MOST

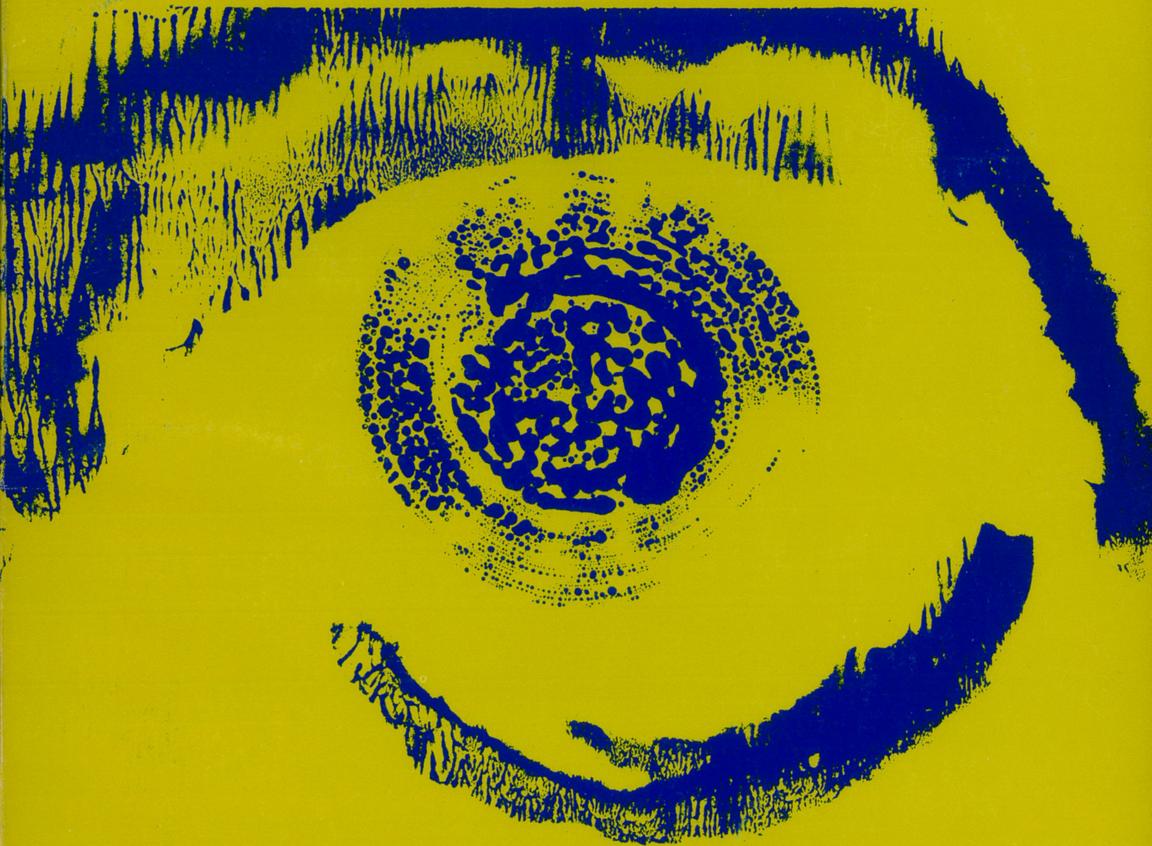

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU
A QUATERLY FOR SLOVAK CULTURE
ROČNÍK 24 VOLUME ČÍSLO 1 — 2 NUMBER

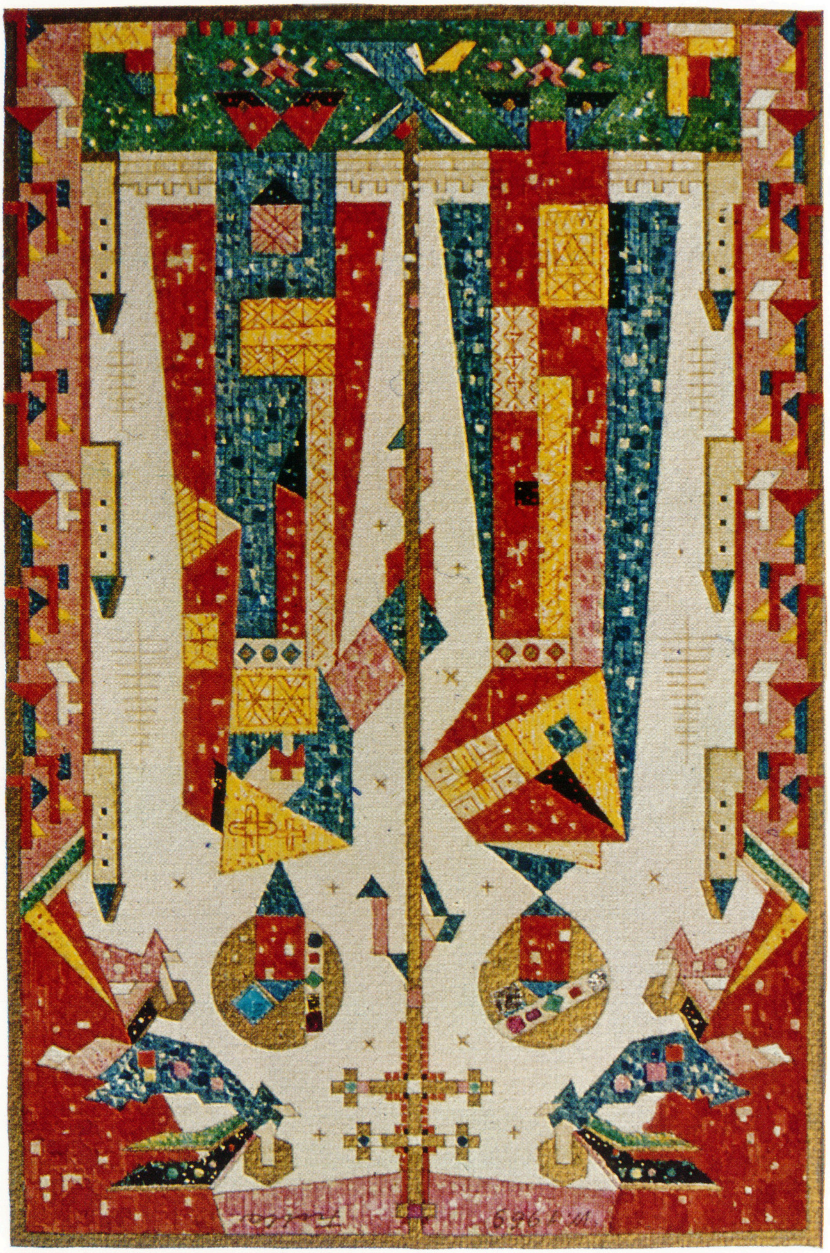
6.96

MOST 1977

ROČNÍK-VOLUME 24
ČÍSLO-NUMBER 1·2

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU ● A QUATERLY FOR SLOVAK CULTURE
Vydáva Slovenský ústav, Cleveland, Ohio, USA ● Published by the Slovak Institute, Cleveland, Ohio, USA
Predseda: Osv. pán Jeronym Kováľ, OSB, opát kláštora svätého Andreja Svorada ● President: Right Reverend Abbot Jerome Koval', OSB, Saint Andrew's Abbey
Redaktor: Rev. Mikuláš Šprinc ● Redakcia: Rev. Mikuláš Šprinc, 28700 Euclid Avenue, Wicliffe, Ohio, 44092, USA ● Administrácia: Revue Most, The Slovak Institute, 2900 East Boulevard, Cleveland, Ohio, 44104, USA
Vychodí v dvojčíslach dva razy do roka ● Predplatné: USA a Kanada $8.00. V ostatných krajinách $8.00 alebo protihodnota v tamojšej mene.

OBSAH

Imrich Kružliak, Sviatok Ľudovíta Fullu *2*
Janko Mlynár, Človek *7*
Teodorik J. Zúbek, O.F.M., Vševlad J. Gajdoš, O.F.M. sedemdesiatnikom *8*
Rudolf Dilong, Štyri sonety *17*
Milan S. Ďurica, Židia zo Slovenska v dejinách vedy a kultúry *20*
Marian Žiar, Z nových veršov *33*
Jozef Špetko, Slovensko v plebejskej košeli *36*
Ján Okáľ, Demobilizácia *42*
Renée Mikuš, Ivan Krasko: Vesper dominicae *53*
Peter Klas, Koncert *55*
Paul Valéry, Chiméry *62,* Priadka *63,* Premárnené víno, Interér *64,* Sylf, Spojivo *65 (Preložil Karol Strmeň).*
Janko Mlynár, List od nováčka *66,* Vízia *67,* Boh zomrel *68*
Gorazd Zvonický, Odpoveď *67*

ZAZNAMENÁVAME

Pokus o slovensko-český dialóg *(s.b.) 69*
Za Ivanom Stodolom *(I. Kružliak) 70*
Ján Valach: Great Organ Classics, I-IV, EMI-His Masters Voice *(J.M. Rydlo) 71*

STANOVISKÁ

Na okraj rodného listu poézie *(Gorazd Zvonický) 74*
Po treťom zjazde spisovateľov *(Imrich Kružliak) 77*
Nič sa nestalo *(Gorazd Zvonický) 81*

KNIHY

Mikuláš Šprinc, *Sonety o kráse* (ik) *85* ● Gorazd Zvonický, *Hymny na posvätenie času* (r) *87* ● Bohdan Chudoba, *Jindy a nyní: Dějiny českého národa* (Jozef A. Mikuš) *88* ● Oscar Wilde, *Väzenská balada (Prel. A. Žarnov)* (J.O.) *93* ● Dr. Štefan Valentovič, *Biografické štúdie VI.* (J.M.Kirschbaum) *94* ●

Obálka od majstra T. Kovalika
Úprava: Dobrá kniha
Slovenský ústav Cleveland 1977
Printed in Canada
by
Friends of Good Books
Cambridge, Ontario, Canada
Umelecká príloha:
Ľudovít Fulla, Naši vierozvestci
Ilustrácie v texte:
Z knihy: Dr. Jozef Cincík:
Grafika Ľuda Fullu
T.Sv. M. (MS) 1943 (?)

Imrich Kružliak

Sviatok Ľudovíta Fullu

(K jeho 75. narodeninám)

Čo Valentín Beniak hovoril o básnikoch slovami: «politici môžu byť odstavení, básnici nie», to platí v rovnakej miere aj o výtvarných umelcoch. Najmä keď svojím výtvarným dielom «povýšili národné na svetové», ako to povedal o Fullovi jeho rodák, o dve generácie mladší akademický maliar Robert Dúbravec. Meno Ľudovíta Fullu patrí dnes doma i vo svete k tým trvalým ozdobám, ktoré budú stále získavať česť Slovensku. Fulla sa moderným umeleckým spracovaním slovenských motívov stal svetovým. Na jeho bohatom diele poznávame stopy Matissa a Cézanna, Chagalla, Kandinského, kubizmu, purizmu, neoplasticizmu, elementarizmu, fauvizmu, cítime tu dotyk Gropiovho Bauhausu, Malevičovho suprematizmu, ruského konštruktivizmu, mníchovskej skupiny Blaue Reiter, dotkol sa ho ikonopis i domáce a európske stredoveké umenie. A pritom Fulla zostal vždy originálnym, vlastným umelcom, ktorý si len všíma moderné maliarske prúdy, ale svojmu dielu dáva vlastný etický punc, podľa zásady, akú hlásal spolu so svojím priateľom Mikulášom Galandom v Súkromných listoch: «hodnota obrazu vyrastá z osobného umeleckého presvedčenia, pretaveného v ohni jeho citov so skutočnosťou».

Heslom generácie, ktorú reprezentujú dve mená — Mikuláš Galanda a Ľudovít Fulla — bolo: «nový život — nové umenie». Bol to aj nový nástup do života. Ich polemické Súkromné listy boli epištolou nových pohľadov na umenie, ktoré vyznievali v konštatovaniach ako: «Nový umelec vyjadruje sa dobove, tlmočí svoju dobu a seba», alebo: «Nový obraz nie je muzeálny, má novú aktivitu, aktivitu moderného človeka». Galanda i Fulla v Súkromných listoch hlásali, že «moderný maliar nemaľuje len čo vidí, ale aj to, čo o veci vie. Doplňuje viditeľný svet, je básnikom, tvorcom». Pre socialistický realizmus musia znieť kacírsky ich slová: «Je to tvorenie citové oproti vedeckému...» Ale veľkosť Fullovho umenia, potvrdená početnými vyznamenaniami na mnohých výstavách v zahraničí, získala mu nymbus rešpektu, pred ktorým ustupuje každá výhrada. Okrem toho obsah, kompozícia a forma Fullovho diela mohli poniektorých zvádzať ku kritikám i útokom, najmä keď v škrupulóznej vernosti tradícii nevedeli pochopiť nástup nového života a s ním aj nového umenia, alebo keď vo vulgárnej devalvácii chceli zrúcať umelecké hodnoty a tým vlastne zabiť umeleckú osobnosť, a miesto umenia nastoliť každému zrozumiteľný gýč. Galanda a Fulla nebránili sa «obsiahlymi článkami, plnými hlbokej filozofie», ale tvorbou výnimočných kvalít a foriem, ktorá manifestovala nové umenie.

Fullova životná cesta je dosť kľukatá. Rodina pochádza z Černovej, pri Ružomberku. Ale Fulla sám sa už narodil 27. februára 1902 v Ružomberku, v mäsiarskej rodine, ako jediný syn medzi štyrmi sestrami. Zdedil otcovu pracovitosť a hrdosť a matkinu citovosť. Keď nemal úspech na ružomberskom gymnáziu, prešiel na Obchodnú školu do Kubína, kde mal pozornú učiteľku Elenu Devečkovu-Turcerovú. Táto po návrate zo štúdií v Paríži presvedčila rodičov, aby talentovaného syna poslali študovať maliarstvo. A rodičia neodporovali, čo vzhľadom nato že bol jediným synom nebolo ľahké rozhodnutie.

Kreslenie bolo Fullovou záľubou už od detstva. Už na gymnáziu kreslil rodné domy slovenských klasikov a tu sa mu pod ruku dostáva po prvý raz aj jánošíkovský motív. Roku 1921 po maturite na Vyššej obchodnej škole v Dolnom Kubíne pokúša sa dostať na pražskú Akadémiu, ale skúšku nespravil, lebo nebol zvyklý kresliť podľa modelu. O rok neskoršie dostáva sa potom na Umeleckopriemyslovú školu v Prahe, ktorá — ako spomína — mu dala skvelé technické predpoklady, takže vo figurálnom kreslení, kde sa vyžadoval absolútny realizmus, dosiahol vrcholne uspokojivé výsledky. V Prahe sa spoznal aj s Mikulášom Galandom, svojím verným priateľom a neskoršie i životným umeleckým druhom. Z tohto priateľstva sa zrodilo aj spoločné odhodlanie nástupu za novým umením. Z Prahy, po skončení štúdií, viedla Fullova cesta na meštiansku školu do Senca, o rok na to na gymnázium do Malaciek a roku 1929 nastupuje v Bratislave na Škole umeleckých remesiel, kde sa roku 1938 stal dočasným riaditeľom. Rok 1938 je preňho dvojnásobne pamätným: Oženil sa a zomrel mu najvernejší priateľ Mikuláš Galanda. Po zrušení Školy umeleckých remesiel pôsobil na strednej škole v Bratislave, ale roku 1941 ochorel, liečil sa v sanatóriu v Tatrách a roku 1942 odišiel dobrovoľne do penzie. O rok sa presťahoval do Martina. Roku 1949 stal sa docentom dekoratívnej a monumentálnej maľby na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave, kde pôsobil do roku 1952. Do Bratislavy sa však nepresťahoval a v Martine zostal až do roku 1956, kedy odišiel do Žiliny, kde si vybudoval atelier a galériu. Odtiaľto sa roku 1962, po smrti manželky presťahoval do Ružomberku, kde mu roku 1969, po dlhých prieťahoch, vybudovali «Galériu národného umelca Ľudovíta Fullu». V rodnom Ružomberku dožíva sa aj svojich 75. narodenín.

Životné osudy veľkých ľudí sú často poznačené príkorím, nechápaním súčasníkmi, trpkosťami a zatracovaním. Ani Ľudovít Fulla nebol uchránený tohto údelu. Radislav Matuštík v obsiahlej Fullovej monografii z roku 1966 hovorí o Fullových vojnových rokoch, ako o rokoch «horkostí, kríz a rozporov». Je pravda, že starý zaľúbenec do tradície Milan M. Mitrovský neraz naňho zaútočil pre jeho umelecké novátorstvo. Ale Vladimír Wagner už roku 1935, v prvej Fullovej monografii odmietal útoky na Fullovo umenie a staval sa proti «nezáživnému premieľaniu folkloristických motívov». Wagner o Fullovi vtedy medzi iným napísal: «Umelec, ktorý toto svojím umeleckým inštinktom pochopil, ktorý vycítil veľkú tvorivú vitalitu výtvarného umenia slovenského ľudu, najmä maliarstva na skle a na dreve, ktorý toto zneuznávané umenie ľudu vyniesol na povrch ako symbol tradície slovenského umenia, dal zároveň slovenskému umeniu základný prvok života, pružnosti a vývinovej sily a sformoval veľmi vážny generačný moment pre existenciu nášho osobitného umeleckého prejavu».

Že konzervatívne sily nechápali veľkosť a modernitu Fullovho umenia nebol znak nijako špeciálne slovenský. Fullu z radu slovenských umelcov nikto nevylúčil ani vo vojnových rokoch. Naopak, jeho dielo bolo súčasťou slovenskej kolekcie v Benátkach na Biennále roku 1942. Roku 1944 vyšla Cincíkova monogravia «Grafika Ľuda Fullu» a proti ojedinelým útokom, ktoré vyplývali všeobecne z pomýlenej koncepcie chápania moderného umenia, otvorene sa Fullovho umenia zastávali jak Wagner, tak Cincík, Kálman, Vaculík a iní. Zatajovať, že malo i kritikov, bolo by skresľovaním situácie a aj borby Fullovho umenia. Ale keď sa hovorí o Fullových príkoriach, treba otvorene priznať i to, čoho sa Fulla dožil v 50. rokoch. To Matuštík obišiel iba paušálnym tvrdením, že po roku 1945 «ostrá výmena názorov provokovala k jednostrannosti» a že sa to «neobišlo bez omylov». Že sa k Fullovi hlásila mladá avantgarda ako Mudroch, Hložník, Zmeták a iní, to potvrdzovalo iba váhu Fullovho umenia. Ale slová, ktoré napísal Karol Vaculík roku 1965 (Slovenská kultúra 1945-1965, Bratislava 1965), tie náležite odkrývajú trend dogmatického vulgarizmu 50. rokov, kedy strana nútila umelcov k hanebným sebakritikám. Medzi nimi bol i Ľudovít Fulla. Vaculík nám to zaznamenal takto: «je až neuveriteľné, ako nedôstojne museli umelci vo verejných sebakritických vystúpeniach pošliapávať a zavrhovať neraz najsvetlejšie stránky svojej minulosti, ako neprávom boli ľudia osočovaní a stavaní proti sebe a ako príkro sa skresľoval celý význam a obsah socialistickej kultúrnej revolúcie». A Vaculík ešte dodáva, že do kliatby sa dostali «najvýznamnejšie postavy medzivojnového umenia, ako Bazovský, Fulla, Galanda a Sokol». A ďalej vidíme, že sa «vyslovujú podozrievajúce súdy nad tvorbou Benkovou, odmieta sa dielo Gustava Mallého... odsudzuje sa výtvarný odkaz Majerníkov...»

Juraj Fuchs, po všetkých zásahoch do Fullovej tvorby, aj tých z rokov vojnových, aj tých z rokov päťdesiatych, sa pýta: «Koľko obrazov mohol Fulla ešte namaľovať, nebyť tých umelých a násilných zásahov do jeho života a tvorby?» (Pravda, 3. júla 1969) A ešte aj v máji 1969 si Fulla sťažoval, hoci ho už po druhý raz vyznamenali titulom «laureát štátnej ceny Klementa Gottwalda», že «nemá kde pracovať, lebo ružomberské Pozemné stavby odovzdali novú budovu galérie s početnými chybami» (Pravda, 3. júla 1969).

Toto všetko patrí do Fullovej životnej krížovej cesty. Pritom bol ešte medzi tymi šťastlivcami, že ho nenaháňali doslova ako psanca, ako to bolo v prípade Miloša Bazovského a iných. Ako maliar, grafik, ilustrátor, scénický výtvarník a autor gobelínov vytvoril Fulla obrovské, nádherné, bohaté a pestré umelecké dielo. Prevýšil ním všetkých svojich predchodcov i súčasníkov.

Od jeho obrazu Pastierika z roku 1924, cez ilustrácie k Olejkárovi, cez jeho Červené kravy, motívy madón a motívy jánošíkovské, cez diela sociálnokritické, cez jeho sériu scénických prác, grafické listy, cez jeho portréty, cez krajinárske motívy, figurálne kompozície, biblické motívy, cez varianty ukrižovania, zábery kostolov, cez knižné ilustrácie a užitkovú grafiku, rôzne plagáty, až po motív zvestovania, a potom pohľady na mestá, série litografií s fantastickými alebo ironizujúcimi motívmi, cez oslavu krajiny a človeka, cez jeho družbov a nevesty, motívy slovenských žien, dievčat a mužov, cez nádhernú kompozíciu Pieseň a práca, cez zátišia, poľnohospodárske triptychy, cez jeho závesy až po veľké kompozície to všetko je veľkolepý hymnus umeleckého zušľachtenia ľudí, prírody, symbolov, budov, fantázie. Je to jedinečná reťaz epického cyklu o raste a páde človeka, o raste a zmene života, o kráse ľudového folklóru i klasického pohľadu do humanistickej symboliky zvestovania, narodenia, ukrižovania. Trojica myšlienok vedie Fullu po celý čas jeho umeleckej tvorby: oslava krásy, zamyslenie nad podstatou vecí a života a dozretie v rozprávkovom kolorite spravodlivosti.

Nie div, že táto nádherná umelecká tvorba na mnohých výstavách doma i v zahraničí získala Fullovi mnoho obdivovateľov. A nevyjadrujú to len tým, že si obľúbili jeho výtvarné diela, ale Rúfus, Haľamová, Figulli a iní dali tomu výraz aj v literárnom prejave. Ceny, uznania, vyznamenania a odmeny ktoré obdržal sú najlepším dôkazom, akého veľkého umelca má Slovensko v Ľudovítovi Fullovi. Jeho Grand Prix, zlaté i strieborné medajly, národné ceny, krajinské ceny, čestné diplomy a vyznamenania potvrdzujú platnosť jeho počiatočného umeleckého kréda: hodnota umenia vyrastá z osobného umeleckého presvedčenia... Farba stala sa zázračným prostriedkom vo fantázii tohto umelca. Ale rovnako aj jeho sklomaľby a drevorezy, jeho ilustrácie a závesy — to všetko je odrazom múdrosti ľudu, z ktorého vyšiel. Tu sa naučil chápať prácu a radosť z nej, ale aj trpkosť života a jeho ťažké údely. Preto Fullovo umenie znie ako slovenská pieseň, v ktorej sa odráža cit človeka a odpoveď jeho fantázie. Je to veľké posolstvo umelca, ktorému bol daný dar, aby umom svojej fantázie vytvoril dielo, nie podľa socialistického realizmu, ale podľa génia vlastného inštinktu a talentu, ktoré zostane trvalou pýchou slovenského výtvarníctva. Máme tu v jednej osobe umelca ľudového, národného a svetového. Preto si pri jeho 75. narodeninách spomínajú naňho s vďačnosťou, obdivom a láskou Slováci na celom svete.

Človek

Tak čudným šeptom šeptali mi nivy
o kráse, ktorá chotár v srdci spína,
o hore, v ktorej žije divočina
a nad ktorou sa vznáša oblak sivý.

Keď láska páli ako oheň živý
a pohľad čerí sa jak pleso vína,
tu človek zbadá, že je iba hlina,
že bez lásky je ako ten zver divý.

Zhášalo slnko, večer jatril rany,
čo deň mi dovil v srdci do kytice,
keď nad poľami zakrákali vrany.

Tie veslovali, nesúc semä skazy
do vyhnanstva, kde červená sa líce
človeku, ak si k nohám šťastie zrazí.

Selenča 7, 9, 1976 *Janko Mlynár*

Všelvad J. Gajdoš, O. F. M. sedemdesiatnikom

Dňa 15. mája 1977 dožil sa svojej sedemdesiatky františkán-historik, Dr. Vševlad Jozef Gajdoš. Sedemdesiatky dosiahnul vo svojom rodisku, v rodičovskom dome v Máni pri Nových Zámkoch, ako invalid-dôchodca. Otec Gajdoš je jednou z nespočetných obetí brutálneho komunistického režimu na Slovensku. Vyradený zo svojho kláštorského prostredia, vymazaný z menoslovu slovenských kultúrnych pracovníkov, poznačený trvalou invaliditou po surovom dobití vo vyše dvojročnej vyšetrovacej väzbe, po osem a pol ročnom áreštovaní v Bratislave, Leopoldove, Ilave, Mladej Boleslavi a Valdiciach pri Jičíne.

Roky formovania

Jozef Gajdoš narodil sa 15. mája 1907 z maloroľníckych rodičov vo Veľkej Máni ako štvrtý z ôsmich detí. Po skončení ľudovej školy vo svojom rodisku stal sa r. 1920 knihárskym učňom v Trnave. Býval vo františkánskom kláštore, kde bol jeho starší brat Ján (Fráter Gilbert) organistom. Kňazi trnavského kláštora spozorovali vlohy a dobré povahové vlastnosti mladého učňa a nabádali ho na štúdium, ktoré by mu umožnilo stať sa kňazom. Myšlienka stať sa františkánskym kňazom uchytila sa v mysli bystrého šuhaja a ako štrnásťročný začal roku 1921 študovať na gymnáziu v Skalici. Po jednom roku vrátil sa do Trnavy a pokračoval na tamojšom gymnáziu v štúdiách. Po štvrtej triede bol prijatý do františkánskeho novociátu v Trnave a 25. augusta 1924 oblečený do habitu sv. Františka. Ako františkán dostal meno Pankrác — Vševlad. Vyššie triedy gymnázia vychodil v Skalici, kde ich dokončil maturitou s vyznamenaním r. 1929. Keďže slovenskí františkáni v tom čase nemali svoje vlastné teologické štúdium a teologická fakulta nebola na Slovensku ešte utvorená, posielali františkánski predstavení svojich klerikov na teologickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe. Klerici bývali vo františkánskom kláštore a navštevovali prednášky na teologickej fakulte. Tak sa dostal na Karlovu univerzitu v Prahe klerik Vševlad Gajdoš.

Vševlad Gajdoš mal od svojich mladých rokov nevšedný záujem o knihy poukladané cez stáročia vo františkánskych knižniciach. Už ako klerik trávil väčšinu svojho voľného času v knižniciach, kochal sa v starých rukopisoch s krásnymi iniciálkami, v inkunábulách a oboznamoval sa s celým obsahom knižníc. Popri štúdiu teológie na pražskej univerzite (1929-1933) absolvoval aj odbor knihovedy. Cez prázdniny ako teológ prekutral takmer všetky knižnice provincie a zoznámil sa s ich pokladmi. Okrem toho mal i záujem o esperanto a v Prahe získal i diplom na vyučovanie tohto umelého jazyka. Po treťom ročníku teológie bol vysvätený za kňaza v Trnave 24. septembra 1932. Teologické štúdiá dokončil v lete 1933.

Roku 1927 otvorili slovenskí františkáni prvú triedu gymnázia s právom verejnosti v Malackách. Bolo treba diplomovaných profesorov z radov mladých kňazov pre tento nový sľubne sa rozvíjajúci ústav. Otec Vševlad bol svojím nadaním i povahou priamo predurčený na pedagogickú a vedeckú dráhu života. Po skončení štúdia teológie zapísal sa na filozofickej fakulte Komenského univerzity v Bratislave a študoval dejiny a filozofiu. Aby si rozšíril znalosť rečí a duchovný obzor, strávil jeden semester (1934) na univerzite v Mníchove a dva semestre (1936-1937) v Budapešti. Profesorský diplom dosiahnul na bratislavskej univerzite roku 1938. V marci 1939 zložil doktorát filozofie na tejže univerzite.

Na malackom františkánskom gymnáziu vyučoval históriu a filozofiu od r. 1938 až do poštátnenia gymnázia v roku 1946. V školskom roku 1946-1947 pôsobil ako profesor na štátnom gymnáziu v Nových Zámkoch. Od roku 1940 až do 1947 bol pri tom i lektorom knihovedy na bratislavskej univerzite.

Roky väzenia

Rok 1947 bol dobou likvidovania Demokratickej strany na Slovensku a bezuzdného vyčíňania komunistov. Komunisti ťažko niesli víťazstvo Demokratickej strany na Slovensku vo voľbách konaných 26. mája 1946. Vedeli, že Demokratická strana získala 62% hlasov slovenských voličov iba za pomoci katolíkov, ktorí na návod svojich biskupov volili na túto politickú stranu, keďže nemali svoju vlastnú politickú stranu. Silné katolícke zastúpenie vo vedení Demokratickej strany dodalo zdeptaným slovenským katolíkom posilu a nalialo nového povedomia. Poprava Msgr.

Tisu, prezidenta Slovenskej republiky, dňa 18. apríla 1947 bola ľadovou sprchou pre slovenských katolíkov. Na znak svojho pobúrenia nad týmto hanebným aktom pomsty nosili slovenskí katolíci na šatách malé krížiky. Na Slovensku objavili sa v tom čase aj ostré protikomunistické a protičeské letáky a kolovali ohlasy, ktoré Dr. Ferdinand Ďurčanský, žijúci v zahraničí, posielal na Organizáciu spojených národov a na zahraničné ministerstvá západných mocností.

Všetky tieto disparátne zjavy skombinovali komunisti pod názov «protištátne sprisahanie na Slovensku». Do tejto akcie podludne vtiahli viacerých činiteľov Demokratickej strany, najmä jej katolíckeho krídla, katolíckych kňazov a intelektuálov. V jeseni 1947 začali s hromadnými zatváraniami «sprísahancov». O. Gajdoša zatvorili v tejto súvislosti 15. septembra 1947. V zaisťovacej a súdnej väznici v Bratislave držali ho 27 mesiacov. Obvinili ho, že medzi novozámockými študentami založil odbočku Slovenského akčného výboru, ktorý bol zo zahraničia vedený Dr. Ferdinandom Ďurčanským; že táto odbočka bola v spojení s podobnou organizáciou Eugena Ratiborského a Antona Melzera v Žiline; že vydávala cyklostylovaný časopis «Nástup», do ktorého Dr. Gajdoš prispieval článkami a dával mu ideovú náplň; že rozmnožoval a rozširoval fotografie popraveného Msgr. Jozefa Tisu s nápisom «Slovenský mučeník»; že vedel o vojenskej zrade nadporučíka Júliusa Majerčíka, ktorý odovzdal vojenské záznamy jednému z členov novozámockej odbočky SAV-u, a neoznámil to polícii; že dal uverejniť v «Nástupe» Ďurčanského «Ohlas k slovenskému národu»; plánoval s dvomi členmi novozámockej skupiny zadováženie vysielacej stanice pre podávanie správ do cudziny. Celá obžaloba, dátovaná 22. apríla 1948, mala 43 strán. «Viny Dr. Gajdoša sú rozvedené v 17 bodoch, každý z nich osobitne klasifikovaný ako protištátny čin a ku každému bodu stanovený primeraný trest. Obžaloba bola Gajdošovi doručená 22. decembra 1949 a deň súdu bol určený na 27. decembra 1949. Hoci s Gajdošom bolo obžalovaných 27 členov skupiny, Gajdoš, ako «vodca» tejto skupiny bol súdený osobitne.

Vo svojej obhajobe pred súdom O. Gajdoš vysvetlil, že ako historik a bibliograf mal záujem zaregistrovať všetky tlačivá, i keď ony boli neskôr klasifikované ako ilegálne a protištátne.

Fotografie Msgr. Tisu rozmnožil zo sympatie voči svojmu popravenému oltárnemu spolubratovi. Rozhodne poprel osobnú účasť na organizovaní a činnosti novozámockej skupiny Slovenského akčného výboru, alebo že povzbudzoval ndpor. Majerčíka k zasielaniu vojenských správ do rúk členov organizácie SAV-u. Poprel i obvinenie, že dal úpravy Ladislavovi Javorskému na zadováženie tajnej vysielačky. Senátu Štátneho súdu v Bratislave neišlo o skutkový stav tzv. protištátnej činnosti, lež o fingovanie ilegálnej skupiny na čele s katolíckym kňazom a tým o zdiskretovanie Katolíckej cirkvi na Slovensku. Gajdoš bol súdený sám bez možnosti konfrontácie so svedkami, ktorí vo vyšetrujúcej väzbe iste pod fyzickým nátlakom zvalili hlavnú vinu na O. Gajdoša. Štátny súd v Bratislave vymeral Dr. Gajdošovi deväť rokov väzenia, k tomu stratu čestných občianskych práv na päť rokov po odpykaní trestu a zhabanie celého majetku. Rok po odvolaní Najvyšší súd v Prahe (20. decembra 1950) potvrdil rozsudok Štátneho súdu v Bratislave a predĺžil dobu straty čestných občianskych práv na desať rokov; zhabanie majetku znížil na tri štvrtiny.

Po odpykaní trestu

Po osem a pol rokoch väznenia bol O. Vševlad prepustený na slobodu 15. marca 1956. Na základe prezidentskej amnestie bolo mu odpustených šesť mesiacov trestu. Z väzenia vyšiel s podlomeným zdravím. Pri surovom bití vo vyšetrovacej väznici Krajského súdu v Bratislave roku 1947 utrpel trombózu hĺbkových žíl na ľavej nohe. S týmto vážnym zranením preležal na chirurgickej klinike v Bratislave tri týždne (21. júla — 13. augusta 1949) a liečil sa i potom na nemocničných oddeleniach väzníc v Leopoldove a Mladej Boleslavi. No k úplnému vyliečeniu tohto vážneho zranenia nikdy neprišlo. Po celý čas väznenia i po svojom prepustení nosil a nosí Dr. Gajdoš na ľavej nohe ranu, ktorá sa sporadicky otvára (ulcus cruris), trpí na trombo-flebitické komplikácie nohy, k čomu sa neskôr pridružila aj angina pectoris a cukrovka. Roku 1959 bol Gajdoš uznaný lekármi za trvalého invalida a musel nechať zamestnanie externého pracovníka Matice slovenskej.

Za éry Alexandra Dubčeka prišlo k čiastočnej náprave pokrivenej justície stalinského obdobia v Česko-Slovensku. Roku 1968 vyšiel rehabilitačný zákon (č. 82/68 Zb), podľa ktorého bolo možné apelovať nespravodlivé rozsudky predošlej éry a žiadať náhrady za utrpené krivdy a škody. Dr. Gajdoš podal dňa 1. januára 1969 odvolanie na Rehabilitačný senát Krajského súdu v Bratislave. Výnosom rehabilitačného súdu bol rozsudok Štátneho súdu v Bratislave i Njavyššieho súdu v Prahe zrušený v celom rozsahu a Gajdošovi bola daná aj istá finančná vynáhrada za utrpené škody na zdraví a straty na majetku. No zdravie mu rehabilitácia nenavrátila, ani nepriniesla vynáhradu za poníženia a fyzické týrania vo vyšetrovacej väzbe a za stratených osem a pol roka drahocenného času, ktorý by bol Dr. Gajdoš mohol využiť na užitočnú vedeckú prácu.

Hoci telesne natrvalo poznačený neľudským mučením a dlhoročným väznením, na duchu zostal Dr. Gajdoš neotraseným. Po odpykaní nespravodlivého trestu pustil sa s novým elánom do práce. Počas jeho väznenia boli r. 1950 všetky kláštory zrušené. K veciam, ktoré mu boli zhabané pri uväznení r. 1947, pri zaberaní kláštorov pribudla i strata ostatných kníh, rukopisov a rozrobených vedeckých prác, ktoré nechal v cele novozámockého kláštora. Kláštorné knižnice, a neskôr i zámocké, veľkostatkárske a lyceálne, boli najprv umiestnené v niekoľkých zvozových strediskách. V neskorších rokoch začali pracovníci Univerzitnej knižnice v Bratislave a Matice slovenskej v Martine pracovať na tomto bohatom materiále. Do tejto práce po svojom prepustení z väzenia zapojil sa i Dr. Gajdoš ako externý pracovník Matice slovenskej. Preskúmal a usporiadal historickú knižnicu apponyiovskú v Oponiciach a zayovskú v Bojnickom zámku. Podobne pracoval i v benediktínskej knižnici v Komárne a zámockej knižnici v Topoľčiankach. Vo vlastnom záujme preskúmal viaceré farské knižnice, napr. vo Veľkej Máni, Bernolákove, Holiči, Hontianskych Trsťanoch, Jasovej, Michale n. Žit., Nových Zámkoch, Oponiciach, Prenčove, Radošovciach, Vieske n. Žitavou.

Výsledky tejto práce doplňujú životné dielo Dr. Gajdoša, ktoré začal tvoriť už v svojich mladých rokoch.

Vedecká práca

Dr. Vševlad Gajdoš patrí do povojnovej generácie slovenských františkánov, ktorí v novom politickom usporiadaní strednej Európy a tým i františkánskych provincií po Prvej svetovej vojne usilovali sa oživiť na Slovensku kultúrne tradície františkánov v bývalom Uhorsku. R. 1924 bola z kláštorov dvoch uhorských provincií, Provincie P. Márie a Sv. Jána Kapistrána, ktoré ležali na území Slovenska, utvorená, lepšie povedané obnovená Provincia Najsv. Spasiteľa. Stáročné tradície františkánskeho života boli novou politickou situáciou prerušené a literárna tradícia načas zastavená. No v tridsiatych rokoch vyrástla na Slovensku nová generácia františkánov, ktorá nadviazala na kultúrnu tradíciu svojich predchodcov. Dr. Létus Danišovič, Dr. Celestín Lepáček a najmä Dr. Vševlad Gajdoš skúmali františkánske knižnice a archívy na Slovensku a dokumentovali vo svojich prácach bohatú kultúrnu históriu slovenských františkánov. Objavoval neznámych slovenských autorov, ktorí zanechali bohaté rukopisné dielo, písané zčasti po latinsky, zčasti po slovensky (slovenčiacou češtinou). Mnohé nové mená dostali sa takto do slovenskej literatúry. Iní slovenskí františkáni, povzbudení tvorbou svojich predchodcov, zapísali sa do kultúrneho života Slovenska medzi dvomi vojnami ako básnici, pisatelia modlitbových a nábožensko-výchovných kníh a článkov alebo ako teológovia.

Najväčšiu zásluhu na historickom prieskume františkánskej minulosti na Slovensku a na zveľadení kultúrneho života slovenských františkánov v obnovenej Provincii Najsv. Spasiteľa má nesporne Dr. Vševlad Gajdoš. O svojej práci píše sám Otec Vševlad v autobiografickej črte, ktorá má výjsť v knihe «Slovenskí františkáni» tlačou *Jednoty,* takto: *Jeho (Gajdošov) výskum v odvetviach knihovedy, histórie, literárnej histórie, filozofie, jazykovedy a hudobnej vedy sústreďuje sa predovšetkým na poznávanie františkánskych knižníc a archívov, a to domácich, zčasti aj zahraničných. Tak objavil niekoľko staroslovienskych pamiatok (glagolské pergameny), spísal inkunábuly františkánskych knižných fondov, podal materiály pre štúdium filozofie a teológie na františkánskom generálnom štúdiu* *v Trnave a na iných františkánskych učilištiach, uverejnil viac slovenských alebo slovenčiacich textov, všímal si slovenského pôsobenia františkánov na Slovensku i medzi Slovákmi v maďarskom prostredí a osobitne sa venoval skúmaniu slovenských františkánov na tvorbe slovenskej literatúry. V tejto súvislosti upozornil na viaceré rukopisné kázne 17. a 18. storočia. Monograficky spracoval život a dielo Jána Abrahamffyho, Imricha Terchoviča, Pavlína Bajana, Dominika Mokoša, Aniána Dobšoviča a iných.*

Pre dejiny hudby osvetlil život a dielo Pavlína Bajana, Pantaleóna Roškovského, Edmunda Beňoviča, Edmunda Paschu, Adama Marmankoviča, Juraja Zruneka, Jozefa Reháka a iných. Objavil rukopisný hudobný zborník z r. 1730 (Uhrovecký zborník). Tento čin hudobní historikovia pokladajú za jeden z najcennejších a najzaujímavejších pramenných objavov posledných rokov (Rybarič). Na základe nájdenej Lisztovej knižnej pozostalosti v Pešti a príslušných archívnych materiálov vo františkánskych kláštoroch v Bratislave a v Malackách získal si hlavnú zásluhu i v zahraničí o vyriešenie vzťahu Františka Liszta k františkánom.

Pre slovenskú literárnu históriu sú zvlášť cenné Gajdošove práce spojené s nájdením časti knižnice a archívu Antona Bernoláka v Nových Zámkoch 1961 (iniciátorom objavu bol dr. K. Markovič). Urobil súpis objavených kníh a rukopisov. Medzi nimi bol aj dosiaľ neznámy rukopisný zoznam kníh pre budúcich kňazov (Nova bibliotheca theologica selecta), ako aj rukopis prednášok o poľnohospodárstve (Perceptiones de agrorum cultu), ktorý Gajdoš preložil do slovenčiny.

Gajdošove historické práce, zamerané heuristicky, vyniesli na svetlo mnoho nových poznatkov, opravili doterajšie poznanie a sú bohatým podnetom pre výskum v rozličných vedných odboroch.

Výsledky mravenčej práce Vševlada Gajdoša začínajú sa objavovať skoro po jeho vysviacke za kňaza v slovenských časopisoch a novinách, príp. zborníkoch. Napísal stovky väčších i menších článkov s kultúrno-historickou tématikou pre «Slovenský deník», «Slovák», «Kultúru», «Duchovný pastier», «Revue Bratislava», «Historica Slovaca». Po vojne boli takmer všetky časopisy a noviny nahradené novými. V tomto období uverejňuje

Gajdoš svoje práce v časopisoch «Historický sborník», «Literárno-historický zborník», «Literárny archív», «Slovenská literatúra», «Musicologica Slovaca», «Slavia», «Knižnica», «Knižničný zborník», «Agrikultúra», «Duchovný pastier», «Katolícke noviny». V maďarskom časopise «Studia Musicologica» uverejnil v nemeckej reči štúdiu o vzťahu Františka Liszta k františkánom a v časopise «Magyar Nyelv» uverejňuje v maďarčine starý maďarský text z prvej polovice 16. storočia, ktorý objavil na Slovensku. Knižne vyšlo Gajdošovo dielo «Františkáni na Záhorí», Brno 1938; «Život a dielo Jána Abrahamffyho», Turč. Sv. Martin 1942; «Svätý Reparát mučeník. Krátky životopis a dejiny jeho telesných pozostatkov vo františkánskom kostole v Bratislave», Skalica 1943; «Sväté schody pri františkánskom kostole v Malackách», Nové Zámky 1947; «Knižnica Antona Bernoláka», Martin 1970; «Oponická knižnica», Martin 1971.

Knihy a obšírnejšie články publikoval Vševlad J. Gajdoš pod svojím plným menom, drobnejšie články pod skratkou resp. značkou J.G. Vjg, vjg, fm, pégé, -v.

Dnes, za novostalinského režimu Gustáva Husáka, Vševlad Gajdoš, úradne rehabilitovaný, je na literárnom poli opäť umlčaný. Kde-tu sa ešte objavia články s historickou tématikou pod jeho značkou v «Katolíckych novinách» a «Duchovnom pastieri» — nie však v odborných vedeckých časopisoch. Príznačný je prípad s publikovaním jeho práce «Slovenské rukopisy Dominika Mokoša», ktoré matičná tlačiareň v Martine už vysádzala pod pseudonymom Raslava Bulhara. No na zákrok zhora bola r. 1972 celá sadzba rozobraná a k vydaniu knihy nikdy neprišlo.

Časť svojich hodnotných rukopisov poslal Gajdoš do Spojených štátov. Niečo z nich vyšlo v «Almanachu Slováka v Amerike», v «Moste» a «Kalendári Jednota». V tlačiarni «Jednoty» má vyjsť v skorej budúcnosti kniha Dr. Gajdoša, «Slovenskí františkáni»; v tomto diele Gajdoš po obsiahlom úvode o dejinách františkánov na Slovensku spracováva vyše 150 hesiel o jednotlivých františkánskych literátoch. O. Vševlad si veľa sľubuje od vydania tohto diela, lebo je si vedomý, že pod komunistickým režimom takáto práca by nikdy nevyšla a jeho dlhoročná námaha by neuzrela svetla.

K charakteristike osobnosti jubilanta

Vševlad Gajdoš je vynikajúcou osobnosťou slovenského kultúrneho života. Je dnes zaznávaný úradným komunistickým režimom, no vysoko rešpektovaný i komunistickými kultúrnymi pracovníkmi pri Slovenskej akadémii vied a Matici slovenskej. Keby nebolo komunistického režimu na Slovensku, alebo keby sa Gajdoš priklonil na stranu režimu, bol by dnes pravdepodobne završoval svoju životnú dráhu na univerzitnej katedre alebo v nejakej vedeckej inštitúcii. Pri svojej sedemdesiatke by bol zahrňovaný poctami a vyznamenaniami.

No Gajdoš je v prvom rade kňazom, mníchom, ktorý je vonkoncom presiaknutý františkánskym duchom. Uznanie tohoto sveta je preňho druhoradým. Je slovenským rodoľubom, ktorý miluje svoj národ a žičí mu plnú samostatnosť a slobodu. Vyznamenania komunistického režimu boli by preňho pohanou.

Vševlad Gajdoš je dobrým človekom a dobrým kňazom. Osobne ho poznám od roku 1929, keď som vstúpil do františkánskej rehole. Gajdoš bol vtedy ešte klerikom, starší odo mňa o osem rokov. No už vtedy prejavoval vlastnosti, ktoré nám mladším naozaj imponovali. Bol veľmi vážny a hovoril o svojich plánoch a ideáloch tak presvedčivo, že nás to všetkých rozpaľovalo. Stali sme sa spolubratmi a osobnými priateľmi v spoločnej františkánskej rodine. Roku 1934 Gajdoš ako mladý kňaz bol nám mladším klerikom-teológom v Bratislave ustanovený za magistra, t.j. vychovávateľa a predstaveného vo veciach klerickej disciplíny. No i v tejto funkcii správal sa k nám nie ako prísny predstavený, lež ako starší brat. Pod jeho vedením a jeho iniciatívou založili sme cyklostylovaný časopis «Františkánsky obzor», ktorý vychádzal až do roku 1948, keď komunisti zastavili prakticky všetky katolícke časopisy. Vševlad Gajdoš napísal pre tento časopis cenné štúdie a učil nás, ako to robiť. Bol nám učiteľom, poradcom, priateľom a vzorom. Povzbudzoval nás do výskumnej a literárnej práce, tešil sa z našich snažení a prípadných úspechov. Svojimi povzbudeniami a radami viacerých z nás mladších uviedol do literárneho života.

Podobný vzťah mal i k svetským študentom na gymnáziu v Malackách a potom v Nových Zámkoch. Mal autoritu spojenú s láskou a priateľstvom. Bol pedagógom, ktorý dával študentom nielen vedomosti, lež i ducha. Vštepoval do sŕdc mladých nadšenie a ideály — lásku k Bohu, národu a vzdelanosti.

Svojou vedeckou a pedagogickou prácou a celým svojím životom zaradil sa Vševlad Gajdoš medzi veľkých synov slovenského národa. Pre komunistický režim je osobnosť takého formátu nebezpečná a preto bolo treba Dr. Vševlada Gajdoša umlčať a takmer fyzicky zlikvidovať.

Teodorik J. Zúbek, O.F.M.

Rudolf Dilong

Štyri sonety

POVRAZOLEZEC

Som tichý, chodím mlčky
na pieseň,
po zemi vyjú vĺčky,
nevedia zniesť tieň.

Vysoko dýcham, dobre mi
s istotou slobody,
ona tu na zemi
je kameň do vody.

Vlním sa hudobne
vznášam sa oblohou,
zniem nadol,

sťaby som svadobne
na strune pod nohou
k huslistom sadol.

ČO KRÁŠLI ROĽU

Roľa je lásky báza,
nepýta dane,
je váza
na stole Božej dlane.

Chlap s kosou hladnou
seká a stína žeň,
keď zhynajú sa nad ňou
milostné boky žien.

A na zvieratká,
čo zrnko zobnú
a pod zem skryjú,

hľadí Boh; pred ich vrátka
položí z neba drobnú
v snách konváliu.

TRPIEŤ

Keď nesieš ranu
a bežíš sto míľ,
vieš v ktorú stranu
uteká omyl?

Jedinou potrebou
je zázrak,
že Stvoriteľ je nad tebou
a má zrak.

Veď čože,
je nebo z našej triešte?
je z trpiteľa?

Povedz, ó, Bože,
aj zajtra ešte?
nebude veľa?

TRUBADÚR

Dom večne zhrievam,
som do modlitby vždy,
a spievam i vám i nie vám
z izby do izby.

Pieseň mi šumí,
k Bohu sa tisnem,
aj slová sú mi
zo zlatých písmen.

Som trubadúr,
vždy začnem,
k obloku nachýlený;

popíšem múr
a plačem,
málo je steny.

Milan S. Ďurica

Židia zo Slovenska v dejinách vedy a kultúry

1. Dlhší úvod naoko od veci

Opäť sa objavila v slovenskej tlači správa, že začne vychádzať Encyklopédia Slovenska. Úprimne povediac, na prvý pohľad nebral som ju celkom vážne. Veď už od rokov dostávam na katedru slovenčiny dopyty kolegov i záujemcov z najrozličnejších odborov: Vyšla vraj Slovenská encyklopédia. Vedeli by ste mi dať o nej presnejšie informácie? Najprv som bol takýmito dopytmi trocha znepokojený: Tratíš kultúrne spojenie s domovom, ak ti ušla aj taká dôležitá novota! Ale opätovné preverovanie správ viedlo pravidelne k tým istým konklúziám: Encyklopédia mala výjsť... Očakáva sa... Dúfajme...

Tento raz však ide o čosi viac, než o novinársku správu. Trojstĺpcový článok v najväčšom slovenskom denníku, plne podpísaný nielen menom autora, ale i jeho trojriadkovým titulom: Akademik *Vladimír Hajko,* predseda SAV a predseda Hlavnej redakcie Encyklopédie Slovenska. Teda z najpovolanejšieho pera čítame, že prvý zväzok tohoto veľdiela — na ktorom pracuje vyše tisícčlenný kolektív a bude obsahovať približne 20 tisíc hesiel z hľadiska 42 vedných odborov — je už v tlači a má byť hotový do konca roku 1977. Obsahuje tri a pol tisíc hesiel (A — D), bude mať 800 strán veľkého formátu a vyjde v náklade 60 tisíc exemplárov. Dúfajme teda, že sa z neho ujde i zahraničným vedeckým a kultúrnym strediskám a že tak Slovensko — aj keď ako posledné z európskych kultúrnych krajín — dostane sa pod vlastným menom do galérie národných encyklopédií.

Už názov diela, ktorý sa odchyľuje od najbežnejšieho úzu, vyjadrujúceho predmet adjektivizovanou formou, poukazuje na to, že základná koncepcia diela nebude národná — aká by vyžadovala titul «Slovenská encyklopédia» —, ale «vlastivedná», teda geograficko-politická. Každé veľké encyklopedické dielo je do určitej miery odrazom politickej situácie a ideologických faktorov, ktoré ju podmieňujú. Bude ňou bezpochyby aj ES. Otázkou ostáva iba, či v nej preváži straníckosť na úkor objektívnosti až natoľko, že skompromituje spoľahlivosť základných informácií. Tak napríklad poľská *Encyklopédia II vojny światо-*

wej, ktorá vyšla roku 1975 vo Varšave, prináša pomerne obsažné heslo *Husák* (str. 186). Nájdeme v ňom zaregistrovaný celý rad biografických informácií, včítane jeho zvolenia za prezidenta ČSSR dňa 29. mája 1975. (Úctyhodná časovosť pre dielo, vyšlé ešte v tom istom roku!) Ale o Husákovom uväznení roku 1951, o jeho odsúdení pre zločin «slovenského buržoázneho nacionalizmu» roku 1954, o jeho omilostení roku 1956, o jeho pre skutočného komunistu najdôstojnejšom životnom úseku 1960-1963, kedy bol efektívnym členom vládnucej robotníckej triedy vo funkcii stavebného robotníka, ibaže vylúčeného zo strany, ani o jeho rehabilitácii a opätovnom prijatí do strany roku 1963 nemá spomenuté heslo absolútne nijakej zmienky. Históriu možno falšovať tak isto tvrdením neprávd, ako aj zamlčovaním udiavších sa a dokumentovaných faktov. Lož vo faktografii má pri dnešnom prúdení dát a informácií naozaj veľmi krátke nohy. Dúfajme, že straníckosť ES nebude znamenať nezodpovednú manipuláciu vedecky zistených historických faktov. Stojí za ňou najvyššia vedecká inštitúcia národa, ktorú nik nemá právo kompromitovať pred kultúrnym svetom a pred súdom dejín.

2. *A teraz k veci*

Jednou z otázok, ktoré mi spontánne prišli na um v tomto súvise, bola táto: Budú v ES spracované aj bio-bibliografické heslá, vzťahujúce sa na Židov zo Slovenska? Ak možno pochopiť, že v prvom slovenskom biografickom slovníku boli Židia ignorovaní — autor ho však nazval «Slovenská krv» (Bratislava, 1942) a, akoby sa hanbil, nepodpísal ho plným menom, iba svojou novinárskou značkou «ERCÉ» — dnes by sa už podobný postoj redaktorov sotva dal pochopiť a tým menej ospravedlniť. Konečne aj ERCÉ zahrnul do svojho lexika celý rad osôb, v ktorých žilách nekolovala azda ani kvapka «slovenskej krvi». Ibaže ich «rasa» v tom čase nebola proskribovaná a mali vzťah ku Slovensku, lebo sa tam narodili alebo účinkovali (Nemci, Maďari, aj iní). Pod tým istým titulom patria do ES — ale aj do všetkých slovenských biografických encyklopédií — aj Židia, ktorí sa na Slovensku narodili, prípadne tam účinkovali a svojím životným dielom prispeli k vývoju vied a kultúry kdekoľvek na svete.

Priznajme sa, poznáme ich málo. Oni často emigrovali a asimilovali sa v najrozličnejších krajinách. Nezriedka sa Slovensku aj celkom odcudzili. Je to pochopiteľný následok sociologických a psychologických zákonitostí: veď aj koľkí rodení Slováci v emigrácii — ale i doma! — urobili to isté. Tento asimilačno-alienačný proces u Židov bol tým ľahší, nakoľko slovenské národné spoločenstvo – doma i v diaspore emigrácie—sotva kedy prejavilo snahu udržať v nich cit spolupatričnosti, zachovať v nich spoločné citové i kultúrne spojivá so Slovenskom. A predsa nemožno poprieť, že aj im je Slovensko prvým domovom, vlasťou. Je všeľudskou psychologickou skúsenosťou, že človek ostáva citove viazaný na ten kus zeme, kde uzrel svetlo sveta a na spoločnosť, v ktorej a za prispenia ktorej začal rozvíjať svoje ľudské potenciality, položil základy svojej osobnosti.

Svetoznámy lekár, pôvodca teórie o strese, prof. Hans *Selye,* ktorého napríklad *Allgemeines Gelehrten-Lexikon,* vyšlý v Stuttgarte roku 1961, definuje ako «österr.-kanad. Mediziner» (str. 596) — napísal v úvode k slovenskému prekladu jedného zo svojich základných diel: «Keď som roku 1956 napísal túto knihu po anglicky, netušil som, že raz vyjde v slovenskom preklade *v mojej vlasti.* Tým väčšmi *som dojatý* pri písaní týchto úvodných slov(...) *Mám dosiaľ vo veľmi živej pamäti* obdobie svojho detstva a školských rokov, ktoré som prežil v utešenom kraji sútoku Váhu s Dunajom (...) Keď sa zavše vraciam do tej svojej 'dobrej starej' Európy (...) *cítim vždy znova akúsi neopísateľnú vrúcnosť a srdečnosť (...)* vraciam sa v duchu do školských lavíc ľudovej a strednej školy v Komárne. *Živo sa mi vybavuje ľúbozvučnosť slovenčiny, mojej milej 'lokálnej' reči z mladosti* a celá tá pestrá jazyková zmes v srdci Podunajskej nížiny...» (slová písané italic-om sú moje). Kto zo Slovákov predtým vedel, že prof. Selye je nielen naším rodákom, ale že si zachoval aj toľko vrúcnych citových zväzkov so svojím rodným krajom?

Je našou povinnosťou hľadať podobných ľudí, poznať ich, zachovať ich mená a ich životné diela pre dejiny Slovenska, do ktorých aj oni patria plným právom ako ich integrujúca a neodpísateľná zložka.

3. Aspoň niekoľko mien

Na ilustrovanie toho, čo som doposiaľ povedal, predkladám tu tých neveľa zistených údajov, ktoré som si zaznamenal, keď som na ne naďabil pri svojich štúdiách. Ide o neorganické výpisky, ktoré však dostatočne dokazujú, že Židia zo Slovenska prispeli v rozličných odboroch k rozvoju svetovej kultúry, a to často vynikajúcim spôsobom. Som presvedčený, že systematický prieskum literatúry, ale aj archívov a kartoték židovských inštitúcií priviedol by nás k citeľnému znásobeniu tohoto počtu mien, ktoré by mali všetky vojsť do ES alebo, ak tam nebudú, do chystaného Biografického slovníka Slovákov v zahraničí.

a) Biblické vedy a teológia

Bratislavu možno považovať za jedno z najstarších židovských osídlení v našom etnickom priestore. Židovská obec v Bratislave už roku 903 počítala 25 členskú daň platiacich údov. Ich počet postupne rástol: roku 1200 bolo ich okolo 200 duší, kým roku 1400 ich počet vykazoval 1800. Po vyhnaní z Bratislavy usadili sa na bližšom okolí, až v druhej polovici 17. storočia gróf Pálffy dovolil im opäť usadiť sa pod bratislavským hradom. Keď potom roku 1700 Židia boli vyhnaní z Viedne, mnohí sa uchýlili do Bratislavy, kde ich počet opäť dosiahol 2500 duší. Napriek tomu, že za čias Márie Terézie Židia museli nosiť na odeve žltý rozpoznávací znak, ich bratislavská obec dosiahla v 18. storočí nevídaného kultúrneho, náboženského i sociálneho rozmachu. Jeho prejavom bolo pozvanie chýrneho rabína z Frankfurtu n. M., aby založil v Bratislave «Ješiva» — Vysokú talmudistickú školu. Tento rabín, *Mose Sofer,* ktorý sa narodil 24. septembra 1763 vo Frankfurte n. M. a umrel 3. októbra 1839 v Bratislave, roku 1806 školu skutočne založil a účinkoval na nej až do svojej smrti. Ako zástupca prísnej ortodoxie hlboko ovplyvnil duchovnú orientáciu Židov Slovenska, ale i celého Uhorska. V rokoch 1855-64 vyšlo 6 zväzkov jeho sentencií a právnych dobrozdaní «Chatam Sofer». Dávno pred Herzlovým sionistickým hnutím Mose Sofer začal organizovať kolonizáciu Palestíny, organizujúc usídlenie sto mladých židovských párov z Uhorska v Jeruzaleme. Jedným z prvých pionierov a obetavých organizátorov tejto akcie už v prvej štvrtine minulého storočia bol jeden zo Soferových žiakov, tiež bratislavský rodák, rabín *Akiba Jozef Schlesinger.* Bratislavská talmudistická škola bola dlho jedinou židovskou vysokou školou v Uhorsku a vyšiel z nej celý rad vysoko vzdelaných učiteľov zákona a rabínov. Na jej čele ostávali potomkovia jej zakladateľa: syn *Ketav Sofer* (1839-72), potom zas vnuk *Ševet Sofer* (1872-1905) a pravnuk *Akiba Sofer-Schreiber* (1905-1938). Keď tento opustil Slovensko roku 1938, vedenie školy prevzal jeho syn *Samuel Benjamin Schreiber* (1939-1942), ktorý sa zachránil pred prenasledovaním útekom do Maďarska. (Rabín Akiba a jeho syn Samuel pričinili sa o pokračovanie bratislavskej tradície založením novej «Ješivat Pressburg» v Jeruzaleme, ktorá ostáva podnes jedným z dôležitých duchovných centier židovskej ortodoxie.)

Z bratislavskej rabínskej školy vyšiel ortodoxný rabín *Hillel Lichtenstein,* nekompromisný protivník akýchkoľvek reformistických novôt a povestný kazateľ v jazyku jidiš. Narodil sa roku 1815 vo Veči (teraz Šaľa, okr. Galanta) a umrel 18. mája 1891 v haličskej Kolomci.

Z Hlohovca pochádzal rabín a vynikajúci pedagóg *Albert Siegfried Bettelheim* (4. apríla 1830 - 21. augusta 1890), ktorý účinkoval v Košiciach, potom odišiel do Ameriky, kde ho poznali mestá Philadelphia, San Francisco a Baltimore. Ako publicista prispieval do mnohých židovských časopisov. Jeho obľúbeným literárnym žánrom boli rozprávky z geta.

Európske meno si získal židovský učenec *Heinrich Gross,* narodený v Senici 6. novembra 1835. Dopracoval sa pozície osobného sekretára parížskeho bankára Horace Günzburga (pôvodom z Ruska, od r. 1872 hessenským veľkniežaťom povýšený do šľachtického stavu) a potom tej istej funkcie u berlínskeho učenca Leopolda Zunza, zakladateľa vedeckého štúdia židovskej literatúry a priekopníka emancipácie. Roku 1875 Gross stal sa rabínom v Augsburgu. Z jeho vedeckých prác načim spomenúť dielo «Gallia Judaica», ktoré vyšlo roku 1907.

Ďalší biblista a talmudista, príkry protivník biblickej kritiky, ktorý sa stal roku 1899 rektorom rabínskeho seminára v Berlíne, kde umrel 20. novembra 1921, pochádzal z Vrbového, kde sa narodil 30. novembra 1843. Roku 1885 vydal «Der Schulchan Aruch» a neskôr vydal svoj komentovaný preklad biblických kníh «Leviticus» (1905-) a «Deuteronomium» (1913-).

Akoby na odplatu frankfurtskej židovskej obci, ktorá dala Bratislave Mose Sofera, jeden z jeho žiakov a nasledovníkov vo vernosti ortodoxii, učený rabín *Markus Horovitz,* ktorý sa narodil 4. marca 1844 v Mýtnych Ludanoch, okr. Levice, zvolil si za miesto účinkovania Frankfurt n. M., kde aj umrel 27. marca 1910. Napísal mnoho historických štúdií o Židoch vo Frankfurte (rabíni, lekári, nápisy na cintorínoch). Podobne i *Salomon Breuer,* rabín zo slovenskej Nitry, narodený 27. júna 1849, priženil sa do rabínskej rodiny Samsona Raphaela Hirscha vo Frankfurte n. M. a roku 1889 stal sa svokrovým nástupcom. Vynikol ako neochvejný zástanca ortodoxie a v tradícii bratislavskej školy.

V Liptovskom Sv. Mikuláši narodil sa 12. januára 1850 *Wilhelm Bacher,* vynikajúci židovský učenec, ktorý sa stal rektorom krajinskej rabínskej školy v Budapešti (kde aj umrel 25. decembra 1913). Bol priekopníkom vedeckého rozboru Haggady a židovských tradícií. V rokoch 1878-99 vydal šesťzväzkové dielo «Die Agada der Tannaiten und der Amoräer», potom roku 1914 «Tradition und Tradenten». Pripravil tiež kritické vydania arabských a židovsko-perských diel a spolupracoval na «Magyar Zsidó Szemle» (1884-).

Taktiež z Liptovského Sv. Mikuláša pochádzal *Eduard Baneth,* narodený 9. augusta 1855, známy talmudista a profesor na rabínskej škole v Berlíne, kde umrel 7. augusta 1930.

Jakob Winter, autor jedného zo základných diel o dejinách židovskej literatúry, «Geschichte der jüdischen Literatur seit Abschluss des Kanons» (za spolupráce s A. Wünsche, 3 zväzky, 1894-96), ktorý od roku 1886 účinkoval ako rabín v Dražďanoch a tam aj umrel 18. marca 1940, narodil sa roku 1857 v Šándorfe (teraz Prievaly, okr. Senica).

Tri kontinenty poznali účinkovanie učenca a rabína zo Slovenska, ktorý sa volal *Joseph Hermann Hertz.* Narodil sa 25. septembra 1872 v Rebríne (teraz Zemplínska Široká) na východnom Slovensku. Roku 1884 vyemigroval do U.S.A., no už roku 1899 prijal miesto rabína v Južnej Afrike. Najvýraznejším svedectvom o autorite, ktorú si v tejto funkcii získal, je skutočnosť, že roku 1913 bol poctený hodnosťou «Chief Rabbi of the British Empire» so sídlom v Londýne. Tento úrad zastával až do roku 1945. Umrel v Londýne 14. januára 1946. Bol známy pre svoju angažovanosť v sionistickom hnutí. Z jeho diel načim spomenúť «The Jew in South Africa» (1905) a «A Book of Jewish Thoughts» (1920).

Až do Škandinávie dostal sa židovský vedec *Abraham A. Brody,* narodený 27. septembra 1901 v Bánovciach nad Bebravou. Roku 1936 presídlil sa do Stockholmu a stal są jedným z vodcov sionistického hnutia vo Švédsku. Pozoruhodné sú jeho diela «Die Geschichte der Juden» (1950) a «Schwedisch-jüdische Pioniere und ihre Vorfahren» (1956). Jeho otec, *Heinrich Brody,* pochádzal z Užhorodu, bol v rokoch 1912-1933 hlavným rabínom v Prahe, potom odišiel do Palestíny, kde sa stal direktorom Ústavu Šochen pre hebrejskú poéziu v Jeruzaleme. Založil «Zeitschrift für hebräische Bibliographie» (1894-1930), publikoval «Anthologia Hebraica» (1923) a «Diwan des Mose ibn Esra» (1934). — Zaujímavé je v tomto súvise konštatovať, že svetoznámy švédsky cestovateľ a bádateľ *Sven Hedin* (1865-1952), sám už úplne asimilovaný, pochádzal v štvrtom pokolení zo židovskej rodiny do Švédska emigrovaného *Abraháma Brody* (alias Berlin). Ťažko je zistiť, odkiaľ táto rodina prišla do Švédska.

Osobitné postavenie v tejto vednej sekcii zaujíma Žid slovenského pôvodu *Mór Baliachi* alias *Moritz Bloch.* Narodil sa 18. marca 1815 v zemplínskych Inovciach (iné pramene udávajú rok narodenia 1818). Venoval sa štúdiu filológie a teológie. Počas svojho pobytu v Paríži v rokoch 1840-43 začal prekladať Bibliu do maďarčiny. Roku 1943 v Tübingen prestúpil na protestantizmus a neskôr účinkoval ako profesor evanjelickej teológie v Maďarsku, pričom pokračoval aj vo svojich filologických štúdiách. Považuje sa za jedného z obnoviteľov maďarského jazyka. Z jeho teologických diel spomenieme «Bibliai tanulmányok» (1865) a z filologických «Magyar nyelv teljes szótara» (2 sv., 1873) a «Neues vollständiges Wörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache» (tiež vo 2 zv., roku 1905 dosiahol 7. vydania). Umrel v Budapešti 1. septembra 1891.

Ďalším pokrsteným Židom zo Slovenska, ktorý sa narodil v Bratislave roku 1811, potom študoval medicínu v Pešti a v Padove, kde dosiahol doktorát 28. februára 1836, bol *Ján Bernard Bettelheim.* Od roku 1854 účinkoval ako lekár v U.S.A., prestúpil na protestantizmus a stal sa misionárom tohoto vyznania. Precestoval Čínu a Japonsko. Ovládal 28 jazykov a počas svojho pobytu na Ďalekom Východe preložil časti Biblie do čínštiny i do japončiny. Umrel v New Yorku roku 1869.

b) Medicína a iné prírodovedné odbory

Oddávna Židia vynikali v prírodných vedách a v lekárstve. Je známe, že aj kalifovia, sultáni, králi a cisári, ale aj niektorí pápeži vybrali si za dvorných a osobných lekárov práve Židov. Spomeňme iba poľského kráľa Žigmunda Augusta, ktorého osobným lekárom bol Žid Solomo Aškenazi, anglickú kráľovnú Alžbetu I., ktorej slúžil ako dvorný lekár Žid Rodrigo Lopez a kráľovnú Viktóriu s jej osobným lekárom Židom Wolffom. V tejto tradícii anglického dvora pokračovali až do našich čias aj Eduard VII., ktorý mal za osobného lekára Žida Felixa Semona a Eduard VIII., ktorému v tej istej funkcii slúžil Heinrich Neumann. Osobným lekárom pápeža Honoria III. (1216-1227) bol Žid Isaak Benveniste, o zdravie pápeža Júlia III. (1550-1555) staral sa Žid Amatus Lusitanus. Nečudo, že aj Židia zo Slovenska venovali sa tomuto humanitnému i dobre vynášajúcemu povolaniu.

Zo šarišských Giraltoviec pochádzal americký lekár *Joseph Goldberger,* narodený 16. júla 1874, ktorý od roku 1899 účinkoval vo federálnom zdravotníctve Spojených štátov. Špecialista v hygiene, objavil, že kožná infekcia pelagry je podmienená nedostatkom riboflavínu. Umrel roku 1929 vo Washingtone.

Priam závratnú lekársko-spoločenskú kariéru urobil *David Gruby,* ktorý sa narodil 10. októbra 1810 v Kiskér, čo môže zodpovedať dnešnému Malému Kiaru, okr. Levice, alebo Milanovciam, okr. Nové Zámky, ktoré sa vtedy volali Malý Kýr. Medicínu študoval vo Viedni a stal sa pionierom mikroskopie (objavil mikrosporon a trypanosom). Ponúkali mu katedru vo Viedni, ale za podmienky, že sa dá pokrstiť. Gruby odmietol a emigroval najprv do Londýna, odkiaľ sa roku 1840 presídlil do Paríža. Tu sa stal vyhľadávaným lekárom výkvetu vtedajšej parížskej spoločnosti. Medzi jeho stálych pacientov patrili Chopin, Daudet, Dumas, Gambetta, Heine, Liszt a poetka Rachel. Umrel v Paríži 16. novembra 1898.

Vo Viedni účinkoval detský lekár *Max Kassowitz,* špecialista pre detský syfilis a rachitizmus. Narodil sa 14. augusta 1842 v Bratislave a umrel vo Viedni 23. júna 1913.

Už spomenutý *Dr. Hans Selye* — ktorý podľa priezviska mohol by pochádzať zo Šale, okr. Galanta — narodil sa 26. januára 1907 v Komárne. Študoval medicínu a filozofiu na nemeckej univerzite v Prahe, na ktorej promoval z obidvoch týchto vedných odborov rešpektívne roku 1929 a 1931. Pokračoval vo svojich štúdiách v Paríži a v Ríme, neskôr získal vedecké štipendium Rockefellerovej fundácie a stal sa profesorom histológie na McGill University v U.S.A. Roku 1936 formuloval svoju teóriu «stresu». Teraz účinkuje ako profesor a riaditeľ ústavu experimentálnej medicíny a chirurgie na univerzite v Montreal. Z jeho diel zaznamenávame: «The stress of life», 1956; «Život a stres», Martin 1966.

V minulom storočí na univerzite v Padove študoval celý rad medikov zo Slovenska, o ktorých sa mi doposiaľ nepodarilo nájsť všetky osobné údaje, ale z ktorých veľká časť akiste bude židovskej národnosti. Tak sme už spomenuli, ako tu roku 1836 promoval Bernard Bettelheim. Roku 1840 na tej istej univerzite dosiahol doktorát medicíny *Ľudovít Rombauer* z Priekopy v Turci. Súčasne s ním došiel roku 1836 do Padovy *Imrich Henszlmann,* narodený v Košiciach, ktorý však promoval už 29. januára 1837. Roku 1840 v medicíne promoval *Ignác Markstein,* rodák zo Serede. *Žigmund Ehrenfeld,* syn Šimona, obchodníka z Nitry, ktorý už predtým bol študoval vo Viedni, dosiahol v Padove doktorát medicíny 3. februára 1852. Pokračoval tam ešte v štúdiu chirurgie, z ktorej predpísanú skúšku zložil 18. júna 1852. O rok neskôr taktiež v medicíne promoval štam *Lev Altmann,* syn Izáka, z Košíc. V pomerne pokročilom veku dosiahol doktorát chirurgie v Padove v Bratislave narodený lekár *Leopold Lemberger,* ktorý bol promovaný za doktora medicíny už 29. marca 1847 v Pešti.

Ak mnohí obdivovali M. R. Štefánika pre jeho odvážne rozhodnutie «prebiť sa» v Paríži, aby dosiahol svojej túžby stať sa astronómom, akiste nevedeli, že ho v tom istom podujatí takmer o pol storočia predišiel slovenský Žid *Móric Loewy.* Narodil sa v Bratislave 15. apríla 1833 a do roku 1859 študoval vo Viedni. Vidiac, že tamojšie prostredie mu neposkytuje možnosť náležitého uplatnenia svojich vedomostí a ambícií, odobral sa do Paríža. Podobne ako neskôr Štefánik, po štyroch tvrdých rokoch dostal sa na parížske observatórium, kde tak úspešne pracoval, že roku 1896 stal sa jeho direktorom. Umrel 15. októbra 1907 v Paríži. Z jeho vedeckých prác načim zaznamenať «Atlas photographique de la lune» (s Puisseaux, 1896).

Na príbuznom vednom sektore pracoval aj *Eduard Mahler* z Cífera, kde sa narodil 28. septembra 1857. Študoval astronómiu vo funkcii orientalistiky, najmä jej letopočtov a kalendárov. V rokoch 1885-95 prednášal vo Viedni, potom v Budapešti, kde umrel roku 1945. Známe sú jeho diela: «Astronomische Untersuchungen über die in hebräischen Schriften erwähnten Finsternisse» (1885), «Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer» (1887), «Der Kalender der Babylonier» (2 zväzky, 1892-93) a «Vergleichstabellen der muhammedanischen und christlichen Zeitrechnung» (1926).

V odbore matematiky vynikol *Ludwig Schlesinger,* ktorý sa narodil 1. novembra 1864 v Trnave a účinkoval v Giessen. Umrel roku 1933.

Ako geológ a objavný cestovateľ zapísal sa do dejín *Angelo Heilprin.* Narodil sa 31. marca 1853 v Novom Meste pod Šiatrom (Ujheľ) v Zemplíne, ako syn z Ruska utečeného žurnalistu a lingvistu Michala. Mladý Heilprin vyštudoval už v Amerike, kam sa rodina čoskoro presťahovala, a roku 1880 dosiahol profesúru na Museum of Natural Sciences, Philadelphia. Od roku 1904 prednášal na Yale University, New Haven. Previedol početné geologické výskumy na Floride, Bermudách, v Mexiku a na Martinique. Roku 1892 viedol záchrannú výpravu do Arktídy, ktorú opísal v diele «The Arctic Problem and Narrative of the Peary Relief Expedition» (1893). Z predošlých jeho diel načim zaznamenať «The Geographical and Geologic Distribution of Animals» (1887). Umrel v New Yorku 7. júla 1907.

c) Dejiny a príbuzné vedné odbory

V Bratislave sa narodil dňa 17. januára 1810 historik a znalec hebrejskej literatúry stredoveku *Leopold Dukes,* ktorý účinkoval vo Viedni a tam aj umrel 3. augusta 1891.

Orientalista *David Diringer,* narodený 16. júna 1900 v Tlmačoch, okr. Levice, stal sa profesorom na univerzite v Cambridge v Anglicku. Jeho dielo «The Alphabet — A Key to the History of Mankind» dosiahlo už roku 1953 štvrtého vydania.

Podobne na katedru «Jews' College» v Londýne dopracoval sa už roku 1906 historik *Adolf Buechler,* ktorý sa špecializoval na dejiny obdobia druhého jeruzalemského chrámu. Narodil sa 18. októbra 1867 v Priekope (okr. Turč. Sv. Martin alebo okr.

Michalovce?) a umrel v Londýne 18. februára 1939.

Židovský etnológ a profesor na krajinskej rabínskej škole v Budapešti *Bernhard Heller* pochádzal z Veľkej Bytče, kde sa narodil 16. marca 1871. Zomrel v Budapešti roku 1943.

Do tejto skupiny z praktických dôvodov zaradíme aj veľmi originálneho židovského učenca a cestovateľa z Dunajskej Stredy pri Bratislave, kde sa narodil 19. marca 1832. Volal sa *Hermann Bamberger,* neskôr sa však dal protestantsky pokrstiť a zmenil aj meno na *Ármin Vámbéry.* V rokoch 1861-64 preoblečený za derviša precestoval s mohamedánskym duchovným prednú i strednú Áziu. Po návrate stal sa profesorom v Budapešti a poradcom tureckej i britskej vlády pre veci predného Východu. Napriek tomu, že sa dal pokrstiť, stal sa nadšeným sionistom a bol poradcom Theodora Herzla, neskôr i Davida Wolfsohna. Publikoval «Wanderungen und Abentheuer in Persien» (1867), «Geschichte Bekharas» (1873) a «Der Islam im 19. Jahrhundert» (1875). Umrel v Budapešti 15. septembra 1913.

d) Umenie, publicistika a iné pozoruhodné diela

Klasicistický maliar *Jozef Engel,* ktorého diela boli obdivované na cisárskych a kráľovských dvoroch Európy, narodil sa 26. októbra 1815 v Novom Meste pod Šiatrom. V rokoch 1838-66 účinkoval v Londýne i v Ríme. Svetoznáme sú jeho diela «Skupina Amazoniek na ostrove Wright» a pomník Istvána Széchenyiho v Budapešti z roku 1865. Engel umrel v Budapešti 30. mája 1901.

Na hudobnom poli vynikol pianista a komponista *Artur Schnabel.* Narodil sa v Lipníku, okr. Prievidza, 17. apríla 1882. Bol jedinečným interprétom viedenských klasikov a komponoval symfónie i komornú hudbu. Účinkoval na Hochschule für Musik v Berlíne, potom v Londýne i v New Yorku. Svoje umelecké krédo zvýraznil v diele «Reflections on Music» (1934). Umrel 15. augusta 1951 v Axenstein vo Švajčiarsku. Jeho životopis napísal César Saerchinger roku 1959.

Aj spoluautor (s Leo Steinom) textu pre operetu «Die lustige Witwe» od F. Lehára, *Victor Leon,* pôvodne *Hirschfeld,* pochádzal zo Slovenska. Narodil sa 1. januára 1858 v Senici. Účinkoval vo Viedni ako herec a librettista, roku 1881 stal sa dramaturgom divadla vo viedenskom Josefstadt a o dva roky neskôr dosiahol tej istej funkcie v Mestskom divadle vo Viedni. Tam aj umrel roku 1940.

Vplyvný židovsko-nemecký publicista *Binjamin Segel* pochádzal síce z Haliče (narodil sa 20. júla 1866 v Lopušnej), no účinkoval i na Slovensku a umrel 9. marca 1931 v Piešťanoch. Bol spolupracovníkom «Ost und West», «Der Morgen», «C.-V. Zeitung» (Berlin) a publikoval diela «Bolschewismus und Judentum» (5. vyd. 1924) a «Die Protokolle der Weisen von Zion kritisch beleuchtet» (1924).

Prvé sionistické noviny v Uhorsku, «Ungarnländische Jüdische Zeitung» (1909 -1915) založil v Bratislave *Samuel Bettelheim*. Nepodarilo sa mi zistiť jeho životné dáta, no azda sa nemýlim, ak predpokladám, že bude spríbuznený s hore spomenutými členmi tohoto rodu.

Sotva kto dnes v západnom svete nepozná nemecké nakladateľstvo S. Fischer Verlag. Nemnohí však vedia, že jeho zakladateľ *Samuel Fischer* bol Žid zo Slovenska. Narodil sa 24. decembra 1859 v Liptovskom Sv. Mikuláši. Ako 27-ročný založil v Berlíne «Fischer-Verlag», ktorý sa stal čoskoro jedným z najvýznamnejších literárnych vydavateľstiev Nemecka. Keď Fischer umrel v Berlíne 15. októbra 1934, nakladateľstvo po ňom prevzal jeho zať *Gottfried Bermann Fischer* a napriek všetkým ťažkostiam viedol ho i za Hitlera najprv vo Viedni, potom v Stockholme, v New Yorku, až konečne po vojne zakotvil vo Frankfurte n. M., kde sa vydavateľstvo dožilo opäť nevídaného rozmachu. Samuel Fischer založil roku 1889 mesačník «Die Neue Rundschau» (ktorý doposiaľ vychádza a stal sa týždenníkom). Publikoval diela vynikajúcich židovských — Agnon, Döblin, Beer-Hoffmann, Freud, Kafka, Pasternak, Rathenau, St. Zweig — ale i nežidovských autorov: Carossa, Conrad, Dehmel, Ibsen, Th. Mann, B. Shaw, Tolstoj, Zola. Nástupca S. Fischera opísal svoje zážitky v diele «Bedroht-Bewahrt» (1967), kým P. de Mendelssohn systematicky spracoval život a dielo Samuela Fischera («S. Fischer und sein Verlag», 1970).

Ani vo filmovníctve nechýbal prínos Židov zo Slovenska. Zakladateľ «Famous Players Film Corp.» (1912) a neskôr svetoznámej «Paramount Picture Corp.» v New Yorku (1917), filmový producent *Adolph Zukor,* ktorý od roku 1888 žil a účinkoval v U.S.A., narodil sa 7. januára 1873 v Rači pri Bratislave. (V tomto súvise bolo by zaujímavé zistiť, akého pôvodu je filmový režisér *George Dewey Cukor,* ktorý sa narodil 7. júla 1899 v New Yorku, no už sama grafika jeho priezviska mohla by poukazovať na slovenský pôvod.)

Šachová hra nie je iba zábavou, je ešte viac umením a cibrením intelektu. V dejinách šachu nachádzame dvoch slovenských Židov: *Ignaz von Korisch,* vynikajúci šachista a teoretik šachových problémov, ktorý sa narodil roku 1837 v Bratislave a umrel roku 1889 vo Viedni, a *Richard Réti,* pochádzajúci z Pezinka, kde sa narodil 28. mája 1889. Po prvej svetovej vojne účinkoval v Prahe, kde umrel 6. júna 1929.

Nakoniec zaznamenáme ešte mená dvoch nevšedných sociálnych pracovníkov. *Rebekah Kohut,* rodená *Bettelheim* narodila sa v Košiciach 9. septembra 1864. Jej manžel Alexander Kohut bol popredným talmudistickým učencom a rabínom, umrel však roku 1894 v New Yorku. Rebekah Kohut venovala celý svoj ďalší život sociálnej činnosti. Založila sociálne ustanovizne pre židovské dievčatá a roku 1929 stala sa predsedníčkou Svetového zväzu židovských žien. Napísala autobiografické dielo «My Portion» (1925) a neskôr «As I Know Them» (1929).Umrela v New Yorku roku 1951.

Na pomoc židovským emigrantom zameral svoju sociálnu činnosť *Morris David Waldmann,* narodený 1. mája 1879 v Bardejove. Sám skúsil osud emigranta, lebo prišiel do Ameriky už ako dieťa roku 1883. V rokoch 1907-14 založil tzv. «Galveston-Plan», ktorý umožnil asi tisíc židovským emigrantom presídlenie na juh Spojených štátov. V rokoch 1928-1943 účinkoval ako sekretár «American Jewish Committee» a bol členom výboru v mnohých americko-židovských organizáciách. Umrel 8. septembra 1963 v New Yorku. Vydal knižne «Nor by Power» (1953) a «Sieg Heil» (1962)

V určitom súvise s predošlými možno ešte spomenúť mníchovského bankára a finančníka, ktorý umrel 21. apríla 1896 v Starej Ďalej (teraz: Hurbanovo). Financoval stavby železníc v Turecku i v Rakúsko-Uhorsku a zo ziskov podporoval židovské charitatívne a kolonizátorské ustanovizne «Alliance» a ICA (Jewish Colonization Association). Bol to barón *Moritz Hirsch,* Freiherr von Gereuth. Nepodarilo sa mi doposiaľ zistiť, ako dlho žil na Slovensku a teda nakoľko ho možno považovať za Žida so slovenskými vzťahmi.

Nie je vylúčené, že určitý vzťah ku Slovensku môžu mať i manželia *Samuel a Bella Spewak,* táto rodená *Loebel,* o ktorých vieme iba že sa narodili on 16. septembra 1800 v Rusku a ona 25, marca 1899 v Uhorsku. Ako mladí ľudia vyemigrovali do Spojených štátov, kde účinkovali ako spisovatelia a žurnalisti. Sú autormi viacerých divadelných hier i filmových textov («Kiss Me Kate» 1949, «My Three Angels» 1953, «Weekend at the Waldorf» 1945).

*

Ako som už načrtol, ide tu o sporadické záznamy bez akéhokoľwvek nároku na úplnosť. Ba daktoré z nich potrebovali by hlbšieho prieskumu a preverenia dát i údajov. Napriek tomu pokladám za užitočné upozorniť na túto doposiaľ prakticky úplne zanedbanú kapitolu dejín Slovenska a budem rád, ak tento príspevok vzbudí živší záujem našich vedeckých pracovníkov a dá podnet k náležitému spracovaniu tejto dôležitej i vďačnej tématiky.

Padova, Università degli Studi, február 1977.

Z nových veršov

NA SVITE

Len okom dotknúť sa zázraku
a poznať času tvár.
To málo, čo slovo zapíše,
je úsmev na nebi; a deň je iný,
nad hlavou visí klbko mraku
čo dušu slzou rozkolíše...
Kto pýta sa chmár
či je bez viny,
keď holá pravda svieti
do oka človeku.

Marian Žiar

OSUD

Zaspievať to večné: bolo raz,
bolo raz,
maľovať baladu, ako raz,
ako raz
zas bude osud náš
chodníček hľadať starý
a pôjde s hlavou sklonenou,
pôjde aj ponad máry,
ako keď motýľ lieta
a človek — dieťa
odrieka «Otčenáš».

Marian Žiar

IBA KROK

Pýta sa tôňa času:
kde náhli tvoja noha?
a prečo ťahá moju podobu
do úzkej podkovy kroku,
keď nad nami nahé nebo horí?

Jazyk je čierny.
Jak ticho pod kameňom
trasie sa s odpoveďou,
že medzi kolískou a hrobom
je iba krok

a tôňa stojí v ňom.

Marian Žiar

DO SVEDOMIA *

Sú medzi nami milionári,
to vedia oni, my a iní,
ale keď pýta sa človek bez viny,
jeden z tých mnohých a za mnohých,
čo doma činy čakajú aspoň vo vyznaní:

čo zanecháme svetu po sebe,
neohrození mocou, strachom a väzením,
ako sme mysleli aj na tých,
čo po nás prídu doma — doma — doma —

Čo povieme im?
A čo povedia oni?

(Takto sa nepíšu básne,
ale toto je apel do svedomia,
aby nik po nás nemohol povedať,
že sme nemali ani odvahu
zahroziť slovom a povedať im:
keď my tiché večery a weekendy
dávame prácu za krásu veci,
aby myšlienka zostala slobodnou
a s ňou aj človek na tróne,
čo ste spravili vy? — milionári!)

Jeden sa našiel, čo dal dosť, čo mohol,
a kde sú tí druhí? Či menom má ich
básnik vykričať, aby sa prebudilo
hluché svedomie? Aj to sa môže stať,
keď príde čas, že pijavice bude treba
postaviť na slnko, do zrkadla, kde všetci
hľadia zvedavo — kto je na pranieri...

Toto je apel ľudský, ako tie mnohé
z domu: píšte a vydávajte svedectvo,
keď nás už zlomila moc a nemáme komu
slovo zveriť: že sme nechceli zomrieť
nemí a v neslobode! Píšte za nás!!!

Marian Žiar

---

* Opíšte, priatelia, túto báseň a pošlite na adresu tých, ktorí čítajú iba milióny, kým iní, ustarostení o význam slova a obsah slobody, o osud národa sa moria myšlienkou: ako pomôcť zotročeným? Nech poznajú, že hmota zabíja, čo myšlienka dvíha, a za čo básnik všetko dáva, aj život, kým oni iba hrabú, hrabú, hrabú — ale do hrobu ani oni nič nevezmú. Načo teda milióny, keď sa ani kniha z nich nezrodí? — Túto výzvu podporujú všetci básnici slovenského exilu...

Jozef Špetko

Slovensko v plebejskej košeli?

Vladimír Mináč vo svojej knihe *Dúchanie do pahrieb* (Bratislava 1970) sa snažil dokázať, že nositeľom našej dejinnej kontinuity je «nedejinotvorná» masa, misera plebs contribuens. Ak sa vraj dejiny civilizácie delia spravodlivo, podľa práce, potom máme svoje dejiny, aj keď sme nemali politické dejiny.

Znie to síce ušľachtilo a dokonca presvedčivo, ale je to polopravda. Napokon mu to vtedy vyčítala aj domáca kritika. Nikto nemôže podceňovať «podiel práce na podejinštení človeka». Hospodárske a sociálne dejiny nie sú iba disciplínami marxistickej historiografie. Lenže každému a všetkému čo jemu jest. Aby sa niektorý národ zapísal trvalo do dejín, nestačí zodrať sa, vyčerpať k smrti, vláčiť jarmo od svitu do mrku. Veľké dejinné zlomy neboli zapríčinené kvantitatívnym nahromadením pracovných produktov. Človek nie je iba *Homo faber.*

Ak sme boli iba «Chodami Európy» (Mináčov výraz), strážiacimi náš kontinent pred útokmi z Ázie a staviteľmi Pešte (čo zasa Mináč zdôrazňuje) a Arpádovci neboli Slováci, znamená to v tomto prípade, že sme nemali svoje dejiny? Vonkoncom nie, lebo sme mali svoje kultúrne dejiny a dejiny zápasu o bytie či nebytie — plus dreli sme pre iných a na našom území sa riešili dynastické spory, naša krv sa prelievala za žold a slávu iných. My sami si zužujeme priestor pre naše dejiny a navyše ešte presne nevieme, čo všetko sa odohralo na našom malom území, nepoznáme dôkladne osudy našincov v cudzine a vklad iných do našej kultúry.

Na rozšírenie tohto priestoru treba brať, myslíme, do úvahy niekoľko faktorov. Určite viac ako ich vymenujeme a aj doklady pre ne sú rozhodne rozsiahlejšie. Nemienili sme však napísať materiálovú štúdiu. Sú to len marginálie.

Po prvé: Treba sa naozaj zamyslieť, či máme merať a brať do úvahy len to, čo bolo populistické. Naša kultúra až do obdobia jednej z najväčších pauperizácií obyvateľstva v Európe — čo bolo výsledkom tureckých vojen a protihabsburského odboja — bola mestskou kultúrou. Romanopisec Mikszáth žartovne tvrdil, že na Slovensku bolo preto toľko kráľovských miest, lebo kráľ chodieval do slovenských hôr poľovať. V zložitých uhorských pomeroch sa však meštianstvo nemohlo rozvinúť ako tretí stav. Dejinotvornou silou v Uhorsku, ako málokde inde v Európe, bola šľachta. O šľachtickej demokracii — ako v Poľsku — sotva možno hovoriť, no i tak to neznamená, že by sme mali tento vklad i do našich dejín popierať. Táto šľachta pôvodom, en gros, nebola slovenská a od konca 18. stor. sa zmaďarizovala úplne. To sú známe fakty. Ak sme však v rozhodnom momente, kedy sa formovalo národné povedomie a formovali sa základy priemyselnej civilizácie, nemali slovenskú šľachtu, predsa sme mali šľachtu na Slovensku. Po celom našom území boli letné alebo i stále sídla uhorskej šľachty, na východe i šľachty poľskej a Bratislava inklinovala k Viedni. Zástoj tejto šľachty nemožno obísť pri dejinách hudby (Eszterházyovci, Erdödyovci, Brunswickovci, Révayovci, Andrássyovci a i.), knižného zberateľstva (Reviczkovci, Révayovci, Apponyovci), umeleckého zberateľstva (Pálfyovci, Illésházyovci a i.) alebo pre rozvoj vedy (barón Friesenhof a i.).

Po druhé: Literatúra — od jarmočných tlačí, kalendára, šľabikára až po Hviezdoslava — bola základným nositeľom boja o zachovanie nášho národa. Preto sa príliš sústreďujeme pri posudzovaní našej kultúrnosti na lesk a biedu našej literatúry. A tak nás zrazu prekvapí bohatstvo veľkomoravského šperku, gotických tabuľových oltárov a plastík, včasný príchod renesancie atď. Tak často prehliadame, že v Kremnici — ale i v iných slovenských mestách — možno pozorovať súvislú hudobnú tradíciu od stredoveku až do 20. storočia. V kláštorných knižniciach nachádzame notovú literatúru z Benátok, Norimbergu, Prahy, Francúzska, Holandska. (A bohvie čo tam ešte bolo; tieto knižnice sa neustále ničili až do našich čias). V 17. stor. sa k nám európske hudobné smery dostávali iba s malým oneskorením. A ak aj nemožno doložiť kontakty našich mestských hudobníkov s celou hudobnou Európou, cez Nemecko, Čechy, Sliezsko a Poľsko k nám prenikalo všetko, čo nadchýňalo ostatnú Európu. Viedeň ako žriedlo hudobného klasicizmu bola blízko k Bratislave nielen počtom kilometrov. Rovnako pozoruhodné tendencie možno nájsť v knižnej kultúre. Ján Čaplovič vo svojej knihe o staršej slovenskej literatúre spomína, že v západnej Európe sa vo veľkom predávali kódexy zo Slovenska. Ak prihliadneme, že ich ničili i vojaci — od harcovníkov Matúša Čáka, cez husitov až po kurucov a prechod frontu druhej svetovej vojny — potom zachované torzo treba násobiť ťažko odhádnuteľným číslom. Trnavská univerzitná kníhtlačiareň a oficína levočských Breuerovcov boli na európskej úrovni a neslúžili len nám. Čoby zostalo v maďarských bibliografiách, ak by sa neevidovalo to, čo vyšlo na Slovensku? Maďari to dobre vedia, a preto v 50. rokoch ich ani Sovieti a ostatní «ľudovodemokratickí» bibliografovia nemohli presvedčiť, aby v retrospektívnych bibliografiách evidovali iba svoju tvorbu v prísnom zmysle slova. Barokovú ilustráciu na Slovensku tvorili i majstri európskej grafiky. Rovnako možno — po krátkom ale systematickom výskume — hovoriť s uspokojením aj o vývoji vedy na Slovensku. Naši lekári poznali vývoj európskej medicíny. Nové objavy — ako očkovanie alebo používanie mikroskopu a pod. — dostali sa k nám veľmi skoro. Pestovali sa dokonca i veľmi «odťažité» odbory. Prekvapujúce je koľko sme mali orientalistov.

Po tretie: Dejiny Slovenska nie sú iba dejinami Slovákov. Je známe — a my si tieto tvrdenia iba zopakujeme — že Nemci, Valóni, Poliaci — ako «hostia» pri kolonizáciách dostali privilégiá, o ktorých sa našincom nemohlo ani len snívať. Iba valašskou kolonizáciou prišiel k nám prostý ľud, avšak i ten si priniesol formy svojráznej karpatskej kultúry,ktoré obohatili náš folklórny prejav. Tá časť Nemcov, ktorá sa usadila v mestách mala mimoriadne výhodné podmienky pre obchodné podnikanie. Okrem výsad ovládali nemčinu, čo bola lingua franca stredoeurópskych kupcov a nepopretŕhali kontakty so svojou domovinou. Úpadok východného Slovenska po protihabsburských povstaniach — kde bolo mnoho nemeckých miest — a úpadok banskej ťažby napokon znamenal, že sa Nemci nielen pauperizovali, ale hrozil im zánik rovnako ako Slovákom. Rozdiel bol iba v tom, že oni sa hungarizovali dobrovoľne a s nadšením, my zväčša so zaťatými zubami.

***

Celkove rozvoj kultúry v Uhorsku zaostával, až na určité momenty a obdobia, za rozvojom kultúry v Európe. Slovensko však vždy bolo so svojou mestskou kultúrou v popredí uhorského kultúrneho rozvoja. K dôležitému obratu — ako sme na to už niekoľko raz v tejto štúdii poukázali — prišlo až na konci 18. stor.

a najmä v 19. storočí. Maďari prežívali svoju národnú renesanciu na úkor iných národov. I nás. Všetky cesty v Uhorsku vtedy viedli do Budapešti. Neochudobňovala sa len slovenská kultúra, ale aj maďarská na «Felvidéku», čiže Hornom Uhorsku. A nielen tam — ale to sa už nás netýka. Zaujímavé je prelistovať si maďarské biografické slovníky a encyklopédie a porovnať dáta narodenia a úmrtia osobností. Dátum narodenia je mimo hlavného mesta Uhorska, dárum úmrtia: Budapešť!

Avšak ešte i v tomto období bola napr. Bratislava po Budíne a Pešti i po Budapešti — po zlúčení týchto dvoch miest — najvýznamnejším kultúrnym centrom Uhorska. Bol tu pravidelný koncertný život (s koncertami Haydna, Liszta, Rubinsteina, Brahmsa atď.), hrávalo sa divadlo a opera, pôsobilo tu niekoľko kníhtlačiarní, kníhkupectiev, antikvariátov. Prírodovedecké a vlastivedné spolky rozvíjali čulý ruch. Prírodovedci mali styky s vedcami po celej Európe (v r. 1878 prednášal v Bratislave známy európsky prírodný vedec prof. Brehm, autor známeho života zvierat). Bolo tu významné školstvo.

Treba sa zamyslieť nad tým, ako vplýval na vývoj kultúry na Slovensku odnárodňovací proces. Treba poukázať na to, že nepriaznivo pôsobil nielen na Slovákov, ale krivil chrbticu i tým, ktorých jediným zmyslom bolo popierať existenciu Slovákov. I Maďarom odčerpával príliš veľa síl. Ak mali len málo takých tolerantných duchov ako bol Eötves, gróf Széchény, Mocsáry, Jókai, Bartók, Jászi alebo Mikszáth (Pavol Bujnák kedysi tvrdil, že Mikszáth je po slovensky cítiaci a iba po maďarsky píšuci spisovateľ) — potom sa netreba čudovať, že po páde monarchie neboli schopní vyjsť zo začarovaného kruhu. Porovnajme si to na dejinách uhorského novinárstva. V Bratislave vyšli prvé maďarské noviny vôbec — *Magyar Hirmondó*. V ďalšom vývoji však vychádzali iba regionálne a bulvárne plátky. Rovnako tak možno hovoriť aj o Košiciach. Tu zasa vyšli prvé po latinsky písané noviny v Uhorsku (*Mercurius Veridicus*) a tu vydali aj prvý pravidelný časopis, ktorý sa zameral na obrodu maďarského literárneho jazyka, estetického vkusu a vlastivedné bádanie. *Magyar Musa* (1788-89), ktorý redigoval Ferencz Kazinczy, si kládol za cieľ celouhorské záujmy a mal i prispievateľov z rôznych kútov Uhorska. Rovnako tak ďalší Kazinczyho časopis Orpheus (1790). To čo prišlo v Košiciach potom, bol len odvar.

Alebo iný príklad: keď Landererovci v Bratislave založili tlačiareň, mali filiálku v Pešti. Potom bol materský závod v Pešti a filiálka v Bratislave.

Avšak buďme spravodliví pri posudzovaní maďarských kultúrnych snáh na Slovensku. Vlastivedné krúžky («kör») nepestovali len etatistický kultúrny boj, ale v ich lone sa vyvíjal aj vlastivedný a prírodovedný výskum. Tendencia tohto výskumu je pochybná, ale to isté často neplatí pre materiálny prínos. Pri Ortvayových dejinách Bratislavy vyzerajú nové marxistické dejiny z r. 1966 veľmi chudokrvné. Veľký kus práce vykonali maďarskí regionalisti pre poznanie dejín Košíc (Lajos Kemény a i.), Komárna a ďalších miest. Maďarské miestne časopisy — ako na to upozornil dr. Michal Potemra, ich bibliograf — prinášali aj články slovenských historikov (Matunák, Križko a i. a prírodných vedcov: Holuby). Výsledný obraz kultúrnej úrovne uhorského štátu často robíme na základe poznania toho obdobia, ktorým Slovensko vstupovalo do nového Česko-Slovenského štátu. Netreba však zabúdať, že vtedy maďarskí kultúrni pracovníci neboli ochotní slúžiť novému štátu, nezložili prísahu a odišli do Maďarska.

Ak by sme sa pri posudzovaní našich kultúrnych dejín zamerali iba na Slovákov, vyplýva nám jednoznačne plebejskosť našej kultúry? Aj Mináčova kniha je v tomto rozporná. V úvode tvrdí, že sme plebejci, ale potom v samotnom hlavnom texte svojej práce načrtáva portrét predstaviteľov meštianstva. Veď čože za ľudové typy sú Janko Francisci-Rimavský alebo Štefan Marko Daxner?

Vieme to však aj bez Mináča. Ani v jednom období našich dejín nemožno nájsť iba ľudovýchovné tendencie. Dokonca ani v osvietenskom období nie. Veď vtedy pôsobili kedysi preceňovaní a teraz podceňovaní malohontskí osvietenci, vtedy rozvíjali svoju činnosť takí aktívni činitelia, ako bol vzdelaný bratislavský obchodník Windisch a pod. Štúrovci mienili podchytiť i meštianstvo, nielen ľud. Keď konečne vznikla Matica slovenská a snažila sa zamerať takmer len na ľudovýchovu, mnohí vedci a spisovatelia — napr. Jonáš Záborský — s tým nesúhlasili. Vajanský a Škultéty hľadali s lampášom i slovenských zemanov. V rôznych anketách a článkoch možno čítať veľmi zaujímavé edičné návrhy na vydávanie svetovej literatúry, encyklopédií a pod. Duch veľmi chcel, iba telo nevládalo.

V Riznerovom denníku nájdeme význačné svedectvo o tom, že turčiansko-svätomartinské národné uvedomelé meštianstvo žiarlilo na akýkoľvek kultúrny a politický impulz, ktorý vychádzal z iných oblastí Slovenska. Na takúto žiarlivosť doplatil napokon Anton Bielek — ktorý odišiel do Ameriky a odtiaľ už len do ústavu pre choromyseľných. Hlasisti, ktorí martinčanom ich meštiactvo vyčítali, boli sami iba reprezentantmi iného meštianskeho prúdu. V tom sa zhodneme s marxistami, ale na rozdiel od nich, nám toto na hlasistoch i «starej škole» v Turčianskom Svätom Martine neprekáža. Hlasisti sa tiež pokladali za národ *pars pro toto,* nielen Vajanský. Pravým osvetárom z nich bol len dr. Pavol Blaho, ale i tento to robil skôr z ľudového inštinktu ako z hlasisticko-masarykovských teoretických modelov. Hlasisti boli len politický klub s komplexom, že oni jediní (nie Martin) vedú národ. Ak by boli bývali chceli naozaj zmeniť makrokozmos i mikrokozmos Slovenska, museli by nasledovať nielen Masaryka, ale aj Golla a Gebauera. Praha ako kozmopolitické kultúrne stredisko mala infikovať ich snahy. V tom prípade by museli podnetnejšieho zasiahnuť do vedy i do umenia. Pre výchovu «más» viac vykonali drobní katolícki a evanjelícki kňazi.

A čo ľud? Okrem kázne, Štilfrídov a Bruncvikov, ktoré mu vnucovali kramári dovážajúci tento brak z Budapešte, jeho univerzity boli vo svete pri predávaní šafranu, plátna a drotárska krošňa. A Amerika, tá zem vábna.

Emancipácia širokých vrstiev ľudu sa dôslednejšie uskutočnila až po prevrate. Iba málokedy v náväznosti na tradičné programy (Hodža, Hlinka), zväčša bola importom, ktorý k nám v dobrom i zlom, žiaduco i nežiaduco, šírili spoza Moravy pod heslom «osvětou k svobodě».

Naše dejiny boli demokratické i plebejské. I tým sme sa zachraňovali: pastiera ťažšie odnárodníš ako univerzitného profesora. Ale náš historický hudobný nástroj bol rozhodne mnohostrunnejší.

Ján Okáľ

Demobilizácia

Hučanie rozvodnenej rieky som ani nevnímal. Spomienka ma preniesla ponad čas a priestor a v ušiach mi až zvonili presné rozkazy mladého dôstojníka:

«Pozoor!»

«Na plece zbraň!»

«Vpravo hľaď!»

Sto párov chlapských očí liplo na tvári staručkého správcu Matice slovenskej Jozefa Škultétyho a pružné nohy mladých vojakov skoro rozbíjali dlažbu ulice.

Bolo to 25. novembra 1939. Pán správca Matice mal narodeniny a Slovensko ho prišlo pozdraviť. Prišli učenci i umelci, prišla vláda a prišla aj mladá slovenská armáda. Čata za čatou defilovala pred mužom, ktorý nemal nikdy na sebe uniformu, a predsa v tom čase každý vedel, že rodiace sa slovenské vojsko nemalo väčšieho priateľa ako bol Jozef Škultéty. On bol prvý, čo neváhal oprieť slovenského vojaka tridsiatych rokov dvadsiateho storočia o tisícročnú tradíciu Svätoplukových bohatierov. Pár strieborných vláskov jeho bielej hlavy zasvietilo v lúčoch zubatého slniečka neskorej jesene, ale on stál štíhly a vzpriamený, ako keby tých osem krížov bolo odrazu z neho spadlo pri pohľade na mladosť a silu nového Slovenska.

«Zakryte si hlavu, pán správca, prechladnete», naklonil sa k nemu tajomník Matice J. C. Hronský, ktorý stál vedľa s Dr. Františkom Hrušovským a referentmi vedeckých a umeleckých odborov Matice. Ale starý pán možno ani nepočul,čo mu Hronský vraví, lebo v očiach mu žiarila toľká radosť a láska ku všetkému, čo pochodujúce čaty vojakov predstavovali, že pokladal za nemožné,aby na najvyšší spôsob vojenského pozdravu odpovedal inak ako na všetky pozdravy, ktorými ho uctili vari všetci čo ho stretli; s klobúkom v ruke, úklonom hlavy a slovami: «Sluha váš ponížený...»

O rok neskoršie sám som bol už v uniforme slovenského vojaka a pokladal som len za zrejmé pri prvej návšteve v Martine zaskočiť aj do Matice a pozdraviť pána správcu, ktorý aj mne, ako každému,čo mal to šťastie v Matici pracovať, prejavil toľko láskavosti, že dodnes nemôžem na to ani myslieť bez dojatia. Pán správca si ma posadil vedľa seba na pohovke so sivým povlakom a kým zvedavo počúval o drobnostiach z vojenského života, pohladkával jemnými prstami hrubé súkno mojej blúzy, dotýkal sa gombíkov a opasku, na ktorom sa vynímal výrazne modelovaný slovenský znak.

Tých pätnásť minút v Škultétyho pracovni bolo teraz pre mňa viac ako spomienka. Skoro živelne ma prenikalo vedomie, že som tam vzal na seba záväzok, ktorý by bolo síce veľmi ťažko slovami vyjadriť, ale ktorý neraz v živote určoval môj vzťah k ľuďom i udalostiam a vplýval na moje rozhodnutia. Dotyk Škultétyho mal skoro tú mystickú silu, ktorá pri kladení rúk počas najposvätnejších náboženských úkonov premieňa životy tých, čo prechodia touto iniciáciou.

Vojenčenie som vždy pokladal len za prechodné obdobie v živote a s rokmi rástla aj moja túžba zložiť konečne uniformu a začať žiť, venovať sa práci, ktorú som mal rád a rodine, ktorá mala zo mňa tak málo počas vojenčenia. Ale čo ako som túžil po chvíli, keď budem svoj vojenský kabát posledný raz zobliekať, jednako som vedel, že do tých čias,kým ho nosím, nosím aj všetky záväzky chlapskej cti a disciplíny, ktorá je neodmysliteľným, aj keď neraz ťažkým sprievodcom vojenského života. Vo vojnových časoch bolo bezúčelné pretierať dni v kalendári a tešiť sa na tie posledné týždne, keď sa starí vojaci pozdravovali ľahtikárskym mávnutím ruky a zvolaním «zapár». Ale kedykoľvek som myslel na tú chvíľu, keď sa budem lúčiť s vojenským životom, vždy som mal pred očami obraz, znázorňujúci rozpúšťanie slovenského vojska skoro presne pred sto rokmi v Bratislave na starom Sennom námestí, keď velitelia jednotiek slovenských dobrovoľníkov z rokov 1848-49 posledný raz prezerajú nastúpené šíky chlapov, ktorí sa na druhý deň vrátia do svojich dedín a mestečiek a budú pokračovať v práci, ktorú prerušili, keď ich poľnica zavolala pod zástavy. Nie, nemával som na mysli nejakú zvláštnu parádu s vysokými dôstojníkmi a politickými predstaviteľmi. Skôr som túžil, aby to bola menšia jednotka, možno čata, nanajvýš stotina starých vojnou otlčených veteránov, ktorých velitelia podajú posledné hlásenie, príjmu rozkaz rozpustiť svoju jednotku, potom zaželajú svojej čate alebo stotine posledný dobrý deň a zavelia:

«Rozchod!» O hodinu neskoršie pred odchodom vlaku sa veteráni možno stretnú v najbližšej krčme a po prvý raz začnú pociťovať žiaľ, že konečne prišiel deň, po ktorom všetci tak veľmi túžili.

Ani v najdivšom sne mi neprišlo na um, že keď konečne príde čas mojej demobilizácie, nebudem stáť na kasárenskom dvore, ale sám nad rozvodnenou riečkou v srdci Bavorska a chladný vietor vejúci prudko z podalpskej planiny do tvári mi bude šľahať chuchvalce mokrého snehu. Za štyri dni od príchodu do Steinu stačil som si rozložiť našu situáciu lepšie a triezvejšie ako za mesiace neustálych príprav na cestu a očakávania nových udalostí, ktoré buď premenia alebo urýchlia spád udalostí, a tým aj naše osudy. Teraz sme už boli neodvratne na konci cesty a na konci udalostí jedného obdobia. Prúd, ktorý nás pred mesiacom vytrhol z Bratislavy a vliekol nás pozdĺž celého Rakúska, konečne nás vyhodil na brehu riečky Trauny, kde sme našli prístrešie v hospodárskych budovách veľkého majera. Presnejšie povedané, na povale nad maštaľami a chlievmi, ktorú sme hneď nazvali priliehavo «Sauboden», svinská povala. Dvere zo dvora viedli do malej predsienky a z tej okolo akéhosi komína príkrymi schodmi ako po závite špirály prišlo sa až priveľkým otvorom na povalu, kde vedľa jedného podstrešia tiahla sa dlhočizná dosková pryčna. Celý majer sa rozprestieral na trojuholníkovom pôdoryse, utvorenom záhybom rieky od príkrej skalnej steny na druhú stranu nešírokej doliny. Pozdĺž rieky tiahli sa od veľkej brány kôlne a maštale, kde bolo aj naše bydlisko. V mieste, kde sa rieka odkláňala od skalnej steny, teda až v samom ostrom uhle trojuholníka, bola malá elektrárňa, ktorá zásobovala elektrickým prúdom celé hospodárstvo. Oproti hospodárskym staviskám až pod samým úpätím brala, bol kaštielik majiteľa veľkostatku a v brale boli vytesané pivnice, čo slúžili za skladiská pre miestny pivovar, aké boli v Bavorsku vari na každom väčšom gazdovstve, takže vo väčšej dedine alebo menšom mestečku mali niekedy aj dva pivovary. Základňu trojuholníka tvorila veľká brána, nad ktorou i vedľa nej boli byty a kancelárie veľkostatku. Hneď vedľa brány na križovatke ciest do Mníchova a Titmoningu bol typický podalpský hotel Post s reštauráciou a výčapom piva zo spomenutého pivovaru. Nad dolinou na samom hrebeni brala boli zrúcaniny hradu lúpečného rytiera Jána zo Steinu. Ako lúpežný rytier si ani nemohol voliť lepšie miesto, lebo niekoľko chlapov mu stačilo, aby uzavrel úzku dolinu a vydrel od kupcov toľko, koľko mohol. Ale odieranie pocestných a kupcov bolo v stredoveku také rozšírené remeslo, že ani mená najslávnejších lúpežných rytierov neprenikli za tretí chotár a neprežili tri pokolenia. Za svoju nesmrteľnú slávu Hans von Stein ďakoval len tomu, že mu očné zuby vyrástli z dutej huby ako kančie kly a aby jeho zovňajšok našiel ozvenu aj v skutkoch, chodil Hans so svojimi knechtami a okolitým sedliakom kradol dcéry panny. Bohužiaľ, kohokoľvek vtedy človek v Steine stretol bol utečenec, či už bol Slovák, Nemec, Poliak alebo Srb. Okrem toho pobyt v Steine bol spojený s toľkými starosťami, že aj to málo čo sme sa hneď po príchode o Jánovi zo Steinu dozvedeli, bolo viac ako dosť ukojiť našu počiatočnú zvedavosť a potom sme popod zrúcaniny jeho hradu chodili zahrúžení v myšlienkach na dnešok.

Front sa neodvratne blížil, preto ešte pred jeho prechodom bolo sa treba kolónii rozložiť v teréne trochu lepšie, ale najmä menej nápadne. Hneď po príchode v maličkej vrátnici boli takrečeno napchaté rodiny. Chlapi boli síce s nami na Saubodni, ale ani sardinky nie sú tak postískané do škatuľky ako boli ženy a deti Doránskych, Geraldínych, Kobelov, Ondrúšov, Gráfov a tak sa mi zdá aj Šmálikov a Nágelov. Papierov sme sa chceli zbaviť, lebo tak sa nám zdalo, že je múdrejšie v neznámej situácii ostať bez akýchkoľvek dokumentov ako s papiermi, ktoré môžu byť človeku práve tak na škodu ako na osoh. Železná piecka na vrátnici bola už plná, keď pani Geraldíni vysypala do nej celé škatule dokumentov, ani netušiac, že medzi nimi bolo niekoľko nábojov do Kolomanovej automatickej pištole, ktorá v tom čase už bezpečne ležala na dne Trauny, čo tiekla len niekoľko krokov od vrátnice. Odrazu začali náboje vybuchovať a čierny dym s chlpmi ohorených papierov zaplnil neveľkú izbicu. Ako voda z pretrhnutej hrádze vyvalili sa do podlubia brány ustrašené deti a ženy, vykrikujúce čosi o nálete a bombách. Ale za chvíľu sa dym rozplynul, sadza a popol zakryli hromadu batožiny a čierna pec, v ktorej už nemalo čo horieť, stála ako mátoha v pološerom kúte a rúra, ktorú výbuch vytrhol zo steny, visela vedľa pri jej boku ako vylomené rameno. Otvorené dvierka ako ovisnutá gamba pod čiernou hubou dokresľovali obraz beznádejnej strnulosti, v ktorom ľudia i veci zamrzli, keď počiatočný strach opadol a všetko bolo zasa «normálne».

Medzitým každý z inej strany vracali sa chlapi, ktorí v okolitých dedinách hľadali prístrešie pre svoje rodiny. Správcovia Matice Hronský a Hrušovský hneď po príchode mali už pripravené miesta na sedliackych dvoroch Guinzing a na susednom dvorci našiel prístrešie aj tajomník Matice Dr. Mečiar so ženou a dcérou. Účtovník Matice Anton Ondrúš, pokladník Jozef Kobela a referent Štefan Gráf s rodinami sa presťahovali do neďalekej dediny St. Gorgen, kde sa ubytovali v priestrannej stolárskej dielni, čo stála nevyužitá, lebo chlapi boli na vojne. Referent Matice Koloman Geraldíny s rodinou a s nimi aj tajomník Matice Dr. Jozef Cincík, našli si bývanie proti prúdu rieky v mestečku Altenmarkt, kde sa odsťahovali o niekoľko hodín neskôr aj rodiny stotníka Jána Doránskeho a šéfa Slovenskej tlačovej kancelárie, bývalého sudcu Dr. Šmálika. Hudobný referent Matice profesor Nágel ubytoval sa v hoteli Post, kde už býval aj sochár Frico Motoška so ženou a dcérou a niekoľko ďalších členov našej kolónie. Tam sa ubytovali aj mladoženísi z Kežmarku, ktorých zosobášil v Badhale O. Ján Loydl, bývalý kaplán Andreja Hlinku. Dr. Š. Polakovič si našiel bývanie na samote medzi dedinami Feldkirchen a Peterkirchen. Na svinskej povale ostal som ja, npr. Edo Pyšný, poručíci Jozef Varinský, Andrej Činčura, Jozef Martinka, Pavol Bross, desiatnik Koloman Murgaš, náš pohonič Mišo a dvaja šoféri, oba chlapci z Bratislavy, ktorí boli Slovákmi, Maďarmi alebo Nemci podľa toho, ako to v danej chvíli lepšie vyhovovalo. Do Steinu prišla aj Helena Považská, ktorá sa v Badhale odtrhla od Loydlovej rádiovej skupiny. Ubytovala sa na povale nad pekárňou, čo bola na druhej strane cesty oproti bráne našej enklávy pod ochranou zrúcanín hradu Jána zo Steinu.

Aj keď ubytovanie mnohých rodín nedalo sa nazvať inak ako núdzovým, jednako sa mohlo povedať, že to vnieslo istú stabilitu do našej kolónie a umožnilo nám na druhý deň ohliadnuť sa trochu lepšie po okolí a začať uvažovať o tom, ako sa pripraviť na prechod frontu, ktorý bol už teraz iba otázkou dní, ak nie hodín. Nemecké lietadlá sme nevideli už niekoľko dní a lenivé pozorovacie lietadlá americkej armády patrolovali všetky cesty. Ale bojové lietadlá sa zjavili len zriedka. Zdalo sa, že na tomto úseku frontu už nemali čo robiť. Či nemecká armáda ustupovala pred americkým náporom, to sa v Steine povedať nedalo, lebo cestou síce prešli oboma smermi ojedinelé vozidlá, ale nastupujúce alebo ustupujúce kolóny sme nevideli. Súdili sme, že kdekoľvek sa stretnú Nemci s Amerikánmi, niekedy po boji, ale častejšie bez boja sa vzdajú, Amerikáni ich prekročia a postupujú smerom na Salzburg. Po príchode do Steinu v jedálni hotelu Post sme vídali desiatky uniformovaných dievčat, «Blitzmadle», ako sme ich volali, ktoré Nemci mobilizovali na kancelárske a spojárske služby. Ale o deň dva neskôr už nebolo v celom mestečku ani jedno uniformované dievča, len sa povrávalo, že prišlo mnoho žien, čo utiekli pred Rusmi z východného Pruska a iných oblastí, kde postupovala Červená armáda. Podobne sa strácali z dohľadu starí poddôstojníci, ktorých sme po príchode videli na miestnom veliteľstve a iných miestach, ktoré počas vojny nemecká armáda buď sama správala alebo mala nad nimi dozor. V takejto situácii sme mali poradu, ako sa pripraviť na príchod Amerikánov. Pre nás vojakov, čo sme až dosiaľ ostali spolu v jednotke, bolo veľmi dôležité rozhodnúť sa, či ostaneme v uniforme bez ohľadu, čo sa s nami stane keď americká armáda obsadí Stein, alebo odložíme rovnošatu, zamiešame sa do neustále rastúceho prúdu utečencov a vyčkáme s rozhodnutím do tých čias, kým nebude situácia jasnejšia. O tom, čo sa stalo s vojakmi z prezidentovej stráže v Kremsmuenstri nemali sme ani tušenia. Nevedeli sme ani o jednotkách, ktoré údajne boli kdesi v Česku, alebo sa cez Česko presúvali kdesi do Bavorska. Boli sme pridelení k civilnej správe a tým sme stratili kontakt so zvyškami slovenskej armády, ak vôbec ešte nejaké niekde boli. Rozhodli sme sa teda, že zoblečieme uniformu, lebo inak jediná cesta viedla by nás do zajateckého tábora. Z celej skupiny ja som bol jediný, čo už zajateckým táborom prešiel, a preto som vari najviac zo všetkých naliehal, aby sme urobili čo sa dá a unikli takémuto osudu. Nemali sme však veľa času na prevedenie tohto rozhodnutia. Po meste kolovali chýry, ako sa americké jednotky blížia a keď nie už dnes, celkom isto zajtra obsadia Stein. Netrvalo dlho a dávni priatelia z armády boli v civile. Nemal som čo odkladať.

Vietor mi hádzal do tvári ťažké vločky mokrého snehu, keď som vykročil na chodník popri elektrárni, kde sa rieka rútila proti bralu a odrazená tvorila divú zákrutu, spuchnutú jarnými dažďami a odmäkom v alpských podhoriach. Pomaly som vyprázdnil vrecká plášťa, popchal všetko do vrecák nohavíc, potom som zdvihol zpod skalnej steny veľký balvan, zbalil ho do plášťa a hodil do speneného prúdu. Nasledovala blúza. Striasla ma zima a mokrá košeľa sa mi lepila na telo. Ale trvalo mi chvíľu, kým som sa odhodlal za plášťom a blúzou hodiť do rieky aj čiapku. Ešte ani nedopadla do vody, keď mi prišlo strašne ľúto, že som aspoň orlíka so slovenským znakom neodpáral a nenechal si na pamiatku, ale už bolo neskoro. Jarná voda bola nielen divá, ale aj mutná a sotva sa zavrela nad kusmi mojej uniformy, nebolo viac po nich ani pamiatky. Možno ich voda vliekla dolu prúdom, možno ich prúd vtiahol pod previsnutý breh, možno sa za najbližšou zákrutou zachytili na konári previsnutej vrby, alebo sa stratili v bahne hlbokej tíšiny, kde ich potroche príroda strávila. Možno zima, čo ma drgľovala, nedovolila mi prežívať v plnej intenzite agóniu tejto chvíle. Snehové vločky čo sa mi topili na tvári a stekali mi za premočený golier košele, zakryli aj prúd sĺz, čo pod nimi stekal a horkol mi v kútikoch úst. Pomaly som sa vrátil do podstrešia našej svinskej povaly a hľadel sa trochu zohriať, lebo zima ma čím ďalej tým viac drvila, kým som si aspoň spodnú bielizeň nepremenil. Horúci čaj, čo mi ponúkli naši bratislavskí šoféri ma trochu zohrial a pod prikrývkou, čo ktorýsi z priateľov na mňa hodil, som sa konečne nielen zohrial ale aj uspokojil natoľko, že som prijal všetko ako neodvratné epizódy na osudom vymeranej ceste, po ktorej sme už aj tak pridlho kráčali bez možnosti určovať svoj cieľ a smer. Ostrú bolesť vystriedala tuposť, čo ako kôra obrastala naše citové ústrojenstvo a preraziť ju vládal iba inštinkt, takže akosi celkom podvedome sme vedeli, kedy sa postaviť a brodiť sa proti prúdu a kedy sa pod jeho tlakom zohnúť ako steblo trávy pod náporom prudkého vetra.

Vonku bolo počuť chvíľami hukot motorov patrolujúcich lietadiel, ozvalo sa aj niekoľko dávok z ťažkých automatických zbraní, ale zdalo sa, že je to všetko strašne ďaleko od Saubodne, pre ktorú sa už vojna skončila a všetká tá streľba a zhon boli udalosti, čo sa nás už netýkali.

Ktosi pribehol na povalu, že pri moste sa čosi robí. Občania vraj prehovárajú družstvo nemeckých vojakov, ktorí prišli s rozkazom vyhodiť do povetria starý kamenný most ponad Traun a tak spomaliť americkú kolónu postupujúcu po ose Mníchov-Traunstein-Salzburg. Vojaci ani dlho neodporovali, iba si vyžiadali od občanov mestečka civilné šaty a potom všetky svoje trhaviny pohádzali do rieky, za krovinami na brehu sa popreobliekali a roztratili sa v dolinkách náhornej planiny nad úšustami, čo tvorili koryto rieky.

Z Altenmarku prišiel si na Sauboden pre posledný kufor Janko Doránsky. Môj «civil» sa mu veľmi nepozdával a svojským spôsobom, aby to nevyzeralo, že chce niekomu robiť láskavosť, rozviazal motúz, čo držal pokope túto otlčenú časť jeho utečeneckej batožiny, vytiahol jeden zo svojich oblekov a podal mi ho:

«Len čižmy s teba stiahnuť a si vystrojený ako bohatier na pohreb v poli», posmeškoval, zrejme narážajúc na jestvujúci predpis o pohreboch v poli, ktorý naša armáda zdedila od Čechov a Česi po prvej svetovej vojne buď od Rakúšanov alebo Francúzov ako jednu z tých vecí, čo ostávajú nezmenené aj keď sa tisícročné mocnárstva rozpadávajú.

Aj keď mi bol oblek priveľký, jednako som už nemusel trčať ako palec a hojnosť civilného života mi o druhé nohavice rozšíril jeden zo šoférov, ktorý mi dal manchestrové golfky, ktoré sa v tom čase ešte nosili a iba vážnejší páni si ich podväzovali pod kolenami. Štricáci si ich spustili až na členky a pretože som nemal ešte stále vo svojej garderóbe topánok, musel som nosiť svoje golfky po štricácky až na členkoch, aby som trochu zakryl svoje vojenské čižmy. Keby z celého môjho zjavu nebola trčala bieda, bol by som to mohol nazvať malebným, ale boli to časy, keď málo záležalo na tom či je niekto proletársky otrhaný alebo umelecky malebný, lebo všetci sme kráčali po trasovisku, hľadajúc trochu pevnej pôdy pod nohami aspoň na dnešok, lebo trasovisko sa posúvalo a čo bola dnes pevná pôda, zajtra bol bezodný močiar. Šlo o to, dožiť sa zajtrajška a prežiť ho bola už starosť, ktorou si nemohol nikto komplikovať dnešok. Vedeli sme, že keď nie ešte dnes, nuž naisto zajtra sa stanú v našich životoch nedozierne zmeny, ale nebezpečenstvá práve na hranici tých dvoch životov boli najväčšie. Čo sa stane, ak sa Nemci v Steine postavia Amerikánom a strhne sa bitka? Čo ak protišpionážna služba Nemcov odrazu si nás vezme na mušku a označí nás za dezertérov? A potom bola tu možnosť, že celkom náhodou zablúdená guľka alebo čriepok granátu položí bodku za životom, čo sme s toľkými ťažkosťami dovliekli až sem. Ani na um nám neprišlo, že kdesi v Kremsmuenstri máme aj vládu. Ak sme vôbec na ňu pomysleli, tak len preto, lebo sme si uvedomili, aké máme šťastie, že sme od nej tak ďaleko. Ak starosti a neistota trápili nás, aké pochybnosti a strach užierali duše ministrov a vysokých vládnych úradníkov v tom starom opátstve.

Celý zvyšok a hukot motorov. V jedálni hotelu Post, kde sme sa už každý večer začali schádzať na «Stamgericht» a pohár riedkeho vojnového piva, bolo hodne ľudí, najmä žien, ale nám bolo ešte ťažko povedať, či boli domáci, alebo tiež ako my vojnou zahnaní utečenci. Hoci sme boli najviac zvedaví na zvesti o Amerikánoch, dozvedali sme sa skoro výlučne o zážitkoch utečencov z východných štátov Nemecka, najmä východného Pruska. Ako a prečo sa utečenci odtiaľ dostali až do južného Bavorska, mohli sme iba hádať, keby nás to bolo zaujímalo. V sychravom počasí utiahli sme sa čoskoro na našu svinskú povalu.

Okolo siedmej ráno 5. mája zobudila nás streľba ponad dolinu rýchlo letiacich stíhačiek. Nedalo sa vedieť, aké ciele ostreľujú, lebo od západu už celkom prestal pohyb nemeckých vojakov a tých niekoľko, čo sa ešte vliekli občas v malých hlúčkoch, bolo už bez zbraní a zrejme bez velenia a cieľa. Ľudia vybehávali spod brány na most a dívali sa na západ. Ale cesta bola prázdna, aj civili sa už stratili s dohľadu, iba čo na našom dvore a pod bránou stáli hlúčky ľudí a zrejme zabíjali čas a nervozitu. Mohlo byť deasť hodín, keď sa rozniesol odkaz, aby sa všetci obyvatelia dvora ponáhľali do skladov pivovaru, vytesaných v brale, na ktorom stál Jánov hrad. Vchod do pivníc bol za novým kaštielikom, kde bývali majitelia. Otvorenými vrátami sa tam hrnula vari celá dedina, hostia a obyvatelia hotelu Post, naša «Sauboden» a čeľaď hospodárstva i elektrárne. Ťažko bolo odhadnúť, koľko nás tam bolo, lebo chodby pivnice sa križovali a vetvili, takže tvorili viac priestorov, ktoré sa pohľadom z jedného miesta nemohli obsiahnuť.

Každé čakanie je dlhé a stačí niekoľko minút, aby ľudia začali najprv prešľapovať z nohy na nohu a potom nadväzovať rozhovory s tými, čo stoja najbližšie. Ale tentoraz sa šepot tlmených rozhovorov ani nestačil rozrásť na typické mumlanie zástupu, keď zrazu všetko stíchlo. Očakával som, že ticho pretnú rázne vojenské kroky, štrnganie zbraní a ostré povely. Miesto toho od vchodu sotva čuteľne k nám doznieval šuchot mäkkých podošiev po cementovej podlahe a vtom sa už objavili skoro mačacím krokom postupujúci vojaci, ktorých pohyby boli tiež také vlečné, ležérne ako ich chôdza. Povely či pokyny, ktoré sme začuli zdali sa tiež byť také zvláštne, podľa nášho názoru nevojenské, ale karabíny, ktoré vojaci stískali v jednej ruke s pažbou pod pazuchou a prstom na spúšti, boli oveľa výrečnejšie ako všetko ostatné. S rukami nad hlavou sme čakali, kým nás neomackali, či nemáme skryté zbrane a keď som sa pozeral do tvári amerického vojaka, ktorý mi pritískal o hrdlo ústie karabíny, kým druhou rukou mi potľapkávali vrecká a hľadal skrytú zbraň, bolo mi jasné, že som v nej videl učupený strach. Keď sa to tak vezme, mohol som sa pokladať v týchto veciach za skúseného, lebo od tých čias, ako vo vlaku na ružomberskej stanici ruský parašutista prejavoval svoju pozornosť voči mne podobným spôsobom a ani nie o týždeň neskoršie nemecký vojak bol strašne zvedavý na obsah mojich vrecák. Táto skúsenosť ma presvedčila, že či má človek ruský samopal opretý o brucho, či nemeckú strojnú pištoľ pod lopatkami o chrbát, alebo pod gágorom cíti chlad ústia americkej karabíny, čosi v ňom úplne od strachu zamrzne. Na tvár mu sadne výraz absolútnej tuposti. Tvár, ktorá odmieta prezradiť, čokoľvek sa odohráva v duši toho, čo sa za ňou skrýva. Strach, hystéria, nervový otras a všetky viditeľné prejavy emócii vybuchnú pred alebo po takejto procedúre, v ktorej sa človek zrieka vlastnej vôle a aspoň prechodne bezvýhradne príjme vôľu iného, vôľu toho, čo má silu, prostriedky a vôľu opanovať vás. Ale ak sú zvláštne tieto prázdne tváre týchto o všetko pripravených ľudí, oveľa zvláštnejšie sú tváre tých, čo si iných podmaňujú. Bez výnimky tieto tváre sú poznačené strachom a len to neviem, či sa boja, že niekto z tých, ktorých si do zajatia berú odrazu zaútočí a ohrozí ich život, alebo toho, že z prinútenia alebo omylu svoju na výstrel pripravenú zbraň odpália a zbavia života človeka, čo sa im tak bezvýhradne odovzdal do ľubovôle, a chvejú sa hrôzou už pri myšlienke, že by mali vyhasiť tie tupé oči, čo im do tvári hľadia z takej bezprostrednej blízkosti, že rozšírené šošovky sa im zdajú ako bezodné jamy.

Potom príde uvoľnenie, keď sa ľuďom začnú triasť kolená, keď ženy začnú nariakať a chlapov zaleje toľko hanby a zlosti, že si od výšitiek sami sebe na uši stúpajú.

Bez slova sme sa vracali na «Sauboden» a netrápil nás predbežný rozkaz Amerikánov, že každý má ostať doma, lebo premávka, pohyb ľudí i vozidiel je zakázaný.

Spod brány majera pozerali sme sa na nekonečné kolóny tankov a terénnych vozidiel na pásoch, tiahnucich na Salzburg. Keď hlavné prúdy vojska prešli, pri moste a na dolnom konci dediny zanechali stráže, aké sme dovtedy nevideli. Zbok cesty im kamaráti z nákladného auta zhodili veľké kreslá, ktoré kdesi ukoristili a dokotúľali sud benzínu, ktorý zapálili a tak mal vojak na stráži aj svetlo aj teplo. Vozidlá zo svojho trónu lenivým pohybom ruky strážny pozdravoval a keď «odsedel» svoj čas, prišlo auto, z ktorého sa vyštverala výmena a službou vyčerpaného strážcu nových poriadkov vzalo do tábora.

***

Boli sme prakvapení, keď na tretí deň objavil sa na «Saubodni» Dr. Cincík. Prišiel tak nečakane, že sme sa len udiveným pohľadom vedeli spýtať, ako sa sem z Altenmarktu dostal cez tie stráže a napriek zákazu akéhokoľvek pohybu medzi dedinami a mestami.

Cincík vedel, že svoju prítomnosť v Steine musí najprv vysvetliť, preto sa len usmial, keď vravel:

«Keď sa to tak vezme, nebolo to ťažké. Nikto sa ma nepýtal, kde idem a prečo idem. Len dvaja vojaci začali rozhovor a keď pochválili moju angličtinu, jeden ma chytil v zápästí za ruku a povedal «suvenýr». Čo som mal robiť?» Akosi okúňavo dopovedal, čo sa stalo, ukazujúc prázdne zápästie.

«Čo je to 'suvenýr'?» spýtal sa ktorýsi z nás.

Prv ako by bol stačil Cincík vysvetliť, čo toto pre nás nové slovo znamená, ozval sa Jožo Varínsky, jeden z najlepších angličtinárov medzi nami:

«Slovenčina na to ani nemá primeraný výraz, ale po rusky sa to povie 'davaj časy'.»

Renée Mikuš

Ivan Krasko: Vesper dominicae

La Slovaquie est le pays des poètes. Est-ce l'âpre beauté des ses paysages, l'enchantement des couchers de soleil sur le Danube, sur les Hautes Tatras qui les inspirent? la pureté de l'air, la force de vent? N'est-ce pas plutôt l'âme de son peuple ardent, noble, courageux? son attachement farouche au pays natale, son amour des siens?

On célèbre cette année Ivan Krasko, l'un d'entre eux, né il y a cent ans. Homme de science, sensible, solitaire, incliné à la mélancolie, au rève, il a laissé des poème d'un rythme simple, harmonieux. Ses deux principaux recueils, «Nox et Solitudo» et «Verše» contiennent des vers émouvantes, douloureux, dont certains rappellent les plus célèbre de Baudelaire.

«Vesper dominicae» exprime le chagrin et la résignation d'une vieille mère restée seule dans sa vieille demeure.

A la lecture de se beau poème, des souvenirs estompés dans le passé lointain me sont revenus à l'esprit avec une telle acuité que j'ai revécu des heures qui comptent parmi les plus accablantes de ma vie. Il y a bien longtemps de cela, par un jour radieux de mai, j'ai dû dire adieu à nos bons vieux parents d'Orava. Le soleil resplendissait dans le ciel d'un bleu acier; les arbres étaient an fleurs et l'air embaumait. La joie exubérante de la nature contrastait avec notre peine. En route vers la gare, nous avons échangé nos dernière recommandations. Quand le train s'est ébranlé, j'ai vu disparaître à jamais ces deux êtres si chers. Ils s'étaient efforcés de sourire, mais je savais bien que, dès que je ne les verrais plus, ils ne pourraient retenir leurs larmes.

Alors, j'ai pensé à mon père et à ma mère que j'avais eu la douleur de perdre, en France, dans ma prime jeunesse. Du moins étaient-ils morts, quand nous leur avions fermé les yeux: c'était dans l'ordre de la nature, inexorable, cruel. Quand j'ai quitté nos vieux parent slovaques, j'ai eu l'impression d'enterrer des vivants.

Le Vieux Père est mort peu d'années plus tard. La pauvre Mère lui à survécu, sa foi profonde l'aidant à surmonter son chagrin. Aujourd'hui, il nous reste d'eux la photographie de leurs tombes fleuries au petit cimitière de Krivá. Comme Ivan Krasko, nous

nous sommes souvent représenté «Stará Matka», jadis si gaie, si rieuse, assise seule à sa table, évoquant les jours heureux et versant des larmes en pensant à nous, si loin d’elles.

Nombreux sont ceux qui, comme nous, n’ont pas eu le choix et ont abandonné les vieux parents et connu l’exile; rien ne parviendra à cicatriser leur blessure profonde, rien ne leur fera oublier. C’est pour tenter d’alléger leur peine ainsie partagée que j’ai traduit ce beau poème.

Ivan Krasko

VESPER DOMINICAE

Dans la forêt sombre,
Tout au loin là-bas,
Blanc, silencieux,
Bien enraciné,
Un village dort.
Le jour qui s’achève
Apporte la paix
Aux vieilles maisons
A l’aplombe austère.
Dans l’une ma mère
Pensive, inquiète
Seule est accoudée
A la vieille table.
Dans ses mains usées
Repose son front
Buriné de rides,
Creusé de soucis.
Ainsi je la vois
Depuis mon enfance.
Ses yeux sont fixés
Sur la vieille bible.
Le fermoir de bronze
Poli par les ans
Dans le clair-obscur
Reflète l’éclat
Du beau soir tombant.
La mère ouvre le livre
Et son regard s’arrête
A la dernière page
Annotée d’une main
Malhabile et tremblante:
«Aujourd’hui le Seigneur
Nous a donné un fils
Bénissons le Seigneur.»
Le torrent de larmes
Qui sourd de ses yeux
Désolés, inonde
La feuille jaunie.
Pourtant, le vieux livre
Objet de ses pleurs
Console ma mère.
De sa jolie voix
Tout bas elle chante:
«La nuit est venue,
Dimanche s’en va,
Que Dieu soit loué!»
Et l’obscurité
De plus en plus grande,
De plus en plus dense
Envahit la pièce.
La paix revenue
Eclaire les yeux
De ma bonne mère.
(Nox et Solitudo)

Peter Klas

Koncert

Mesto si prižmúrilo oči a čakalo. Na jeho vekom i vážnosťou zbrázdenej tvári sedel pokojný, ale opatrný a starostlivý výraz.

My ho budeme volať Mestom a jeho meno uctíme veľkým počiatočným písmenom, lebo bolo živým tvorom, organickou jednotou tisícov jeho obyvateľov, ktorí so svojími rodičmi, dedmi a pradedmi v generáciách bez počtu, v tomto Meste sa narodili, žili, pracovali, zápasili a mreli.

Nuž Mesto si prižmúrilo oči, múdre a trpezlivé a čakalo.

Historik, rodák, priateľ, či nepriateľ, musel uznať i povedať, že od sivého Dunaja na juhu až po biele hrebene stovekých Tatier na severe, sotva by sa našlo ešte jedno mesto, ktoré by na dlaniach svojich zašlých generácií bolo malo viacej mozoľov, vydobylo z tvrdých skál viacej bohatstva, vytvorilo viac umeleckých diel, obetovalo viac na záchranu svojho domova a prechádzalo macošskými stáročiami s väčšou múdrosťou, vytrvanlivosťou, pracovitosťou a znalosťou ľudí i prírody, ako Mesto.

Mesto bolo hrdé na svoju minulosť. Smerom k najbližšej budúcnosti bolo opatrné, skúsené, trpezlivé a vyčkávajúce.

— Nože len pomaly! — šomralo si potichu. — Len múdre a opatrne, lebo prichádzajú nové, ťažké časy!

Po zániku starého štátu, v neopísateľnom chaose nasledujúcich mesiacov a v neuveriteľnej chudobe, Mesto potrebovalo hádam viacej trpezlivosti a železnej súdržnosti ako za tureckých časov. Na dovŕšenie, len čo sa zima prehodila, vovalili sa do Mesta otrhané šeregy peštianskych proletárov, hladných po chlebe a koristi.

Mesto malo vtedy veľmi málo chleba a zlata pre koristníkov už vôbec nie. Ale Mesto nevolaných hosťov svojím skúseným zrakom vedelo odhadnúť za päť minút. Vtedy, po dlhej dobe, objavil sa na ustarostenej tvári Mesta prvý ľahulinký úsmev.

— Noženoženo...! — mrmlalo si zase potichu, len tak pre seba. — My sme už videli rímske légie, Keltov, Kvádov, Markomanov a Gepidov, zástupy Avarov, Arpáda, Germánov, Križiakov, Batu Chána, aj Kara Mustafu. Dohadovali sme sa s vojskami Jána Jiskru, Tökölyho, Rákoczyho a Görgeyho. Nuž ktože nás ide tu nastrašiť? Vy rozhodne nie!

— Chlapci! - rieklo potom hlasnejšie, — vy nebudete trvať ani len týždeň!

Malo pravdu. Za týždeň tých nevábnych hosťov z juhu víchor rozbúrenej histórie odvial bez stopy.

Mesto si oddýchlo. Vzrušenie — ak bolo — upadlo ako jarná voda. Po epizóde peštianskych hosťov mysle sa skoro utíšili. Do Mesta sa nasťahovalo vojsko nového štátu a za ním pomaly, po jednom, po dva, začali prichádzať civilní zamestnanci novej správy, muži i ženy, celé rodiny, úradníci každej kategórie, učitelia, profesori a ešte aj umelci. Vojsko sa usalašilo do Fritzhauzu, obrovskej to budovy uprostred Mesta, rovno oproti chrámu sv. Kataríny, v ktorej doteraz bývali kancelárie banskej a lesnej akadémie.

Toto sa Mestu znevidelo.

— Tie kancelárie našich akadémií neboli stavané pre vojsko! Ako sa opovážia! — povedalo si začudovane.

Ale potom len hodilo rukou a múdre, skúsené, aké bolo, upokojilo sa.

— Naše akadémie budú čoskoro zase fungovať, — povedali si ľudia jeden druhému, — a potom vojsko musí preč. Nájde si miesto niekde inde.

Vtedy Mesto ešte nevedelo, že dostalo smrteľnú ranu. Že tie jeho milované, svetochýrne akadémie už nikdy viac nikoho učiť nebudú.

Tí noví civilní úradníci, učitelia a profesori našli si tiež miesta, najviac v opustených bytoch bývalých maďarských úradníkov, aj po súkromných domoch a kde sa komu napochytre dalo. Boli pomerne dobre oblečení a usilovali sa urobiť na Mesto najlepší dojem. Vojaci nerobili výtržnosti, ani úradne, ani vo svojom voľnom čase. Všetci sa chovali zdvorile a pokojne a bolo na prvý pohľad jasné, že sú to viac-menej civilizovaní ľudia. Paničky začali chodiť do obchodov, kúpiť si ak bolo čo, ale najviac na týždenné trhy, kde ľudia z okolitých dedín predávali svoje skromné, ale v tom čase nesmierne vzácne výrobky. Z týchto dedinských hospodárskych produktov vtedy Mesto vlastne žilo. Paničky švitorili svojim vlastným jazykom, ktorému dedinské ženy sotva čo rozumeli, alež boli plné priateľstva, úsmevov a blýštiacich sa zubov, všetko išlo po dobrom, bez prekážky a bez výstupov. Mesto začalo ožívať.

K lepšej nálade veľmi prispelo, že práve v tom čase sa začali, po dlhej dobe, zjavovať v obchodoch dávno postrádané pochutinky, ako búrske oriešky, svätojánske chlebíky, suché a tvrdé, ale pre mládež veľmi vzácne a potom aj niekoľko citrónov, a pomarančov. Tieto dávno nevidené pochúťky Mesto vítalo s otvoreným náručím a so spokojným úsmevom. Pre ľudí to bolo bezpečným znamením, že vojne — aspoň na tento čas — je skutočne koniec.

Medzičasom tí noví neprestávali prízvukovať, že oni nie sú hostia, ale priatelia, ba čoviac, bratia, ktorí prinášajú slobodu. To sa ľuďom múdreho Mesta pozdávalo, ba dokonca celkom zapáčilo. I začali sa robiť známosti a priateľstvá, noví i starí obyvatelia Mesta začali navykať jeden na druhého a pocit cudzoty začal ustupovať.

Ale múdre, staré Mesto, poučené staročiami rôznych kalamít, svárov, konfliktov, zápasov a ich príčinami, bolo opatrné.

— Že sa vyhlasujú za našich priateľov, ba bratov, to je dobre, — rieklo svojim. — Správajte sa k nim tiež slušne! Budú posielať listy domov a pôjdu aj na návštevy. Ich príbuzní budú chodiť na návštevy k nám. Budú písať i hovoriť o nás a budú šíriť dobré meno Mesta. Len múdre! Hádam viete, že sme sa my už dávno naučili, ako treba zachádzať s hosťami a priateľmi. Takých, ako sú oni, my sme už v našom Meste mali. Prišli k nám pred dávnymi rokmi za prácou a ostala po nich tá hŕstka domov na úbočí, ktorú dodnes voláme Kutnou Hurou. Ale aj vysokých priateľov sme už medzi našimi múrami mali. Cisára Žigmunda, napríklad, aj kráľa Matiáša Corvina, so svojou krásnou Beatricou, ktorá sa zahľadela do nášho hlavného notára, bohatého a utešeného muža, Baltazára Stecka a veľa listov si s ním vymenila. Fraňo Rákoczi sa u nás liečil a priateľskou návštevou zavítali k nám cisári, Jozef druhý a František Jozef. Okrem týchto navštívila nás cez staročia celá armáda šľachticov, učencov, umelcov a bohatých žičlivcov. Lebo naše Mesto nebolo prícestnou krčmou, ale vzácnou perlou, ktorú navštíviť aj pre kráľov bola česť. Pamätajte si to! Títo najnovší budia dobrý dojem, ale my nepoznáme ešte charakter a zámery tých, čo ich k nám poslali. Že hovoria o slobode? Pekne! Pre nás sloboda znamená naše ľudské práva, našu vieru, reč a naše vzácne školy. Uvidíme čoskoro! A potom si určíme svoj pomer k nim definitívne!

Medzitým do mesta zavítala jar. Mladé slnko sa usmialo nad Sitnom aj nad utešenou Kalváriou, ktorá hľadela zvedavo do Mesta, aj nad krivoľakými ulicami, od tabakovej továrne až po Červenú studňu. Pozlátilo strechy a obloky starodávnych palácov mestských patricijov, kostolov a svetochýrnych škôl. Zo záhrad po úbočiach okolo Mesta vyčarilo rozprávkovú ríšu krásy a vône. Z lúk vyvábilo zamatovú zeleň, posiatu tisíckami kvetov storakého druhu.

Dvaja vojaci na stráži pred bránou Fritzhauzu začali si utierať spotené tváre, čo ich žičlivé slnko štedre pripekalo, oznamujúc tak skorý nástup ešte teplejšieho leta.

Tak tomu bolo každý rok, ale teraz sa tomu každý dvojnásobne tešil, lebo po studenej, chudobnej a hladnej zime, teplé leto bolo čajsi vykúpením.

Nástupom teplého počasia aj obloky sa pootvárali. Otvorili sa aj na Fritzhauze, kde tí noví vojaci bývali. Z týchto otvorených oblokov sa začala ozývať muzika. Bola to muzika vojenská a tí, čo jej rozumeli, ponáhlili sa oznámiť, že je to muzika dobrá.

Ľudia v Meste sa pomrvili.

— To je pekné! — šuškali si jeden druhému na ulici. — Kto prichádza s priateľstvom, bratstvom a ešte aj s dobrou muzikou, je vítaný. Zdá sa, že budeme priatelia, oni aj my a dobré priateľstvo z oboch strán je zárukou úspešného spolunažívania.

V tejto nálade a v záplave tisícov kvetov a kvitnúcich orgovánov prebehol máj i nastúpil mužnejší a zrelejší jún. V nedeľu, nádhernú a čistú ako kvapka rosy na lupeni ruže, niekoľko oneskorených jazmínov rozdávalo svoju neprekonateľnú vôňu po uliciach, ktorá priam ruky si podávala s ťažkou, opojnou arómou jedľových lesov, ohriatych slnkom nad Mestom.

Polostrieborný zvon na zámockej veži sa ohlásil raz, dva razy a potom aj po tretí raz a ľudia sa začali hrnúť do kostolov. Vážni mešťania vo vážnom odeve, s čiernymi, tvrdými klobúkmi na hlavách a s vysokými, škrobenými goliermi pod bradou, dôstojné manželky, dcérky, sestry, matky, s poslednými zásobami svojej bývalej elegancie, pri nich školáci, aj tí celkom mladí, aj tí budúci maturanti. Všetci s jednomyseľnou zotrvačnosťou prastarej tradície kráčali slávnostne tam, kam chodievali od nepamäti: každý do svojho kostola.

Niekoľko minút pred desiatou hodinou vyrojilo sa aj z brány Fritzhauzu niekoľko vojakov, nesúcich ľahké stoličky a stojany pre hudobniny. Stoličky poskladali rovno pred bránou sv. Kataríny do úzkeho kruhu a stojany pred ne. Za nimi vyšla z brány skupina muzikantov — mohlo ich byť tucet, alebo o dva-tri viac, nikto ich neráral — ktorí si na stoličky posadali, prinesené noty si porozkladali po stojanoch i začali si pripravovať svoje nástroje. Mali tam všetko, čo dobrá vojenská kapela potrebuje: píšťale, klarinety, trúbky, väčšie i menšie, bubny, aj úctyhodný trombón, s obrovskou papuľou, ako roztvorený dáždnik. Všetko čisté, blýskavé, akoby robené z najlepšieho domáceho zlata.

Keď sa ozval organ sv. Kataríny a tiež v blízkom — len za cestou — evanjelickom chráme kostnaté prsty starého pána Herbsta sa zaborili do ešte starších klávesov, kapelník si zdvihol paličku a švihol. Nato bubon zatrepotal ako krídla ťažkého holuba, trombón začal udávať rytmus a ostatné nástroje zahláholili. Začal sa rezký pochod, ktorý čoskoro zahlušil oba organy a zaplnil ulice hore i dolu.

Ľudia, čo neboli ešte v kostoloch, zmeraveli. Nechceli veriť, čo videli a nechceli veriť, čo počuli. Tak prekvapení ešte neboli odvtedy, ako Tökölyho generál prepadol neočakávane Mesto. Chvíľku pozerali na kapelu, s ústami otvorenými údivom a potom pomaly začali sa z prekvapenia spamätúvať.

— Čo sa to tuto robí...? — skríkol jeden rozhorčene. — Veď toto u nás nikdy nebolo!

Ale jeho hlas trombon tiež zahlušil.

— Však vidíš...! — poznamenal iný a pokrútil hlavou. — Už je to tu! Čoho sa ešte dožijeme?

— Ale toto je predsa zásah do našich práv! — začal sa rozhorčovať tretí.

— A do našich tradícií...! — rozhodil rukami nervôzne ďalší.

— Toto je škandál...!

— Že škandál...? — rozkričal sa jeden starý mešťan vysokým, tenkým stareckým hlasom. — Toto je viac...! Toto je urážka našej viery...! Páni! Tu niekto siaha rovno na našu dušu...!

Ale jeho hlas pre muziku sotvaže bolo počuť. Muzika hrala ďalej.

Keď pred dvanástou hodinou ľudia vyšli z kostola, hudobníci už boli preč. Ale ľudia boli rozbúrení ako divé včely vo svojich drevených búťľavách, keď sa chystajú rojiť.

Mesto si prižmúrilo svoj múdry, ťažkými staročiami poučený zrak i začalo napomínať svojich.

— Ľudia, počúvajte! Povedal som vám, že ich ešte nepoznáme. Rozmýšľajte vážne a múdre! Rozmýšľajte, ako vaši otcovia a praotcovia rozmýšľali. Len žiadne hnevy, nadávky, urážky a skaly! Surovosťou ešte žiaden problém sa nevyriešil. A vy ste už veľa horších problémov vyriešili rozumom. Tak pokoj! Možno sa dopočujú, že vyvolali našu neľúbosť a viac koncertov v kostolnom čase nebude. Nuž čakajme!

Na budúcu nedeľu však bol koncert práve tak, ako pred týždňom. Muzikanti hrali znamenite a ľudstva bolo náramne veľa. Kostoly sa napratali a keď už v nich miesta nebolo, ľudia ostali stáť okolo hudobníkov. Nemé, nehybné tváre počúvali hudbu bez mrknutia oka a bez protestu. Medzi nimi postávalo niekoľko tuctov vojakov, ale ani tí sa nepohli. Koncert sa odohral bez prerušenia.

Po mnohom šuškaní, rečiach a poradách nadišla aj tretia nedeľa. Mesto si obliekklo svoju najvážnejšiu tvár i povedalo svojim:

— Dobrý hudobný koncert je znamenitá vec. Aj my máme dobrú muziku radi, ale nie v takom čase, keď naši duchovní idú na kazateľnice, alebo idú nám prisluhovať Večeru Pána. Rozhodne nie! Nech koncertujú po nešporách, alebo po večeri a všetci budeme počúvať. Ale nedeľa je deň Boží a jeho poriadok sa musí zachovať! Toho sa držte! To je v našom Meste zákonom!

Zástupy sa valili do kostolov, ale mnohí ostali na uliciach, najmä mládež. Vojakov už bolo menej a niekoľkí z nich sa postavili rovno za chrbáty muzikantov. Medzi nich sa tlačili dievčatá, bystrooké a veselé rodáčky mesta, ktorých ducha nijaká bieda zlomiť nemohla. Boli ich celé kŕdle. Za nimi sa rozostavali chlapci, mládenci, študenti a tovariši. Okolo týchto a za nimi strakatý zástup mužov i žien z celého okolia.

Keď v chrámoch sa ozvali organy, pripravená kapela spustila pochod. Muselo sa priznať, že zase hrala znamenite. Páčil sa ľuďom, najmä mládeži, ešte aj tomu slniečku nad nimi, ktoré ich veselo oblizovalo. Organy vôbec počuť nebolo, lebo mohutný hlas trombóna dominoval a vysoké steny okolitých budov jeho hlas ešte zosilňovali a odrážali rytmickým echom, ako v dajakej obrovskej jaskyni.

Nikto neprotestoval.

Mohlo to byť asi v tom čase, keď v kostoloch sa započali kázne, keď kapela začala hrať melodickú ľudovú pieseň svojho rodného kraja a niekoľko vojakov hneď aj začalo pospevovať.

«Včera neděle byla,
já jsem doma nebyla,
byla jsem v háječku,
žala jsem trávičku,
svátek jsem nesvětila.»

Vtedy sa to stalo. Neočakávane a bez hnevu, s usmievavým očakávaním na tvárach.

Sotva doznel prvý verš piesne, jedna z dievčín vytiahla niečo zo svojej kabelky a priložila si k ústam. Za ňou nasledovala druhá i tretia a potom niekoľko dokola, stojace rovno za chrbátmi hudobníkov. O chvíľočku už kopa dievčat hrýzla niečo, čo na prvý pohľad vyzeralo ako jablko.

Ale nebolo.

Hudobníci, poznajúc populárnu pieseň naspamäť, hľadeli pred seba, ponad svoje nízke stojany, na zástup, každý na svoju stranu. Upozornení neobyčajným počínaním dievčat, začali sa prizerať pozornejšie. A to bolo práve to, čo dievčiny chceli. S olympskou grimasou na tvárach hrýzli svoje tajomné pochúťky usilovne ďalej. Hudobníci vyvalili oči.

V tom jeden z vojakov vykríkol.

— Oni žujú citróny...!

Škoda sa mu bolo ohlásiť. Hudobníci to už vedeli tiež. Ústa sa im zavlažili a potom sa naplnili slinami a v tom momente sa katastrofa dostavila. Sliny vbehli do nástrojov, píšťaľky a klarinety zakvíkali, trúbky zaprskali a ten úctyhodný trombón len zavzdychol; ako boháč kedysi po výdatnom obede, keď pod žalúdkom sa mu ohlásili ťažké sny. A bolo tiež po ňom.

— Čo to robíte...? — skríkol vojačik na dievčinu, čo pri jeho pleci hrýzla svoj citrón neúnavne ďalej.

Tá mykla svoje nebové kukadlá k jeho tvári.

— Čo by som robila? — usmiala sa so záplavou kyslej šťavy na brade. — Som smädná a tak hasím si smäd. Ohromná muzika, čo...? Bude sa vám páčiť...?

I otrčila svoj rozhryzený citrón pod vojakov nos.

Vojačik sa zamračil i odtiahol si hlavu od citróna. Ale jeho drobná suseda sa nedala odmietnuť. Schytila ho za rukáv, zdvihla mu ruku a pleštila mu ten nahryzený citrón do otvorenej dlane.

— Znamenitý citrón, nože ho okúste! — zašvitorila veselo, utierajúc dlaňou pomočenú bradu. — Aj váš smäd uhasí!

Bolo po koncerte.

Hudobníci zúfale vytriasali sliny zo svojich nástrojov, ale bolo im hneď jasné, že ďalej hrať nemôžu. Mesto si roztvorilo oči i začalo sa usmievať. Zástup sa rozosmial tiež i začal tlieskať. Potom začal vykrikovať. A tie poznámky boli plné vtipu a humoru.

Koncerty potom preložili na predvečernú hodinu, ale to už nepomohlo. Mesto už vedelo, že za predpoludňajším koncertovaním bol postoj a úmysel. Vedela to aj sv. Katarína i naladila si tvár do najjemnejšieho úsmevu. Veď ona bola tiež dcérou Mesta a jeho najobľúbenejšou osobou.

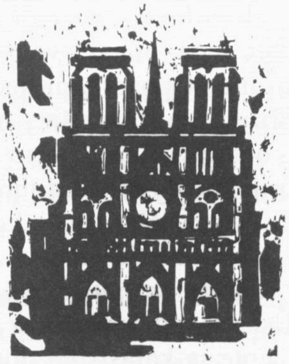

Paul Valéry

Chiméry

Z kvetov, čo rodí tma, roja sa diaľkou tmavou
nezemské, túlavé, vábivé pod mrákavou,
lunou raz tvorené raz osvetlené. Hľa,
v lese ich družina so spevom odbehla.
Vo svite kosatcov, slezu a ruží mrúcich
pekná noc ožíva v ich tancoch nehynúcich,
keď z dlahí do vetra sypú pach voňavý
a vše sú blankytom, vše hĺbkou húšťavy,
kde čosi vodisté ligá sa v temnom tieni
naveky mlčiacom ako skvost zarosený,
potichu tajomne presvitajúci. Hľa,
v lese ich družina so spevom odbehla.
Tajne jak vidina, čo vznesie sa a letí,
plašia puk zavretý, zdupali snivé kvety.
Ich útle ramená v pohybe zasnené
sú v spánku sestrami myrtovej zelene
a ruka s rukou sa stýka... Ale jedna
vzdala sa vlhkej lúky, lebo smäd má
po tanci posvätnom, a mlčky vypíja
med, ktorým zabúdať dáva jej ľalia.

Priadka

Pri modrom obloku spí na stolčeku priadka,
sad šumí lahodne, kníše a kolembá sa.
Dievčatko zaspalo pri vrku kolovrátka.

Dopila nebeskú síňavu, klzká priadza
lískavo z tenučkých prstíkov sa jej šmýka,
hlávka jej poklesla a z driemot do sna vchádza.

Priesvitné povetrie v blyskľavom lístí kríka
zmenené na prameň rozlieva kvetnú stratu
a kropiac záhradu, dňa drží sa a bliká.

Na steble vietor sa zatúlal do zamatu,
spí. Ruža tajomná prázdnu sa hviezdou klania
a kvet svoj nádherný obecia kolovratu.

Už iba jednu niť posúva spiaca panna.
Sníva a z vystretých prstov jej letkom splýva
hra tieňa krehkého záhadne osnovaná.

Tíško sa rajský sen zavíja do pradiva,
vrtí sa vreteno túžiace po závine
a hladkou láskou rúk prechádza vlna snivá.

Za kvetmi pomaly zaniká nebo siné.
Ach, priadka, ovitá svetlom a lístím leta,
horí strom posledný, zelené nebo hynie,

a ruža stokvetá, sestrička tvoja svätá,
váhavé čelo ti ovila vôňou dychu
nevinnou... mdlo je ti... Zhasínať vidíme ťa

pri modrom obloku, kde pradieš vlnu tichú.

Premárnené víno

Do Oceána kedysi
(už neviem, v ktorom zálive)
za žertvu márnej márnici
vylial som víno perlivé.

Víno, kto chcel ťa na vodách?
To som ja veštca poslúchal
či v mojom clivom srdci strach,
že krv som mienil, víno lial?

Priezračná hĺbka, večne skvelá,
mi pred očami zružovela
a potom vlny obledli.

Preliate víno... voda dravá...
Uzrel som v slanom povetrí,
ako roj postáv z hĺbky vstáva.

Interiér

Zajatá na dlhých pohľadoch slučky nosí,
prejde sklom zrkadla, prileje kvetom rosy,
svetlými prstami posteľ mi upráva.
Každý kút ovláda jej ženskosť láskavá.
Keď mojím zasnením skromne a cudno blúdi
a z úcty nezlomí môj pohľad odsunutý,
ako lúč sklovinou tak prechádza jej krok,
v ničom mi neruší ústrojnosť myšlienok.

Sylf

Tajne som tu, čit,
ja som iba dych
vôní prchavých,
vietor mi dal byť.

Nepoznáš ma?čit!
Hľadáš dar či výkon?
Daj mi poradiť,
budeš výtečníkom.

Zle ťa chápu. Viď
tábor kapacít,
kam až blúdiť pošiel.

O mne pst a čit,
ja som ňadier kmit
v rozpätí dvoch košieľ.

Spojivo

Keď ako líce horí klenba
pohladkávaná pohľadmi,
v zlate mrie Súmrak úchvatný
a v ružiach Čas sa rozkolembá,

ten výjav tak ma unáša,
že zmĺkam tichou slasťou spitý
a čakám, kedy Večer schytí
Tieň tancujúci bez pása,

bez pása, čo sa rozvlnený
mihavo trasie v povetrí
a naposledy osvetlí
vzťah môjho ticha k tejto zemi

istej, vždy ďalšej... Sám som. Tma
halí ma, plachta pohrebná.

SLOVENSKO
5h

Preložil Karol Strmeň

List od nováčka

Úryvok

Dostal som Tvoje slová, Tvoj list biely,
a zaplesalo moje bytie celé.
Cítil som to, čo oči nevideli,
kým vonku ktosi sypal vločky biele.
Prečítal som ho prvý raz a znova,
no vždy bol plnší a vždy niečo nové
v ňom nájde, komu chýba taká strova,
tajomstvo bolo v každom Tvojom slove.

Pozdrav mi, brat môj, všetky milé deti,
rodinu, všetkých, hoc nie sú mi známi,
ale k nim často moja myseľ letí,
tá spomienka aj poteší, aj zraní.

Mám tuná zradiť príchod Spasiteľa,
toho, čo trhá nenávisti putá,
utiera hriešnym pot, krv a prach z čela,
kým jeho noc je hriechom nedotknutá...

Nezavinšujem do Nového roku,
lebo ma čosi bodá z každej strany,
prekážky stoja na každučkom kroku
a ľudia sú na zradu uzobraní...

Nového nič, len snehu tuná že je,
severák fúka, nesúc teplé chvíle
preč a za chrbtom sa nám osud smeje,
zakiaľ sa rodí pre nás Dieťa milé.

Mikulášovi som chcel blahoželať,
zmizlo mi pero. Poďakuj sa preto
Ty za ten vrúcny pozdrav, ba ho zveľaď
prísľubom znášky, keď sa vráti leto.

Janko Mlynár

Odpoveď

Keď sa ma niekto spýta na zdravie,
obrazne poviem, ak to pochopí:
V kamenčí rýľ sa lešti. Hrdzavie
len pluh, čo gazda vtiahol do šopy.

A pokračujem: Riava nemútnie,
bo do kameňov bije v rozbehu.
Jej život iba vtedy zosmutnie,
keď nevidí ni duše na brehu.

Len krvavo sa človek prekliesni
cez tŕnie, by sa kochal pri prúde,
nenájde prielaz cez tmu — bez piesní.
Bez piesní sám si hryzie do hrude.

Gorazd Zvonický

Vízia

Videl som chlapcov môjho veku
kamsi sa brať po cestách strastných,
strácať sa iba vo snách vlastných,
napájať život v haďom mlieku.

Bláznov som videl celú rieku,
aj kŕdle detí prenešťastných,
v hostincoch ľudí celkom zvláštnych
planúť sťa chumáč na papeku.

Dnes tieto zjavy zase tu sú,
vše počuť, ako človek kľaje,
jak z úst mu plynú prúdy hnusu.

Už ohoreli krásam vlasy,
zem, čím staršia, tým plnšia zla je.
Kto je zlý? Ľudia?... A či časy?...

Selenča 5, 9, 1976

Janko Mlynár

Boh zomrel

Boh zomrel dnes na križovatke,
kde duša moja zomrieť mala.
Boh zomrel tam, kde láska spala,
kde stiekli srdcia ako v jatke.

Boh zomrel. To nám iba v skratke
verejnosť na vedomie dala
a luza sa mu smiala. Smiala
sa bezuzdne aj jeho Matke.

Boh zomrel zasa v tichu leta,
ako mrie dnes, bez kariéry,
keď svet za klamným šťastím lieta.

Boh zomrel a mrie ešte stále
za ten dav ľudí, zradcov viery,
čo so psom prú sa o koštiale.

Selenča 6, 9, 1976

Janko Mlynár

MOST ZAZNAMENÁVAME

POKUS O SLOVENSKO-ČESKÝ DIALÓG

Švajčiarska skupina «Společnosti pro vědy a umění» zo sídlom v Berne organizovala v septembri minulého roku európsku konferenciu na tému «Filozófia českých a slovenských dejín». Organizátori konferencie už v prvých mesiacoch roka obrátili sa na českých i na slovenských vedeckých a kultúrnych pracovníkov s prosbou o účasť na konferencii s prednáškami, ktoré mali z obidvoch strán osvietiť háklivú problematiku a podnietiť vecnú diskusiu.

Konferencia sa konala v Interlaken v dňoch 17.-19. septembra 1976. Zúčastnilo sa na nej asi sto osôb, nielen z európskeho kontinentu, ale i z rozličných zámorských krajín. Hoci pôvodne boli programované pre každú tému dva paralelné referáty, na definitívnom programe ostali iba dva body tohoto druhu: popri referáte Dr. J. Krejčího «Filosofie českých dějin» hovoril Dr. M. Mičátek na tému «K filozofii slovenských dejín». Jediným slovenským prednášateľom bol profesor univerzity v Padove, Dr. Milan S. Ďurica, ktorý rozviedol tému «Slovenský nacionalizmus v rámci európskeho vývoja» ako slovenský diskusný príspevok k paralelnej relácii Dr. K. Hrubého o českom nacionalizme. Ostatní slovenskí vedeckí pracovníci pozvanie na túto európsku konferenciu neprijali. Na konferencii sa zúčastnilo aj niekoľko Slovákov zo Švajčiarska. Spomeňme iba O. Martina Mazáka, Dr. Jozefa M. Rydlu, Dr. F. A. Braxátora a Ing. A. Zelenaya, ktorí sa aktívne zúčastnili na diskusiách osvetľujúc slovenské stanovisko k rozličným problémom.

Prednáška prof. Ďuricu, koncipovaná ako striktne historický, podrobne dokumentovaný diskusný príspevok, ktorý zvýrazňoval predovšetkým menej známe, ba mnohým na českej strane — ako diskusia dokázala — i celkom neznáme skutočnosti z dejín slovensko-českých vzťahov, vyvolala veľmi živú, podstatne serióznu a plodnú diskusiu. Veľmi jasne sa ukázalo, že medzi českými intelektuálmi nechýba ochota uznať Slovákov za rovnocenných partnerov, vypočuť si ich aj zásadne rozdielne náhľady na jednotlivé problémy a hľadať v otvorenej diskusii vecné, vedecky podložené riešenia. «Nám nikto nepomôže — vyhlásil roku 1865 Štefan Moyses —, ak sa dôrazne hýbať a o seba starať nebudeme». Platilo to pred sto rokmi a platí to celkom tak i dnes. Aj čo do našich vzťahov k Čechom.

s.b.

Za Ivanom Stodolom

Vo veku 89 rokov zomrel 26. marca v Piešťanoch dr. Ivan Stodola, najvýznamnejší moderný slovenský dramatik, pokračovateľ v tradícii našich dramatických klasikov J. Chalupku, J. Palárika, J. Záborského a J. G. Tajovského. Sám sa stal klasikom už za života, lebo takú účinnosť malo jeho dielo na divadelné publikum a tak bolo zrastené s tradíciou i životom Slovákov.

Stodola pochádzal z garbiarskej národne uvedomelej rodiny v Liptovskom sv. Mikuláši (ktorý dnes nazývajú jednoducho Mikuláš, lebo svätí zavadzajú komunistom aj pri tradičných názvoch miest), ale jeho predkovia prišli zo Žiaru, kde patrili k popredným sedliackym rodinám. Strednú školu vyštudoval v Kežmarku a Prešove a vysokú školu v Pešti, Berlíne a potom znova v Budapešti. Povolaním bol lekár. Ako lekár zúčastnil sa v prvej svetovej vojne, potom pracoval v rodnom Mikuláši, zúčastňoval sa veľmi aktívne na boji proti tuberkulóze, v zdravotníctve pracoval v Prahe a potom v Bratislave ako šéf krajinskej zdravotnej služby, riaditeľ Štátneho sociálneho zdravotného ústavu, docent sociálnej medicíny, vydavateľ časopisu Boj o zdravie atď.

Do literatúry vstúpil počiatkom 20. rokov ako autor frašiek (*Myš a rádio, Voľby, Daňové pokonávanie*). Veľmi aktívne sa podieľal aj na osvetovej práci ako herec, režisér a organizátor kultúrnych podnikov. Okrem toho dvadsať rokov redigoval Republikána, písal kritiky a dvíhal kultúrnu úroveň ľudu.

Z jeho literárnej tvorby, ktorá sa stala kmeňovou súčasťou slovenských divadiel treba spomenúť frašku *Náš pán minister* (1927), *Bačova žena* (1928), *Posledná symfónia* (1930), *Belasý encián* (1931), *Cigánča* (1933), *Čaj u pána senátora* (1934), *Bankinghous Khuvich et Comp.* (1935), *Veľkomožní páni* (1938), *Keď jubilant plače* (1941), *Marína Havranová* (1942), *Mravci a svrčkovia* (1943). Vrcholným jeho dielom v tomto období bola historická dráma *Kráľ Svätopluk* (1931), podľa ktorej skomponoval Eugen Suchoň svoju veľkú národnú operu rovnakého mena. Potom nasledovali jeho satiry ako *Komédia, Kde bolo tam bolo, Maslo na hlave, Hľadám človeka, Živý nebožtík, Básnik a smrť, Diogenes a jeho sud, Jej prvý ples* a iné.

Stodola mal odvahu kriticky sa vyporadúvať so spoločenskými neduhami v každom období svojho dlhého života. Za to sa mu dostalo aj politickej neľúbosti. Komunisti ho dlhé roky obchádzali a väznili, až roku 1967 udelili mu titul národného umelca. Viaceré jeho hry boli preložené aj do cudzích jazykov. Trvalým odkazom zostávajú najmä jeho veselohry a historické drámy. Napísal aj pozoruhodné knihy spomienok (*Z každého rožka troška* a *Bolo ako bolo*).

Slovensko v ňom stratilo verného literárneho svedka veľkých prelomových časov. Literárny historik nebude môcť obísť mravnú stránku jeho dramatickej tvorby, lebo ak v niečom zostáva jeho realizmus živým a pravdivým, tak v jeho snahe mravnosťou a pravdou dvíhať hodnoty národného i spoločenského života.

I. Kružliak

Ján Valach

GREAT ORGAN CLASSICS, I-IV, EMI-HIS MASTER'S VOICE

Byť hosťujúcim umelcom v zahraničí je veľkým vyznačením nielen pre umelca samotného, ale je uznaním kultúrnej vyspelosti národa, z ktorého tento vyšiel. Jedným z takýchto umelcov je slovenský dirigent a koncertný organista Ján Valach z Hnúšte.

Ján Valach nie je neznámy slovenským poslucháčom. Ani doma, ani v cudzine. Ani ako dirigent, ani ako virtuózny organista. Dirigoval známy Zbor slovenských učiteľov, pôsobil aktívne v opere Slovenského národného divadla v Bratislave, viedol operný súbor Divadla J. G. Tajovského v Banskej Bystrici. Vyučoval na Vysokej škole muzických umení v hlavnom meste Slovenska i na Štátnom konzervatóriu v Káhire. Ako koncertného organistu ho poznajú skoro v každom kúte Európy a vo významných európskych rozhlasových štúdiách. Vyspelosť slovenského interpretačného umenia reprezentoval a obhajoval v Anglicku, Belgicku, Bulharsku, Francúzsku, Holandsku, Švajčiarsku, Juhoslávii, Maďarsku, Nemecku, Poľsku, Taliansku, ZSSR i v ďalekom Egypte. Jeho nahrávky realizovali rozhlasové stanice v Bratislave, Prahe, Budapešti, Berlíne, Lipsku, Bruxelles, Káhire, Zürichu, Lugane, Londýne. Dosiahol viaceré medzinárodné úspechy a pocty na internacionálnych festivaloch a koncertných súťažiach, napríklad v Medzinárodnej Bachovej organovej súťaži v belgickom Gente alebo na Festivale miešaných zborov v anglickom Llangollene.

Niet divu, že v roku 1967 Jána Valacha pozval svetoznámy dirigent Charles Munch hrať náročný organový part v 3. symfónii C. Saint-Saënsa pri inaugurácii Filharmonického centra v Káhire, že bol hosťom Pápežského inštitútu pre cirkevnú hudbu v Ríme a že popri iných osobných úspechoch bol vymenovaný za šéfdirigenta Kráľovskej flámskej opery v Antwerpách, kde sa brilantne uviedol belgickou premiérou slovenskej národnej opery Krútňava od Eugena Suchoňa.

Popri dirigovaní a koncertnom účinkovaní sa Ján Valach venuje aj realizácii kvalitných gramafónových nahrávok. Jeho najnovšie nahrávky sú zhromaždené v sérii *Great Organ Classics,* ktoré za jeho priamej spolupráce začala pred pár rokmi vydávať známa spoločnosť EMI.

Nadväzujúc na svoje štyri predchádzajúce profilové gramoplatne organového interpretačného umenia Jána Valacha, spoločnosť EMI vydala v r. 1976 v sérii «His Masteŕs Voice» ďalšiu, v poradí už piatu gramonahrávku tohto slovenského organového virtuóza.

Prvá gramoplatňa, ktorú Ján Valach nahral pre spoločnosť EMI roku 1973, boli jeho *Organ Favourites* (EMI-CO53-23451). Sú na nej nahrané populárne kompozície pre organ známych skladateľov v úprave Jána Valacha (F. Mendelssohn, J. Clarke, H. Purcell, J. S. Bach, R. Schumann, R. Wagner, A. Dvořák, Z. Fibich, L. Mason, A. Ketelbey a J. Brahms).

V tom istom roku spoločnosť EMI v spolupráci s Jánom Valachom začala vydávať náročnú sériu *Great Organ Classics,* z ktorej doteraz vyšli 4 samostatné vydavateľské jednotky. Zvláštnosťou edičnej koncepcie tejto série je, že poslucháčom nechce predstaviť hudobné diela v chronologickej súslednosti, ale milovníkom organovej hudby ponúka výber z najzaujímavejších a charakterovo najtypickejších skladieb šestoročného vývoja organovej literatúry. Cieľom koncepcie je nielen uspokojiť úzky okruh špecialistov, ale získať čo najširší okruh poslucháčstva.

Nahrávky sú prevedené na popredných organových konštrukciách akým je organ v opátstve Tongerlo, v opátstve Postel alebo v chráme Panny Márie v Lombeek. Výber inštrumentov — podľa Jána Valacha — podmieňovala zväčša povaha jednotlivých skladieb a štýl hudby. Obdobne aj skladby boli vyberané v závislosti na charaktere organa a jeho variačných možnostiach. Spoločným cieľom vydavateľa a interpretátora bolo uskutočniť nahrávky *Great Organ Classics* na tých belgických organoch, ktoré vynikajú svojou typickosťou, históriou alebo obdivuhodnou konštrukciou. Takýmto spôsobom sa podarilo uskutočniť ojedinelú a výnimočnú sériu nahrávok, aká sa v organovom interpretačnom umení ešte neuskutočnila, hoci je známa, ba bežná v iných oblastiach inštrumentálnej a vokálnej hudby.

Prvá platňa zo série *Great Organ Classics* (EMI-C053 23402) obsahuje nahrávky J. S. Bacha, H. Muleta, J. Rheinbergera, Ch. Widora, L. Viernea a L. Boëllmanna. Ján Valach ju nahral na organe v opátstve Tongerlo. Aj druhá platňa vznikla v Tongerlo (EMI-C053-23437), avšak jej program je náročnejší. Skladá sa z prevažne romantických skladieb (F. Liszt, J. Brahms, E. Gigout, L. Boëllmann, C. Franck), ku ktorým sú pridružené dve kompozície českých skladateľov Bedřicha A. Wiedermanna a Petra Ebena.

Iný charakter a náplň má tretia platňa tejto série (EMI-C053 23466).

Hovorí o nich program zostavený z diel J. S. Bacha, D. Zipoliho, J. B. Loeilleta, M. van den Gheyna, Bohuslava Černohorského, J. Ch. Stanleyho, J. K. Kuchára a G. F. Händla. Nahrávka vznikla na pozoruhodnom nástroji opátstva v Postel.

Štvrtá — doteraz posledná — nahrávka série *Great Organ Classics* EMI-CO53 23500 má zvláštny význam pre slovenskú hudbu, pretože popri organových skladbách W. Byrda, J. K. Kerlla, F. Couperina, J. Pachelbela, D. Buxterudea, H. Isaaca, A. van der Kerckhovena, G. Frescobaldiho a J. S. Bacha obsahuje po prvý raz nahrávku z pomerne nedávno objavenej *Levočskej zbierky* neznámeho slovenského autora zo 17. storočia. Z tohto obdobia sa zachovali len štyri rukopisy organovej literatúry a medzi ne patrí práve zbierka levočského majstra zo Slovenska. Ján Valach vybral z tohto rukopisu sedem kratších kompozícií (Intrade - Lilia - Gaudium - Saltirella - Treza - Amor - Chorea), ktoré spojil do elegantnej suity, vyžarujúcej jasný rytmus ľudových melódií.

Sériou nahrávok *Great Organ Classics* pre spoločnosť EMI-Great Masteŕs Voice Ján Valach konštruktívne nadviazal na svoje predošlé gramozáznamy. Realizoval ich — a v nich i naďalej pokračuje — pre pražský Supraphon a pre bratislavský Opus. Veľký význam pre dejiny slovenskej hudby a pre slovenský hudobnoarchívny prieskum malo uskutočnenie nahrávok pre Gramofónový klub v Prahe, keď tento v rokoch 1966-67 realizoval album *České, moravské a slovenské varhany* (Supraphon 141 0111-14). Na jeho vydaní sa zo slovenskej strany zúčastnili Ivan Sokol a Ján Valach, ktorý predstavil najvýznamnejšie slovenské organy — Brezová pod Bradlom, Myjava, Pruské — a dobovú organovú hudbu na Slovensku, diela G. A. Sorgeho, J. G. Walthera a W. H. Pachelbela.

Umelcovi možno len blahoželať, priať ďalšie úspechy pri šírení slovenskej kultúry v zahraničí a poďakovať za dôstojnú reprezentáciu Slovenska.

J. M. Rydlo

MOST

STANOVISKÁ

NA OKRAJ RODNÉHO LISTU POÉZIE

Mnohí ľudia zotrvávajú v omyle a klame len preto, že sa boja hľadať a objaviť pravdu. Lebo pravdu hľadať je vždy namáhavé a nájsť ju je často riskantné. Ponechávam na osobnú iniciatívu čitateľa pátrať po príčine tejto námahy a po povahe tohto rizika. Hneď na začiatku sa priznám, že tento raz ma zaujíma pravda o pôvode poézie. Zaiste nejde tu o nijaký priekopnícky čin. Stačí trochu oprášiť a otvoriť jej rodný list.

Istý režimistický literárny kritik prednedávnom sa zaoberal touto otázkou na stránkach domácich časopisov a osmelil sa tvrdiť, že poézia nikdy nič spoločného nemala s náboženstvom, že náboženstvo vôbec neovplyvňovalo poéziu, ba dokonca že poézia sa stavia proti náboženstvu. No stačí nazrieť do akejkoľvek nestraníckej príručky dejín slovesného umenia, a človek sa presvedčí, že takéto tvrdenia na adresu poézie sú neseriózne a silácke.

Nepredpojaté pátranie po prvopočiatkoch básnických prejavov človeka vo všetkých zemepisných šírkach a dĺžkach viedlo a vedie k uzáveru, že náboženstvo dalo poézii život, alebo aspoň asistovalo pri jej zrode. Tento poznatok sa vzťahuje tak na primitívne, ako aj na vyspelé náboženské formy, ba platí aj o zjavenom (židovsko-kresťanskom) náboženstve. Biblická správa o stvorení sveta je nádherná náboženská poetická skladba. Biblický autor, vedený Duchom Svätým, napísal túto poetickú skladbu ako chválospev na Boha, ktorý stvoril všetko, čo jestvuje. Podľa prevládajúcej mienky biblistov bola to bohoslužobná pieseň. Sú v nej pravidelné refrény, aké bývajú v liturgických, ba aj v ľudových piesňach. Tu sa často opakuje: Boh povedal... A tak sa stalo... Boh videl, že to bolo dobré.[1]

Roku našej spásy 1975 vydal Tatran v Bratislave slovenský preklad Eposu o Gilgamešovi z pera Ľubora Matouša a Vojtecha Zamorovského. Preklad bol hotový už roku 1972, ale musel čakať pred vchodom do tlačiarne na svoje poradové číslo, a čakal tri roky. Epos je jeden z najstarších a zároveň najväčších básnických výtvorov ľudského rodu. Možno povedať, že ním sa začínajú dejiny svetovej literatúry. Po stáročia sa mu nič nevyrovnalo. Až po ňom u starých Egypťanov vznikli Hymny na slnko, až po ňom sa zrodila biblická Pieseň piesní. Najstaršie fragmenty o potope sveta pochádzajú z 18.-20. storočia pred Kristom. Najstarší mezopotámsky zoznam bohov z čias okolo roku 2600 pred Kristom uvádza medzi zbožštenými panovníkmi aj uruckého kráľa Gilgameša. Opisuje — okrem iného — aj jeho boj o nesmrteľnosť. O tomto epose sa dozvedeli Gréci a Rimania iba zásluhou babylonského kňaza Béróssosa okolo roku 275 pred Kristom. Bolo by príliš svojvoľným a násilným zásahom do textu a do plánu pôvodcu, keby sme popierali náboženskú inšpiráciu tohto veľdiela.[2]

Runová abeceda, ktorú si vytvorili starí Germáni, bola prístupná iba ich kňazom. Toto písmo neslúžilo na vzájomné dorozumievanie sa, ale pre náboženské úkony. Starorímsky historik Tacitus vo svojom diele Germánia (okolo roku 100 po Kristu) píše, že Germáni pri náboženských slávnostiach a obetách spievali zborové piesne na počesť svojich božstiev.[3] No z ďalších prameňov vysvitá, že podobné piesne nespievali sa len pri kultových prejavoch, ale aj pri iných slávnostných príležitostiach. A tak od chválospevu na bohov sa prešlo aj k chválospevu na hrdinov.[4]

Človek, vedený zdravým prirodzeným zmyslom, vo svojom postoji voči božstvu si osvojil uhladenejšie gestá a vynašiel aj vznešenejšie formy vyjadrovacie, ktoré sa líšia od všedného rečového prejavu. V tomto ľudskom sklone k sviatočnosti načim hľadať aj počiatok obradných spevov, z ktorých sa vyvinul hymnus, druh eminentne náboženskej poézie, v ktorom sa už od najstarších vekov sústreďuje obradná oslava božstiev, bohatierov, síl a javov prírody. Prvé pamiatky a nesmrteľné vzory čínskej a indickej poézie sú náboženského pôvodu. Grécku literatúru obohatili a preslávili homérovské hymny a bohatý rozkvet biblických hebrejských hymnov opelil aj kresťanského génia, ktorý svojimi hymnickými skladbami dodal lesku nielen kresťanskej liturgii, ale aj celej západnej literatúre.[5]

Hymny povedzme takého svätého Ambróza sú vrcholnými výtvormi náboženskej lyriky, hlbokej viery a asketického rozletu. Trvalú slávu a všeobecnú obľúbenosť im zaručuje ich ľudová forma a náboženská vrúcnosť, nabitá čistou duchovnosťou a zjavenou pravdou. K Ambrózovi sa druží celý zástup ďalších tvorcov tohto lyrického útvaru od staroveku (Hilarius, Prudentius, Sedulius, Venantius) cez stredovek [6] plodný na sekvencie (Notker, Ekkehart, Bernon, Tomáš z Celana, svätý Bonaventura, svätý Tomáš Akvinský, Iacoppone da Todi) až do novoveku (v Nemecku Hölderlin, Novalis, Matthias Claudius a v Taliansku Manzoni), keď hymnus rozširuje svoje krídla, aby okrem náboženskej tématiky pojal do seba prírodu, vlasť, slobodu a iné vznešené ideály a hodnoty ľudstva.[7]

Má teda poézia nejaký vzťah k náboženstvu? Má náboženstvo nejaký vplyv na poéziu? Stavia sa poézia proti náboženstvu alebo náboženstvo proti poézii? — Stačí sa rozhladieť po našej slovenskej poetickej tvorbe. Pozná zmienený literárny kritik z Nového slova Hviezdoslavove hymny a žalmy, jeho drobnú epiku s biblickými námetmi? Čítal niekedy Lukáčove Hymny k sláve Hosudarovej? Vnikol do Kraskových veršov a vôbec do symbolizmu, ktorý z náboženstva preberal nielen obrazy, ale aj motívy?

Nebude od veci spomenúť na tomto mieste Danteho Božskú komédiu, ktorá v prekladoch prechádza aj do slovenského literárneho imania. Kto môže poprieť vysokú umeleckú hodnotu tejto epopeje? A kto — jej náboženskú náplň? Umenie a náboženstvo, krása a viera poja sa tu vo veľdielo, ktoré podmaňuje ducha a prežíva veky. Pravda, stranícka literárna kritika môže nahúčať do hlavy negramotnému a neinformovanému robotovi, že tu stredoveký génius ospevuje sovietsky raj, sovietsky očistec a konečne — sovietske peklo.

Tieto riadky nechcú sa obliecť do rúcha vedeckosti a ani si netrúfajú obsiahnuť a osvetliť celý rozsah problematiky: poézia a náboženstvo. Vážne encyklopédie a zodpovedné príručky literatúry môžu čitatelia viac než dostatočne zásobiť dôkazmi a poznatkami o téme, ktorá nás práve zaujíma. Tieto pramene nás poučujú, že teplou hriadkou alebo — ak chcete — prvým pestovateľom poézie bolo náboženstvo, vrodený náboženský zmysel človeka.

Samozrejme, moderná demagógia chce a vie nahuckať syna proti otcovi, občana proti zákonitej autorite. A snaží sa aj poéziu postaviť do rozporu s jej pôvodom a cieľom. Ale tento rozpor nie je v povahe samej poézie. Je násilným činom zvráteného jednotlivca, ktorý aj vo veciach okolo seba prevracia poriadok a dobro zneužíva na zlo.

Umenie už od prírody je náboženské, lebo konkretizuje krásno, ktoré v Bohu má svoj pôvod a dôvod jestvovania. Umenie môže prekvitať len dotiaľ, dokiaľ má korene — aspoň jeden korienok — v náboženstve.[8] Oddeliť umenie od náboženstva znamená ochudobniť ho, vytrhnúť ho z náboženstva znamená okyptiť ho, vystaviť ho podvýžive a odumieraniu. Dôkazom toho je aj terajšia domáca úradná poézia so svojou hmotárskou a bezduchou inšpiráciou, neschopná povzniesť sa ani len nad prázdne hlavy kombajnov, a buldozérov, ktoré by chcela ospevovať.

Gorazd Zvonický

POZNÁMKY

1 Výsledky bádania na tomto poli zhrňujú na stranách 56-58 Dejiny spásy, ktoré pripravili slovenskí saleziáni a vydal Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme r. 1973.

2 Epos o Gilgamešovi do slovenčiny preložil Ľubor Matouš, a to z asýrskej, babylonskej, sumerskej a chetitskej verzie. Do básnickej formy ho upravil Vojtech Zamorovský. Vydal ho Tatran v Bratislave r. 1975.

3 Publius Cornelius Tacitus: De origine et situ Germanorum, s kratším názvom Germania. Autor — okolo roku 98 po Kristu — opisuje nielen kraje, ale aj ľudí, ich zvyky a najmä ich čnosti, ku ktorým chcel povzbudiť aj svojich rímskych spoluobčanov a vôbec čitateľov.

4 Georg Ried: Wesen und Werden der deutschen Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart. Verlag M. Lurz, München, strana 9-11.

5 Hymni instaurandi Breviarii Romani. Libreria Editrice Vaticana 1968. — V úvode k zbierke (strana XII-XIX) záujemca sa dozvie o povahe, tvorcoch, počte a funkcii hymnov a uvidí, že Cirkev sa nikdy nezdráhala posvätiť a zapojiť do oslavy Boha všetko dobré a krásne, čo vytvoril človek so svojimi vlohami, ktoré sú darom Stvoriteľa. V stredoveku bolo v liturgickom obehu okolo

tri tisíc hymnov, z ktorých terajší breviár prebral zo tristo. Ich najnovší preklad do slovenčiny vydal Slovenský ústav na posvätenie času.

6 Mercati-Polzer: Dizionario Ecclesiastico; Unione Tipografica — Editrice Torinese. Autor hesla «Sequenza» stručne zhrňuje vznik, vývoj a vlastnosti tohto básnického útvaru, ktorý sa tešil nielen veľkej úcte v omšovej liturgii, ale aj veľkej obľube u čitateľa poézie. Dejiny literatúry poznajú asi osem tisíc (8000) skladieb, z ktorých niektoré prežili všetky možné reformy misála a dosiaľ sú okrasou omšovej liturgie. Do slovenskej literatúry prešli v preklade Karola Strmeňa (Návštevy I. Vydal Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme r. 1974).

7 Grande Enciclopedia, Volume X. Istituto Geografico De Agostini — Novara. — Kto sa zaoberá literatúrou, najmä jej hodnotením, mal by si občas prelistovať aj školské príručky, lebo z nich sa možno dozvedieť, že nijaký významnejší básnik sa neubránil vo svojej tvorbe náboženskej inšpirácii a musel jej splatiť svoju podlžnosť. Vo všetkých kultúrnych zemiach náboženská a duchovná poézia zaberá celé epochy.

8 Hmatateľným príkladom náboženskosti aj protináboženskej poézie je Mihálikov Vzbúrený Jób (Slovenský spisovateľ 1960). V období kultu osobnosti zrodila sa aj jeho báseň na Gottwalda, ktorý z obrazu v kasárni otcovsky sa usmieva na vojakov, bedlí nad ich spánkom a cez deň sprevádza ich pri priskokoch a namáhavých cvičeniach. Pripisuje mu priam božskú dobrotu, starostlivosť a všadeprítomnosť. Chcete ešte náboženskejšiu báseň?

Po treťom zjazde spisovateľov

Nič nového medzi slovenskými spisovateľmi. Tak by sme mohli už na prvý pohľad charakterizovať priebeh posledného zjazdu slovenských spisovateľov. Konkrétnosti ukázal iba v dvoch veciach: že tento zjazd si ponechal pookupačné číslovanie a označujú ho ako tretí, a že sa na ňom zúčastnilo 221 členov z celkového počtu 256. Zo žiadnej správy sme sa však ani teraz nedozvedeli koľko členov zostáva aj naďalej vylúčených, koľkým je stále znemožňované publikovať a čo zväz chce resp. môže spraviť pre ich rehabilitáciu. Aby sme však lepšie porozumeli ako sa zväz a s ním aj situácia v slovenskej literatúre znovu vracajú k starým dogmatickým postojom, pozrime sa najprv ako prebiehali prvé dva pookupačné zjazdy.

Prvý pookupačný zjazd bol 11. júna 1969. Prebiehal ešte v duchu princípov Dubčekovej politiky. Jeho zvolanie tiež niekoľko ráz odložili — ako to bolo aj v prípade posledného, t. j. 3. zjazdu — až ho napokon zvolali skoro tajne, akoby sa konal v ilegalite. Tento zjazd sa ešte zasadzoval za nápravu starých krívd spisovateľov a konkrétne priznal, že sa to týka Mikuláša Gacka, Matúša Kavca, Ivana Stodolu, Jána Bodeneka, Jána Domastu a Blahoslava Hečku. Zamýšľal sa ešte nad možnosťou a spôsobom rehabilitácie spisovateľov, ktorí sa politicky angažovali v Dubčekovom období, ako Pavol Števček, Juraj Špitzer, Ctibor Štítnický, a tiež tých, ktorí boli politicky odsúdení na zlopovestnom straníckom aktíve roku 1951, ako Alexander Matuška, Vladimír Mináč, Dominik Tatarka a Michal Chorváth. Tento zjazd privítal aj návrat do literatúry Jána Smreka, Ivana Stodolu, Štefana Krčméryho, Ľuda Ondrejova,. Mila Urbana, Valentína Beniaka, Emila Boleslava Lukáča, ako aj rehabilitáciu davistov a príslušníkov Katolíckej moderny, kde zaradil básnikov Pavla Gašparoviča Hlbinu a Janka Silana. Na tomto zjazde sa ešte hodnotilo postavenie literatúry «ako slobodnej umeleckej tvorby». Vyslovilo sa tu tiež očakávanie, že sa «rehabilitačný proces v spisovateľskej obci nepokladá za skončený» a že «sa aj v budúcnosti bude treba vracať k náprave ďalších krívd». No, nad atmosférou tohto zjazdu vznášal sa už smútok, aký vyplýval z typického diela pre tieto roky, z Mihálikovho básnického Rekviem.

Druhý pookupačný zjazd slovenských spisovateľov bol 5. júna 1972. Tento zjazd mal už úplne iný charakter. Prihlásil sa už k záverom XIV. zjazdu KSČS, ktorý už totálne opustil základňu Dubčekovej politiky, k zásadám socialistického internacionalizmu a k vytváraniu umeleckých hodnôt v socialistickom duchu. O «slobodnej umeleckej tvorbe» tu nepadlo už ani slovo, a rovnako nie o rehabilitáciách a nápravách krívd, v čom sľuboval prvý zjazd pokračovať. Tento zjazd prijal už nové stanovy, podľa ktorých sú umelecké zväzky «ideovými a výberovými organizáciami». Konal sa už po prísnych čistkách, a tak sa na ňom z 231 zostalých členov zväzu zúčastnilo iba 179. Slovenskí spisovatelia sa tu ešte pýšili tým, že na Slovensku neprišlo k rozpusteniu všetkých umeleckých zväzov ako v Česku, že zo slovenských zväzov bol rozpustený len Zväz filmových a televíznych pracovníkov. Ale tu sa už jasne ukázal návrat k starým metódam z 50. rokov. Nielen v tom, že sa zjazd dištancoval od Dubčekovej politiky, ktorú nazýval «chybami a omylmi», ktoré vraj poprijímali aj umelecké zväzy. Horšou vecou ako formálne zatratenie «chýb a omylov» z minulých rokov bola «očista» umeleckých zväzov. To sa aj Zväz slovenských spisovateľov nemilosrdne zbavoval tzv. pravicových síl, ktoré vraj «hazardérskou činnosťou škodili aj samotnému umeniu». Vylúčených členov označili za «aktívnych organizátorov a iniciátorov politických deštrukcií».

Základným znakom nových stanov bolo jednoznačné prihlásenie sa k «politike Komunistickej strany a socialistického štátu». Od toho času podmienkou členstva v zväze nie je len umelecká tvorba autora, ale aj jeho «občianska angažovanosť» a jeho «internacionalizmus». Napriek odvrhnutiu zásad, akými sa ešte riadil prvý pookupačný zjazd, aj roku 1972 mali spisovatelia na programe zjazdu «časopisecký problém». V tejto súvislosti ešte hovorili: «Postupne, ako budeme vytvárať aj osobné, personálne podmienky, bude sa rozširovať aj počet literárno-umeleckých a kultúrno-politických časopisov. Veľmi akútnou otázkou je časopis pre najmladšiu generáciu... Podobne sa bude riešiť, tiež veľmi uvážlive problém kultúrno-politického literárneho týždenníka». Zo všetkých týchto sľubov sa za posledných päť rokov neuskutočnilo nič.

Keď po pohľade na prvé dva, charakterom úplne rozdielne pookupačné zjazdy spisovateľov, máme analyzovať situáciu tretieho zjazdu, musíme povedať, že nepriniesol nič nového. Nenastolil jedinú novú myšlienku, neprišiel s jediným iniciatívnym návrhom a neukázal nijakú alternatívu k doterajšiemu postoju zväzu, či už ide o otázky literatúry alebo o problém vylúčených členov.

Za pozoruhodné možno vari považovať, že po hysterickej kampani masových informačných médií zjazd obišiel otázku Charty '77 alebo lepšie povedané nedotýkal sa jej novým útokom na jej signatárov. Inak celé zjazdovanie sa nieslo v starom dogmatickom duchu, t.j. «spisovatelia si v plnej vážnosti osvojujú uznesenia XV. zjazdu KSČS», ako to už pri otváraní zjazdu povedali Andrej Plávka i Ján Solovič, čo najmä ocenil aj delegát strany Jozef Lenárt. Ozývala sa tu opäť stará frazeológia «o revolučnej pravdivosti», o «novej etape», o «prehlbovaní socialistického charakteru literatúry» a pod. Zdôrazňovali sa intenzívne vzťahy k sovietskym spisovateľom a k spisovateľom iných socialistických krajín. Vrátili sa znovu ku glorifikácii davizmu, k vyzdvihovaniu Novomeského a Jilemnického, ale už nespomenuli, že Novomeský sa zasadzoval za to, aby Slovensko v rovnakej miere previevali kultúrne prúdy Východu i Západu. Nad zjazdom sa už vznášala tôňa chystaných osláv 60. výročia sovietskej boľševíckej revolúcie. Inak všetko prebiehalo slávnostne a hlavne súhlasne.

Literárne problémy, tie skutočné záujmy spisovateľov sa nediskutovali. V krajine, kde spisovateľovi povedia ako a čo má písať, kde mu možnosti určuje politická strana, tam je zbytočné, aby si namáhal mozog zamýšľaním sa nad modernými literárnymi smermi, aby uvažoval o vlastných úlohách literatúry podľa jej večne platného poslania. Kritika domácej splošmej situácie nie je prípustná a konfrontácia rôznych stanovísk a názorov sa vylučuje. Marxizmus-leninizmus pozná len jedinú líniu a nepripúšťa úchylky.

Jeden problém predsa postavili do trochu nového svetla. Je to socialistický realizmus. Ak ho predtým ex offo vyhlasovali za «jedinú tvorčiu metódu umeleckej tvorby», Ján Solovič na tomto zjazde povedal, že socialistický realizmus nechápu «ako čosi, čo by bolo socialistickej literatúre dané zvonku», že ho chápu «ako tvorivý postup, ktorý si socialistický spisovateľ môže, no aj nemusí osvojiť». Skrátka, že sa upúšťa od starého «mechanistického», «neživého» chápania socialistického realizmu. Dnes, ale zas podľa sovietskeho vzoru, považujú vraj metódu socialistického realizmu za «inherentnú socialistickému, to znamená historicky novému typu umeleckej literatúry». Či je to ústupok oproti strohému dogmatickému chápaniu tejto starej ždanovovskej nanútenej metódy umeleckej tvorby, ukáže budúcnosť. Zatiaľ je to len neisté driblovanie, čo potvrdzuje aj Solovičova rozpačitosť, ktorý sa v tomto postoji k socialistickému realizmu hneď skrýva za politickú autoritu a dovoláva sa prvého tajomníka KSS Jozefa Lenárta, ktorý na zjazde KSS vlani povedal, že «socialistický realizmus ako najpokrokovejšia tvorivá umelecká metóda poskytuje umelcovi možnosti voľby širšej palety štýlov, foriem a výrazových prostriedkov». Jozef Lenárt to zrejme musí vedieť, veď je prvým tajomníkom ÚV KSS.

Je po zjazde spisovateľov a spisovatelia sa rozišli domov takí múdri, ako boli pred zjazdom. Problémy literatúry v modernej spoločnosti ostávajú otvorené, ale nemôže sa o nich otvorene diskutovať. O hodnote literárneho diela rozhoduje zjazd strany a nie zjazd spisovateľov. Preto slovenská literárna tvorba nemá ani istotu ani perspektívu. Zostáva na starom mieste a opatrne sa pohybuje, aby nerozbila politický porcelán.

Nikto sa na zjazde nepýtal na mienku a vôľu spisovateľov. Luxus demokratickej, otvorenej a slobodnej diskusie si stále nemožno dovoliť. A rovnako si nikto netrúfal pripomenúť ani otázku vylúčených členov ani otázku zakázaných kultúrnych časopisov. Ani len Vladimír Mináč, ktorý bol ešte pred pár rokmi vyhliadnutý za nového šéfredaktora Kultúrneho života. Vtedy bola ešte úfnosť, že strana povolí znovuvychádzanie tohto časopisu. Dnes je to otázka zaiste uložená už ad acta.

Ak je v normálnej slobodnej spoločnosti dovolené spisovateľovi snívať i provokovať, súhlasiť i kritizovať, ak svoje poslanie vidí v tom, aby hýbal časom a novou myšlienkou obrodzoval svet, v znormalizovanej slovenskej situácii to neprichádza do úvahy ani teoreticky. Ukazuje sa, že socializmus bez demokracie je ako priestor bez kyslíku. Nová myšlienka sa v ňom dusí a spisovateľ sa snaží iba ticho plávať, aby sa udržal na povrchu. Tu sa všetko pohybuje iba jedným smerom: aj autorov prístup k životu a jeho problémom, aj hodnotenie kvality umeleckého diela. Demokracia i socializmus to je zrejme v komunistickom priestore priveľa. Dokonca priveľa aj v literárnej tvorbe. Preto spisovatelia zrejme chápu požiadavku socialistickej literatúry ako «údel», kedy človek nemôže ani prebudiť ani pohýbať život, hoci toto bývalo u nás vždy úlohou literatúry. Dnes sú si «blížnymi» len tzv.

socialistické krajiny sovietskeho bloku. Preto integračná tendencia tohto socializmu bola jedine na programe aj tretieho zjazdu slovenských spisovateľov.

Za normálnych čias by noviny napísali, že bolo škoda ho zvolať. Dnes povedzme aspoň my, že ľudský i literárny osud nechal tento zjazd stranou. Riadil sa len zreteľom politickým. To štúrovské: «prebudiť sme chceli život», ktoré si pripomínali slovenskí spisovatelia roku 1968, normalizačná politika vymazala takmer z pamäti. A ak si slovenské časopisy ešte v máji 1969 trúfali povedať: «Spisovateľ — dobrý — nebude nikdy hlasnou trúbou politiky...», dnes je ktorýkoľvek slovenský časopis na míle vzdialený od odvahy niečo takéhoto vysloviť. Možno preto spisovateľovi pripomenúť aspoň niečo iné. Tiež odkaz z rokov 1968-69, ktorý mravne zaväzuje. Totiž, že miesto spisovateľa «je možno donquijotské, ale nesmie byť nemravný, nesmie rezignovať, nesmie sa dať znechutiť...» Ani vtedy nie, keď vidí, že priestor aký mu ponecháva politická moc, je pre literatúru nepostačujúci. Keď nemôže uskutočniť iné poslanie, nesmie sa vzdať aspoň poslania ľudského.

Imrich Kružliak

Nič sa nestalo

(K prípadu L. Novomeského)

Nedopriať alebo priam závidieť niekomu zaslúženú posmrtnú slávu je vrcholom — lepšie povedané dnom — nízkosti. Zvesť o smrti Laca Novomeského bolestne sa dotkla mnohých sŕdc aj v emigrácii, ale potešili nás prejavy pocty a uznania nad rakvou a hrobom tohto nebožtíka.

Je výrazom ľudského jemnocitu pokryť mŕtvolu tulovou rúškou a vrstvou kvetov, najmä ak mŕtvy si na tvári a na mene odnáša na druhý svet nejaké rany. Takto sa slušalo pokryť aj mŕtvolu Laca Novomeského, lebo si odnášal rany, ktoré mu na tele a na duši spôsobila, a nikdy nevyhojila jeho materská strana. Životný osud tohto človeka je nám podnetom k súcitu, k úvahe, k obžalobe a k ponaučeniu.

Po jeho úmrtí sa objavil vo viacerých domácich publikáciách úradný, nikým nepodpísaný nekrológ, ktorý sa vôbec nedotýka najbolestnejšieho životného úseku tohto básnika komunistu, a je to predsa obdobie, ktoré zaberá aspoň dvanásť rokov, teda štvrtinu jeho verejnej činnosti.

Článok Jozefa Lenárta, uverejnený v októbrovom čísle Slovenských pohľadov, označuje tieto roky ako «obdobie, v ktorom Ladislav Novomeský prežil údel obete porušenia socialistickej zákonnosti (str. 8). — A nič viac!

O aké porušenie socialistickej zákonnosti tu ide, dozvedáme sa od Juraja Špitzera, ktorý v dielku «Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu — za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry» zahroteným perom zverejňuje a analyzuje prípad Novomeského a skupiny okolo neho: Medzi vlastizradcami, odhalenými na zasadnutí KSČ vo februári r. 1951, našli svoje miesto Clementis a Novomeský, ktorí po dlhé roky slovenského politického a kultúrneho vývinu vplývali na značnú časť slovenskej inteligencie. Obidvaja patria do skupiny, sústredenej okolo časopisu DAV (str. 7).

Autor, ktorý hovorí v mene strany, pokračuje: Ideológia buržoázneho nacionalizmu, ktorej nositeľmi (sic!) boli odhalení nepriatelia robotníckej triedy Clementis, Husák a Novomeský, bola porazená už na IX. zjazde KSS (str. 7). — Teda ide o výroky najvyššieho fóra strany. Ak si všimneme, že knižočka s takou náročnou tématikou, majúca deväťdesiat strán, už v prvých dňoch októbra toho istého roku (1951) bola v sadzbe, slovom po ôsmich mesiacoch, vznikne v nás podozrenie o akomsi urýchlenom pôrode, o akejsi zámernosti.

Lenárt naproti tomu snaží sa vo svojom článku napraviť omyl, pre ktorý je ťažko nájsť výstižný a pravý prívlastok. Píše totiž: Strana roku 1963 odmietla vykonštruované obvinenia a očistila jeho (Novomeského) komunistickú česť (str. 8). — Ale ak strana, so svojimi všadeprítomnými a vševediacimi bezpečnostnými orgánmi potrebovala celých dvanásť rokov na zistenie neviny svojho verného syna a bojovníka, vzniká v nás ďalšie podozrenie, či vtedy mala o neho záujem a či vôbec mala a má zmysel pre nejakú zákonnosť.

Dovolím si tu uviesť niekoľko myšlienok zo spomenutých autorov a konfrontovať ich výpovede nie z túžby po polemike, ale aby som poukázal na systém, založený na protirečeniach, z ktorých iba jedno by mohlo mať pravdu, kým ostatné musí alebo musia byť falošné a lživé. Lží totiž môže byť veľa, kým pravda je len jedna. — Na prvom mieste bude azda vhodné uviesť protirečivé tvrdenia o celkovom zameraní básnickej tvorby a politickej činnosti Novomeského, o ktorom *Juraj Špitzer* píše:

Novomeský hovorí, že «literatúra nesmie byť slúžkou každodenného triedneho boja»... Tento názor vyviera z podceňovania historickej úlohy robotníckej triedy, z hlbokej nevery vo víťazstvo socializmu... Je bojovným útokom proti leninským princípom o straníckosti literatúry (str. 32).

Špitzer ďalej píše:

Davisti, najmä Novomeský, celou svojou poéziou i svojimi článkami propagujú buržoázny nacionalizmus a kozmopolitizmus (str. 25). On vrážal nôž do srdca pokrokovým úsiliam slovenskej literatúry (str. 25).

Jozef Lenárt hovorí:

Za revolučnú orientáciu politického predvoja nášho proletariátu začal uvedomele, obetavo a disciplinovane plniť úlohy, ktoré mu strana zverila. Ako angažovaný publicista, komunistický básnik, zanietený vojak triedneho boja pomáhal proletárom, domkárom i deputatníkom dvíhať ubíjané sebavedomie (str. 6).

Nekrológ hovorí:

V protifašistickom hnutí doma i za hranicami sa súdruh Novomeský zaslúžil o víťazstvá komunistických ideí, o prehlbovanie veľkých myšlienok internacionalizmu a československo-sovietskeho priateľstva a spojenectva (S. P. str. 3).

Obdiv a potlesk, láska a vernosť voči Sovietskemu zväzu vždy boli nielen barometrom socialistického vlastenectva a straníckej spoľahlivosti, ale aj otázkou žitia a smrti, slávy a potupy.

Juraj Špitzer píše:

Zdrojom inšpirácie nestala sa Novomeskému nikdy Moskva, heroizmus sovietskeho života (s. 37).

Jozef Lenárt hovorí:

Laco Novomeský mal vrúcny, úprimný vzťah k prvej krajine socializmu — Sovietskemu zväzu (str. 7).

Protirečivými sú si navzájom aj slovník a program komunistickej strany, lebo prvým a najčastejším slovom v slovníku je svetový mier, kým hlavným a najnaliehavejším bodom v programe je triedny boj, a kritériom previerky člena strany je postoj k nim, ktorého posudok na matrike Novomeského zneje takto

u *Juraja Špitzera:*

Rýdzi kozmopolitizmus, zveršovaný beznárodným «cynickým svetobežníkom»! — Nevera v robotnícku triedu, nevera v Sovietsky zväz, povýšenecký pomer k vlastnému ľudu, chuligánstvo, bohémstvo, beznárodný kozmopolitizmus, estetizovanie nízkosti v človeku, to je Novomeského poézia (str. 25).

u *Jozefa Lenárta:*

Dôsledne prebojúval leninské princípy aj v národnostnej politike strany (str. 6).

A v *Nekrológu:*

Veľmi aktívne sa zúčastnil na zápasoch, ktoré viedli k víťazstvu pracujúceho ľudu... Osvedčil hlboké československé vlastenectvo, neochvejný internacionalizmus a lásku k Sovietskemu zväzu (S. P. str. 4).

Ukážok tohto druhu by bolo habadej, ale načim šetriť čitateľa, aby sa neunudil. No ešte nás môže zaujímať celkové zhodnotenie Laca Novomeského ako básnika a tvorcu umenia. Predsa Novomeský je básnikom, a veľkým básnikom, ktorého význam nestúpa a neklesá s politickým kurzom strany. Má svoje miesto v našej literatúre a v jej histórii. Na ukojenie našej estetickej zvedavosti

Juraj Špitzer píše:

Kto čítal poéziu Novomeského? Aký bol spoločenský dosah dekadentnej literatúry, formalizmus ktorej umožnil vpád často pochybných talentov do literatúry? Nepatrný! Robotníci, príslušníci revolučného hnutia nepoznali túto literatúru... Čo mohla povedať táto literatúra? Mohla byť posilou v boji proti kapitalistickému útisku, mohla povznášať, napĺňať vierou v človeka, zušľachtiť city, pestovať vkus?... Nie! (str. 42).

Jozef Lenárt hovorí:

Jeho talent, jeho originálne umenie bolo od začiatku späté s revolučným hnutím, z neho čerpalo a súčasne ho obohacovalo, umocňovalo jeho silu a príťažlivosť (str. 9).

Naša strana, náš ľud sú právom hrdí na svojho básnika, na tribúna socialistickej revolúcie (str. 9). Lúčime sa s tebou v mene slovenskej a českej kultúry. Navždy v nej zostaneš zapísaný ako veľký umelec, ako základný kameň jej socialistickej renesancie (str. 10).

O živote a diele nebohého Laca Novomeského dosť vieme a ešte viac sa dozvieme z iných publikácií. Na tomto mieste bolo treba upozorniť čitateľov na onen úsek jeho životnej cesty, pred ktorým stojí úradné upozornenie: Vstup dovolený len slepým, hluchým a nemým!

Aj keď táto úvaha má smútočný ráz, predsa si dovolím spomenúť prípad vidiečana, ktorý po prvý raz prišiel do Košíc. Idúc po trotoári obdivoval Dóm, pričom narazil na istého pána. Spomenul si, že tu treba čosi povedať, a povedal: Nič sa nestalo, nič sa nestalo! — A Košičan jemu: Vám, báči, nie, ale ja mám rozmliaždený palec a zlomenú chrupku v nose. — Ostatné si domyslí sám čitateľ.

Ak Laco Novomeský po tom, čo sa mu stalo, aj vnútorne si zachoval stranícke presvedčenie, nuž nevedno, či mu treba vysloviť obdiv a či poľutovanie, ale ako básnik si zasluhuje úctu. Za živa síce spieval pre stranu, ale po smrti spieva proti nej, chtiac — nechtiac. Hlas mŕtvych nikto neumlčí. Teraz začala jeho polemika so stranou a s jej náladovou a úpadkovou ideológiou. A čo my, čo sme ešte naživе? Osobná česť a kolegiálny pomer nás zaväzujú byť tlmočníkmi protestu a žalovania mŕtvych.

Gorazd Zvonický

KNIHY

MIKULÁŠ ŠPRINC, *Sonety o kráse.* Vydal Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme ako 25. zväzok série Lýra, ktorú rediguje Gorazd Zvonický. Obálku navrhol a zbierku ilustroval Andrej Paulíny. Zbierka má 58 strán a obsahuje 50 sonetov.

Mikuláš Šprinc patrí medzi najplodnejších exilových básnikov. Odhliadnuc od jeho tvorby ešte na Slovensku, kde roku 1940 vydal zbierku *Ozveny v samotách,* potom cenné preklady z Lipperta pod názvom *O láske a bolesti,* preložil Rilkeho *Duinské elégie,* Papiniho *Láska alebo smrť* a v zborníku *O Tebe spieva zem,* ktorú roku 1943 pripravili Haranta, Hlbina, Šprinc a Strmeň,publikoval svoje preklady zo svetovej modernej katolíckej poézie.

Po príchode do exilu po druhej svetovej vojne zredigoval zborník *Nádej víťazná,* ktorý vyšiel roku 1947 a kde Šprinc uverejnil cyklus nádherných sonetov. Od roku 1954, teda už vyše 20 rokov je redaktorom slovenského literárneho štvrťročníka v zahraničí Most. Zredigoval niekoľko zborníkov, vydal knihy próz, najmä cenné sú jeho exilové cestopisy *K slobodným pobrežiam* a *Cesty a osudy.* Roku 1950 publikoval v zborníku *Putovné piesne,* ktorý vydal spoločne s Karolom Strmeňom, zväzok básní *Vinohrad.* Ako samostatné básnické zbierky potom vydal *Na Floride sám, Tvárou proti slnku, Z poludnia a polnoci, Mladosť orla, Oči moje pútnice, Andante, Bratislavský park, Piesne z Palidora, Koralový ostrov* a teraz *Sonety o kráse.* S jeho básňami sa okrem toho stretáme aj v zborníkoch *Zdravica sv. Cyrilovi a Metodovi, Pozdrav Andrejovi Žarnovovi* a *Odkaz.* Popritom vydal aj viaceré knihy s náboženskou témou.

Ak necháme stranou Šprincovu básnickú tvorbu na Slovensku a všimneme si len jeho tvorbu v exile, stretáme sa v nej najprv s vlasteneckým tónom. Sám básnik sa považuje za pútnika a hovorí o sebe: «Kto raz stratil svoju vlasť, putuje bez prestania». Preto sa nemôže ubrániť, aby do skoro každej svojej zbierky nevložil aj verše s vlasteneckým motívom. Poézia u Mikuláša Šprinca to je jeho bytie. Vyznáva v nej nielen svoju spolupatričnosť s domovom, ale aj ohlasy ďalekého sveta a svojich vlastných poznaní a osudov. Amerika, nová básnikova vlasť silne poznačila tématicky aj jeho poéziu. Ako sluha poézie nemohol nepozdraviť veršom čo videl okolo seba, s čím sa stretal a čo ho dojímalo. Sú to rovnako prírodné krásy Ameriky od jedného oceánu po druhý, ako aj jej ľudia, a tiež jeho slovenskí krajania. Očarila ho tropická Florida, podľahol jej moru, palmám, kvetom, vtákom i oblohe. Ale nie sú to len vizuálne dojmy, ktoré sa núkajú básnikovi do verša, ale aj úvahy a porovnania.

Šprinc vo svojich zbierkach nevyspieval len obdiv prírode, životu a slobode, ale aj úžas smútku a bôľu. Ale čo najviac poznačuje jeho poéziu, je vyznanie vernosti človeku a jeho slobode. V lyrike tohto básnika našli tieto hodnoty trvalé zakotvenie. Možno povedať, že im dal akúsi sakrálnu funkciu, s ktorou ich vysielal do sveta, do rúk čitateľov. Je to všade poézia sýta farbou, bohatá básnickou obraznosťou a schopná interpretovať aj abstraktné a metafyzické predstavy, ktorými sa vlastnou fantáziou dostáva od konkrétna k absolútnu. Šprinc je aj básnikom, ktorý hľadá a odkrýva pravdy a tajomstvá. Preňho nie je poézia l'art pour l'art, on je angažovaným vyznavačom lásky a nádeje. To je však láska ľudská, nepoznačená nijakou inou službou ako službou veľkej idey humanity, večne platnej a stále krásnej u každého básnika.

Aj keď je Šprinc čistý lyrik, ktorý sa nevie odtrhnúť od koreňov svojej zeme, svojimi motívmi zasväcuje poéziu často tým priestorom a témam, kde človek prestupuje do duchovnej sféry svojho bytia. Aj tu sa však často zahľadí na stigmy svojej vlasti. Jeho básnický druh Karol Strmeň hovorí o Šprincovej poézii, že ju «nebude milovať nik, kto sa do nej nezačíta so všetkou pozornosťou a sústredenosťou». Lebo naozaj Šprincove verše často «bolestne šumia ako vŕby smútočné, ľadový vietor nimi neľútostne myká». Jeho spev nám znie akoby medzi vlnami nášho rozbúreného sveta. Šprinc sa v tomto ťažkom čase a svete snaží vyčariť «rozprávky z čistých snov» plných viery, ľudskosti a bratstva. Jeho poézia hľadania človeka platí daň pravému humanizmu.

Vráťme sa teraz, po tomto obraze Šprincovej básnickej tvorby, k jeho najnovšej zbierke *Sonety o kráse*. Básnik ich jednoducho čísľuje, neoznačuje ich nijakým názvom. Ale čo nám podáva v týchto 50 sonetoch je poézia tak čistá a krásna, s akou sme sa stretali na sklonku života u Valentína Beniaka. Pre Šprinca sú tu krásou — nazval ich «sonetami o kráse» — hodnoty ako večnosť, radosť, láska, domovina, nádhera, ďaleké svety, živé studne, zrodenie, návraty, materčina, srdce človeka, piesne na úsvite, potecha, nádeje, cesta k Bohu, jestvovanie, jarná hviezda, hroby predkov, božie ohňostroje, kríž, mladosť, letné uspávanky, zdravice, sviatky premenenia, dohárajúce ticho a podobne.

Už v prvých sonetoch, ktoré napísal v exile, ukázal Šprinc skoro pred 30. rokmi, že tento druh poézie tvorí korunu jeho tvorby. Už vtedy sme konštatovali, že Šprincove Sonety patria k najkrajším plodom našej poézie. Toto môžeme teraz opakovať o jeho zbierke nových sonetov, «sonetov o kráse». Ako veľkí klasickí básnici Dante alebo Petrarca i Šprinc vkladá do svojich sonetov celé srdce. Rozspieva sa tu celou nehou a tak do sýta, že každý verš cítime ako mincu krásy na vlastnej dlani. Básnik nás uspokojuje nielen svojím čistým rytmom, ale priam priťahuje i krásou básnických obrazov. Je to spev o živote pre jeho krásu, alebo tiež o kráse pre život človeka. Poézia, ktorá aj v čase technických údivov vie zdržať človeka v kúte samoty, aby sa potešil z básnického slova. Taká poézia je živým prameňom, ktorý nevysycha ani po ďalekom odstupe od času svojho zrodu; poézia, ktorá prežíva ľudí i veky. Lebo je plná pravdy pre krásu a krásy pre človeka. *Sonety o kráse* sú básnikovým holdom poézii.

ik

GORAZD ZVONICKÝ, *Hymny na posvätenie času.* Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda. I. zväzok, 1975, str. 100; II. zväzok, 1975, str. 182; III. zväzok, 1976, str. 252.

Druhý vatikánsky koncil nariadil okrem iného aj reformu breviára. Konštitúcia Sacrosanctum Concilium stanovuje, aby sa básnickým hymnám vrátila ich prvotná forma, a teda aby sa z nich odstránili isté pseudomytologické prvky, ktoré sa do nich vlúdili pod vplyvom renesančnej latiny, a aby sa zároveň odstránilo všetko, čo by rušivo pôsobilo na rozvoj správnej kresťanskej zbožnosti. Výsledkom reformy textov básnických hymien je vydanie «Hymni instarauti Breviarii romani» (1968).

Z tohto vydania, dnes v Cirkvi pre breviár záväzného, prekladal Gorazd Zvonický svoje Hymny na posvätenie času, ktoré sa majú stať integrálnou čiastkou plánovaného slovenského breviára. Je to práca obdivuhodná tak rozsahom, ako aj zodpovedným, inšpirovaným prístupom k prekladateľskému umeniu. Gorazd Zvonický je básnik, ale to by samo o sebe nestačilo; básnici sú zväčša centripetálne osobnosti, ktoré si pokladajú za česť a právo meniť všetko na svoju substanciu. Úloha prekladateľa, ale najmä prekladateľa posvätných textov, je práve opačná: dať seba a všetko svoje k dispozícii iného autora, iného, už hotového a časom posvätného textu. Medzi hymnami breviára sú skladby rôzneho druhu: ambroziánske piesne v štvorstopovom jambe, tvrdé trochejské ódy, básne v antických metroch z čias, keď pohanskej renesancii musela čeliť kresťanská vzdelanosť i na tomto poli, piesne inšpirované ľudovou zbožnosťou, ale uhladené a zvrúcnené tvorivým zásahom vzdelaného básnika (napr. Stabat Mater). Nie vždy je ľahké nájsť v slovenčine obdobu na podobné záväzné pestrosti. Gorazd Zvonický sa pustil vlastnou cestou. Zachoval všetko, čo pokladal za potrebné, a pritom svoj verš prispôsobil požiadavkám modernej poetiky. Veľmi si sťažil prácu tým, že obohatil o rýmy aj hymny, ktoré ich v originále nemajú, to dokonca aj v prípadoch, kde autor hľadel na rým veľmi kriticky, lebo v ňom videl rušivý moment. Preklad prejde iste novými revíziami (tak si to konečne želá sám prekladateľ), ale v celku možno povedať, že prekladateľ vykonal veľké, neoceniteľné dielo. Vrelo súhlasíme so slovami, ktoré napísal v úvode k prvému zväzku: «V nadprirodzenom poriadku všetko speje k dokonalosti a dúfajme, že aj tieto verše putujúcej Cirkvi sa raz zapoja do dokonalej liturgie Cirkvi oslávenej.»

-r-

BOHDAN ÇHUDOBA, *Jindy a nyní: Dějiny českého národa,* Opus bonum, Frankfurt-Mnichov, 1975, strán 610, cena $7.00.

Prof. Bohdan Chudoba je v terajšej českej historiografii jedinečný ale izolovaný zjav. Zakiaľ česká historická veda v Česko-Slovensku i v slobodnom svete je pod vplyvom «Veľko-Češstva», Chudoba, pôvodom Moravan, je o veľa skromnejší a pravdivejší. On vedome obmedzuje české dejiny na české krajiny. Veľká Morava nie mu je ani česká, ani slovenská, ale moravská. K tomu prichodí podotknúť, že výraz «Moravské Slovácko» by nasvedčoval, že východná Morava mala na začiatku viac politických i kultúrnych vzťahov so Slovenskom, než s Čechami.

Chudoba hodnotí kladne začlenenie českého vojvodstva a neskôr kráľovstva do Svätej rímskej ríše nemeckého národa v stredoveku. Vidí výhody tohoto začlenenia menovite po stránke kultúrnej. Zakiaľ oficiálna česká veda akosi nerada hovorí o českých krajinách ako časti Svätej rímskej ríše, Chudoba vyzdvihuje kresťanský univerzalizmus, ktorý tvoril duchovné spojivo jej zložiek.

Autor uznáva, ako kedysi Prof. Josef Pekář, že priveľká ambícia českých vládcov, stavov alebo politikov spôsobila Čechom najväčšie dejinné katastrofy. Tak Přemysl II, ktorý nechcel uznať voľbu Rudolfa Habsburského za cisára, lebo chcel dosiahnuť tej hodnosti sám, zaplatil to porážkou a životom na Moravskom poli r. 1278. Keďže Přemysl na svojich odvážnych výbojoch prenikol až do severného Talianska, Dante vo svojej *Božskej komédii* pranieroval ho udajne ako príklad nezriadenej ctižiadosti.

Na husitskú dobu, ktorú Česi zvykli pokladať za vrchol svojích dejín (František Palacký, T. G. Masaryk, atď.), Chudoba sa díva kriticky. To obdobie začalo filozofickým rozkladom kresťanského svetonáhľadu. Na pražskej univerzite vznikli rôzne smery ako idealizmus, nominalizmus, radikálny realizmus, atď. Keď Wickliffovo učenie preniklo do Čiech, nové bludy sa tam ujali vedľa starých, ktoré Cirkev bola dávno predtým odsúdila. Doktríny anarchizmu, donatizmu, manicheizmu, viera v predurčenie, učenie o symbolickom význame Eucharistie a utrakvizmus závodili o prvenstvo. Keď k tomu pridáme výstrednosti adamítov a odpor sedliakov ku plateniu daní pánom — vtedajší komunizmus —, obraz toho ideového chaosu zreteľne vystúpi pred oči v celej svojej povážlivosti. České obyvateľstvo, rozdelené ideove i vojensky, stalo sa takto obeťou občianskej vojny, ktorá vyvrcholila v bitke u Lipán r. 1434, kde Panská jednota porazila Táboritov, t.j. sedliactvo. Zaiste boli v Čechách kazatelia, ktorí sa snažili mierniť tieto protivy. No bez výsledku. Bitka u Lipán je nie vrcholom, ale jednou z najväčších tragédií českých dejín. Pôvodci týchto zmätkov podľa Chudobu «mnoho chceli, ale málo uskutočnili».

Duchovná rozháranosť v Čechách pokračovala ďalej i v dobe pohusitskej. Okrem Jednoty českobratskej, dedičky to husitstva, prenikajú do Českých krajín tiež luteráni, anabaptisti a kalvíni. R. 1575 luteránstvo a Bratská jednota spojili sa v tzv. «Českú konfesiu», výraz to českého duchovného partikularizmu.

Katastrofálna bitka r. 1620 na Bielej hore pri Prahe je tiež jednou zo smutných kapitol českých dejín. Snaha stavov Českých krajín o utvorenie protestantského kráľovstva s Fridrichom Falckým proti Ferdinandovi II, katolíckemu cisárovi Svätej rímskej ríše, svedčí zas o partikularizme politickom. Panský stav, ktorého vodcom bol Heinrich Thurn, protestant a pôvodom Nemec, mal odvážne politické ciele, no len nepatrné vojenské prostriedky. Vojsko českých stavov cisár ľahko rozprášil. R. 1621 Ferdinand II. dal popraviť na Staromestskom námestí v Prahe 27 «českých» pánov, z ktorých väčšina boli Nemci. Potom nasledovala doba českého baroka, alebo dlhého «temna», ktorá opakovaním lží proti katolíkom urobila z Thurnovho protestantsko-nemeckého spiknutia proti katolíckemu cisárovi «české národné povstanie», o ktorom sme sa toľko učili na gymnáziu.

Zakiaľ česká historická veda považovala Bielu horu za začiatok germanizácie, Chudoba tvrdí, že «Panovníkovo víťazstvo na Bielej hore r. 1620 zachránilo české krajiny pred rýchlou germanizáciou.» Pravda je, že viac než cisár germanizovali české krajiny luteráni. Po Bielej hore luteránstvo dostalo tvrdý úder. Doba baroka mala svoje svetlá, ako bol jezuita Vitězslav Balbín a iní katolícki kňazi.

Centralizácia Habsburského mocnárstva, čo nasledovala a germanizácia za Jozefa II. oslabili český národný život. No bol to zas kňaz Josef Dobrovský a Jungmann, ktorí podnietili české obrodenie.

Zakiaľ 18. storočie trpelo na rozorvanosť kultúrnu, menovite jazykovú (česko-nemeckú) a náboženskú (katolícko-protestantskú), 19. storočie prejavovalo rozorvanosť politickú, t.j. boj medzi zástancami ústavnej obnovy krajín českej koruny alebo Staro-Čechmi (Palacký Rieger, atď.) a zástancami jazykových práv českej národnosti, ktorí sa až r. 1874 vyhlásili za Mlado-Čechov. Tento rozpor, ktorý sa ťahal od 1848, mal za následok, že krajiny českej koruny sa nevedeli presadiť v Rakúskom mocnárstve ako osobitná zložka. Takto vyrovnaním z r. 1867 vznikol miesto nemecko-uhorsko-českého trializmu rakúsko-uhorský dualizmus.

Zaujímavé state napísal Chudoba o T. G. Masarykovi. Predovšetkým autor pokladá Masaryka za «ľavobočka liehovarníckej rodiny Redlichov» v Hodoníne. Aj niektorí nemeckí genealógovia tvrdia, že Masaryk nebol synom panského kočiša, meno ktorého nosil. Tým by padol mýt o slovenskom pôvode Masaryka. Naozaj v povahe a duchovnom svete Masaryka nemožno nájsť nič slovenského. Jeho predstava «prirodzeného náboženstva» je hmlistá. On sa však oduševňoval za «vedu» ako najvyššie kritérium poznania. Jeho hlavným záujmom bola sociológia, t.j. štúdium veci, «aké sú», nie aké podľa morálky «majú byť». Z toho vyplynul jeho tzv. vedecký pozitivizmus a realitvizmus.

Masaryka v politike neviedli zásady, ale záujmy. Na Ríšskej rade r. 1908-1909 vo Viedni on prejavil viackrát oddanosť k Habsburskej Ríši. V knihe *O naší nynější krísi* odôvodnil to takto: «Keby Rakúsko v európskom požiari podľahlo a sa rozbilo, dostali by sme sa k Nemecku, s ktorým sme už tisíc rokov v styku. Čo by to značilo, nech si každý domyslí.» Masaryk vtedy akoby bol predvídal nemecký Protektorát nad Čechami a Moravou. Takú istú lojálnosť k Rakúsku hlásal E. Beneš vo svojej doktorskej dizertácii *Le problème Autrichien et la question Tchèque* r. 1908 v Dijone.

Za prvej Svetovej vojny i Masaryk i Beneš zvrtli však svoj náhľad a rozhodli sa rozbiť Rakúsko-Uhorsko. Ako je známo, Beneš r. 1916 napísal knižku *Détruisez l'Autriche - Hongrie.* Okrem toho v nej vyhlásil Slovákov za Čechov. «Tak sa Česi — pokračuje Chudoba — vzdali separatistickým počinom všetkých výhod podunajskej federácie, o ktorú sa toľkokrát usilovali ich panovníci a zvrchovanú potrebu ktorej ešte nedávno zdôrazňovali František Palacký a T. G. Masaryk». Podľa autora teda Česko-Slovensko bolo historickým omylom, za aký ho r. 1943 prehlásil Churchill. Ono by bolo mohlo jestvovať jedine ako neutrálny štát, organizovaný ako federácia všetkých národností. Masaryk a Beneš obnovili však zväčšený Český štát a utvorili obdobu Rakúsko-Uhorska v menšom. Nečeským národnostiam, t.j., Slovákom, Nemcom a podkarpatským Rusínom nadiktovali centralistickú ústavu z 29. februára 1920. Nepomýšľali upevniť štát harmonizáciou národnostných záujmov, ale čisto mocensky, t.j., medzinárodnými zmluvami s Francúzskom, Rumunskom a Juhosláviou (Malá dohoda) a r. 1935 so Sovietskym zväzom. Duchovný stav českej pospolitosti medzi dvomi vojnami charakterizuje Chudoba ako nový chaos, v ktorom materializmus komunistov a inteligencie, ústavný formalizmus profesorov práva vo veci fiktívneho «československého národa» a náboženská ľahostajnosť spoločnosti hrali deštruktívnu rolu. Niekoľko katolíckych spisovateľov videlo v tom povážlivé znamenia pre budúcnosť.

Keď r. 1933 prišiel Hitler k moci v Nemecku, Poľsko ponúklo Benešovi spojenectvo pre preventívny zákrok proti radikalizujúcemu sa Hitlerovmu režimu. No na radu Stalinovu Beneš odmietol. V máji 1938 Stalinovi agenti vymyslenými správami pohli Česko-Slovensko k zbytočnej mobilizácii proti Hitlerovi, a tým vyprovokovali jeho rozhodnutie zničiť Republiku. Milan Hodža ako predseda vlády snažil sa zachrániť Česko-Slovensko tým, že po viacerých iných návrhoch predložil sudetským Nemcom plán jednak na federatívne usporiadanie štátu na národnostnom princípe a jednak na jeho úplnú medzinárodnú neutralizáciu. No, čo bolo možné r. 1918, bolo neskoro r. 1938.

Kapitola 57 je nadpísaná «Dvojitý pád». Prvý pád bol Mníchov. Po druhej Svetovej vojne Česko-Slovensko bolo obnovené pomocou Sovietskeho zväzu. Po podpísaní zmluvy so Stalinom r. 1943, Beneš sa mohol «vypraviť s hordami Červenej armády» domov. Tam sa nový režim ustavil na národných výboroch (sovietoch), keď predsedom vlády bol Zdenek Fierlinger, «človek nečeskej národnosti». Nastolenie bolševíckeho režimu vo februári 1948 bol druhý pád, po ktorom nastalo novodobé «temno» (kapitola 58).

Fakt, že vo voľbách 1946 hlasovalo v Čechách 43.26% a na Morave 34.46% obyvateľstva na Komunistickú stranu, svedčí o vysokom ideovom zmätku v českom obyvateľstve. Tento zmätok pokračoval ďalej. Predostatná kapitola 59 nesie titul «Na dne priepasti». Tu autor analyzuje zapojenie Česko-Slovenska do sovietskeho orbitu po stránke ideologickej a hospodárskej. O tlačení kníh v Českých krajinách dlho rozhodoval cudzinec, Ludwig Aschkenazi, ktorý vyhlásil Kischa, Kafku, Weisskopfa, Fuernberga a Fuchsa «za najväčších spisovateľov českých krajín». Komunistickí spisovatelia Karel Teige a Konštantín Biebl spáchali samovraždu. František Halas a Vítězslav Nezval «zomreli za podozrivých okolností». *Encyclopaedia Britannica* (15. vydanie) uvádza knihu komunistu Jaroslava Haška, *Dobrý voják Švejk* ako jedinú českú knihu, hodnú spomenutia. Za tých niekoľko rokov vybudovala Komunistická strana štát, «v ktorého pascách hynuli Švejkovia ako bezvládne muchy bez nádeje na útek a bez možnosti zasmiať sa.» Z tých kapitol vystupuje postava T. G. Masaryka a Beneša nie ako prezidenta-Osloboditeľa a prezidenta-Budovateľa, ale ako rozbíjačov strednej Európy a otváračov brán komunizmu.

Ostatnú kapitolu «České krajiny v Európe» autor venoval európskemu rámcu, v ktorom sa český národ vyvinul. Európa je tak základňou českého osudu. Stredoveká «respublica christiana» vyformovala aj český národ. Teraz stredná Európa, ktorá mala i po prvej Svetovej vojne zostať ako širšia federácia tamojších národov, je za železnou oponou. Demokracia je tam mŕtva. Duchovná a politická iniciatíva nie je viac možná. Štát a jednotlivec je pod kontrolou komunistickej technokracie, t.j. čisto výrobných a administratívnych vzťahov. V sovietskej technoštruktúre Čechy a Morava sú len kolieskom v obrovskom mechanizme. Vo svetovom technokratickom systéme malým štátom sa odzvonilo. Suverenita malých je iba fikciou. Iné zoskupenie sveta by bolo bývalo možné len na nábožensko-umeleckých hodnotách; nie na etatizmoch, ale na federovaných kultúrach národnej domoviny. No z hľadiska slobody jednotlivca, je možné, že sme vstúpili do doby «mŕtvych robotov».

Nuž táto interpretácia českých dejín je iná, než akú podávajú knihy «Československej Akadémie Vied» v Prahe, «Československej Spoločnosti pre Vedy a Umenia» vo Washingtone, alebo niektorí tiež — historici «Rady Slobodného Československa». Chudoba, jediný to vecný a spravodlivý český historik v týchto veciach, pripadá nám ako obor, ktorý svojou odvahou povedať pravdu prevzal na seba výkupnú úlohu za všetky dosiaľ nahromadené falzá českej historiografie.

«Ako pohodlne by bolo — hovorí Chudoba v úvode — keby sme sa nemuseli hlásiť k rozvratu útvaru Svätoplukovho, k Moravskému poľu, k Lipanom, k Bielej hore, k poníženiu z r. 1938, ku košickému diktátu z r. 1945, k zrade z r. 1968.» Jeho obraz českých dejín zapája sa na široké európske súvislosti. Farbitosti im dodávajú nielen politické a sociálne dejiny, ale tiež duchovné prúdenie vo významných obdobiach. Chudobovou zásluhou je, že neprešiel mlčaním ponad chaotické vrenie v ľude a prepiatu ambíciu osobností, ktoré vrenie a ambícia viedli potom ku katastrófam. Európsky a kresťanský univerzalizmus prevládajú v jeho myslení nad drobným partikularizmom, ktorý je tak typický pre české myslenie.

Knihu možno odporúčať každému mysliacemu Slovákovi a menovite tej troche Slovákov, čo ešte vždy blúdia v labyrinte fálz a poloprávd českej historiografie.

Prof. Jozef A. Mikuš

OSCAR WILDE, *Väzenská balada* (The Ballad of Reading Gaol). Preložil Andrej Žarnov. Doslov napísal Augustín Nádaský, obálku navrhol Andrej Paulíny. Vydal Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme ako 26. zväzok edície Lýra, ktorú rediguje Gorazd Zvonický. Vytlačila saleziánska grafická škola. Strán 80.

Tento preklad slávnej balady o väzňovi z Readingu možno posudzovať dvojako. Buď ho vezmeme pod drobnohľad literárno-estetických kritérií a vyzdvihneme krásy a dokonalosť prekladu, ktorým nás obohatil Andrej Žarnov, alebo začneme hľadať styčné body v živote autora so životom prekladateľa, aby sme v nich našli nielen príčinu, že sa Žarnov na preklad tohto slávneho diela podujal, ale ho aj pochopil oveľa lepšie a hlbšie ako ho môže pochopiť ten, čo v ňom hľadal iba literárne a možno aj etické a filozofické hodnoty.

Baladu napísal autor, ktorý vo väzení prežíval nielen svoju ľudskú biedu, ale vari ešte hlbšie ako svoju, prežíval v agónii tragiku osudu iného väzňa, ktorý čakal na šibenicu. Do slovenčiny ju teraz preložil básnik, ktorý sám vo väzení prežíval nielen vlastnú tragédiu, ale skoro sa identifikoval v agónii s osudom tých väzňov, ktorí čakali na výkon ortielu smrti. Veľmi málo záleží, že Oskar Wilde sa dostal do väzenia ako morálny zvrhlík, ktorého spoločnosť vyobcovala a vo väzení je to zas osud vraha, čo ho opanuje do takej miery, že prežíva agóniu jeho umierania viac, než ten, čo na smrť čaká. Na druhej strane, skúmajúc osudy prekladateľa vidíme, že jeho uväznili politickí protivníci, a tí spoluväzni, čo čakali na výkon ortieľa smrti, prevyšovali morálnou bezúhonnosťou všetkých svojich žalobcov, sudcov i žalárnikov. No, napriek týmto rozličným rovinám mravnej výšky autora a prekladateľa, stretajú, ba identifikujú sa oni v podstate diela, lebo väzenie samo a tým viac očakávanie násilnej smrti na popravisku je veľký levelizátor, ktorý na rozhraní života a smrti ponechá iba otázku života a smrti.

Hoci Žarnovov preklad Wildeovej balady vyšiel len teraz, pohnútku na toto podujatie treba hľadať v udalostiach z rokov 1945-1948. Sú to roky, keď sa odohral zápas o postavenie Slovenska v duchovnej sfére svetového poriadku. Boli tu ešte aj vtedy dva smery. Jeden, opierajúci sa len o hodnoty duchovné, druhý o víťaznú Červenú armádu. Jeden, hľadiaci na západ v nádeji, že jeho demokracia vyvinie aspoň toľko tlaku, že bude možné slobodne dýchať tým, čo slobodne dýchať chcú, a druhý, ktorý prijal nielen víťazstvo zbraní, ale aj víťazstvo ideológie Moskvy. Tým, čo vyznávali duchovné hodnoty a v ich službe ostali neoblomní, žili v neustálom nebezpečenstve nielen slobody, ale života samého. A vtedy, keď Ján Kostra píše Ódu na

Stalina, Valentín Beniak so svojím Igricom v hrôze volá «... aký sme my rod žobračí, čo sám si dubovinu vytne» a zaklína, aby sa takému národu nerodili viac «bláznivé deti jasnovidné». A predsa tí, čo po štúrovsky povedané vstúpili do služby ducha, nevzdávali sa bez boja. Často z väzenskej cely viedli svoj boj o slobodu slova, o vykúpenie ducha umením. Sám Žarnov píše vtedy nielen vlastné verše, ale prekladá jedného z najväčších básnikov slobody, Adama Mickiewicza, lebo to boli časy, keď veľmi záležalo na tom, aby niekto vyslovil vyznanie slobody tak hlasno a jasne, ako sa len dalo. Aj literárne časopisy tej doby raz budú svedectvom, aký hrdinský odpor materialistickému násiliu kládli títo ľudia, ktorí už okrem svojej smelosti nemali nič. Beniak ešte prekladá Shellyho Ódu na západný vietor, aj keď je už jasné, že okrem závanov vetra zo západu už nepríde nič, čo by ich posmelilo a posilnilo ich otrasené pozície. Bol to zápas o zbytky života. Ale zápas, ktorý bol už vopred stratený pre tých čo sedeli v celách smrti. S tými už bolo možné iba v agónii prežívať dni pred popravou, aby na vigíliu smrti neboli sami. A Žarnovov preklad Wildeovej Balady z Readingu je takáto vigília smrti. Že je oneskorená, na veci a intenzite nemení, lebo to sú zážitky, z ktorých človeka oslobodí iba smrť.

O samotnom preklade chceli by sme len toľko povedať, že je v ňom slovo oslobodené od všetkých vedľajších odtienkov a tak strašne ako obnažený meč pretína uzol myšlienky. Je to Žarnov vo svojej elementárnej sile, kde je všetko sústredené na ostrí každého slova, na nákončí každého verša, ktorý sa vtína do vedomia ako šíp, čo našiel svoj cieľ.

J.O.

DR. ŠTEFAN VALENTOVIČ (red.), *Biografické štúdie VI,* Zborník materiálov z vedeckej konferencie o Jánovi Kollárovi, usporiadanej 15-16 júna 1973 v Turčianskych Tepliciach. Matica Slovenská, Martin, str. 214.

Marxistickí literárni historici a kritici na Slovensku sa podujali «odmytizovať» Jána Kollára, ako píše Mináč v úvode. V desiatich referátoch a šiestich diskusných príspevkoch zápasia s problémom Kollárových ideologických postojov, s jeho miestom v slovenskom národnom vývine a umeleckými hodnotami jeho básnického diela.

Nezdá sa, žeby problém boli vyriešili. Lebo u Kollára je «zjavný rozpor medzi tým, čo a ako myslel v poézii a medzi tým, čo a ako myslel a robil v živote, v kultúrnej a politickej praxi.» Keďže bol rodom Slovák a pri rozličných príležitostiach sa hlásil za Slováka priamo alebo vyvolaním reakcie vplýval na slovenský vývoj, na Kollára si nárokovali dosiaľ všetci literárni historici na Slovensku. Cudzí slavisti ho takmer bez výnimky pripisujú českej literatúre. V poslednom čase s poznámkou, že bol «Slovak born». Tak isto ako Šafárika, ktorého meno pritom dôsledne píšu «Šafařík».

Podľa marxistických príspevkov v tomto zborníku Kollár «má miesto v obidvoch bratských literatúrach» (str. 14), teda v českej i slovenskej. V zborníku sú pokusy urobiť z Kollára aj demokrata, hoci je známe, že bol diktátorsky neznášanlivý, a tak úslužný viedenskému dvoru, keď napokon tam našiel uznanie, ako azda ani jeden Slovák pred ním. *Kollárove Básně,* ktoré vyšli zásluhou J. Jungmanna r. 1821, nevzbudili v skutočnosti nijaký ohlas. Predalo sa z nich asi 35 exemplárov, ale podľa zborníka «mali veľký ohlas» (ibid.) Prirodzene podľa zborníka Kollárova poézia plnila svoju úlohu aj «v čase druhej svetovej vojny, keď vrcholil zápas slovenských národov na čele so Sovietskym zväzom proti hitlerovskej agresii a keď činne vystúpil slovenský národ vo svojom Slovenskom národnom povstaní.» (str. 19)

Podľa Rosenbauma k takýmto uzáverom prišli marxistickí literárni historici a kritici «vďaka Marxovým výkladom klasickej kultúry, jeho kritiky literárnej tvorby, vďaka Leninovmu učeniu o národnej kultúre, vďaka prácam Zděnka Nejedlého o odkaze minulosti, vďaka kultúrnemu programu Komunistickej strany Československa.»

Úbohý Kollár! No v zborníku je aj niekoľko vážnejších prác, ako Rosenbaumova. Podľa Milana Pišúta «nadšené prijatie Kollárových *Básní* zapôsobilo len v užšom kruhu českých vlastencov» a podľa Tibenského «Kollárova myšlienka slovanskej vzájomnosti sa zmenila na karikatúru carofilského panslavizmu». Dodajme, že počas druhej svetovej vojny sa zmenila na karikatúru pansovietizmu. Matúška zas správne poznamenáva, že Kollárovo dielo «oveľa viacej zaváži svojím ideovým obsahom, ako svojimi kvalitami básnickými». Ale sa mýli, ak tvrdí, že «jeho slovo sa ohláša a rezonuje v celom Slovanstve». (str. 188)

V slovenskom zahraničí nikto nechce zmenšovať význam a dielo Jána Kollára. Naopak, vyzdvihovali ho, odkedy začali vychádzať slovenské časopisy v Amerike. Protestovalo sa, keď cudzí slavisti ho pripisovali Čechom a tých pár veršov, ktoré Slováci z jeho 516 sonetov poznali, často sa objavilo v slovenskej tlači.

Význam Kollára nebol ani zďaleka taký, ako sa zvyklo písať, aby sa mohlo povedať, že «jeho slovo rezonovalo v celom Slovanstve». U Poliakov Kollárova slovanská vzájomnosť nenašla ozveny a pod ruskou knutou ju ani nemohla nájsť. Ukrajinci sa národne iba prebúdzali a okrem letmej spomienky u Ševčenka nemožno nájsť nijakú «rezonanciu» Kollárovej Slávy dcéry. Rusi mali svoje slavjanofilstvo, alebo ako Tibenský píše, z Kollárovej slovanskej vzájomnosti spravili «karikatúru cárskeho panslavizmu».

Vráťme sa ešte k Tibenského krátkej práci o zástoji Jána Kollára v slovenskom národnom vývine pred štúrovcami. Je to kompromisný obraz. Kollár aj za pomoci Viedne nanucoval Slovákom staroslovenčinu. Hamoval slovenský národný vývin. Z toho si T. G. Masaryk vytvoril heslo: «Kollár a nie Štúr!» Čo nasledovalo, bol 20 ročný zápas s čechoslovakizmom, keď pred sedemdesiat rokmi dohodli sa štúrovci a bernolákovci, že Slováci musia ísť spoločnou cestou v jazyku, poézii i v próze.

Ináč «texty v tomto zborníku neprinášajú nijaké prevratné nové materiály», ako v úvode priznáva V. Mináč. Nám v cudzine okolnosti nedovoľujú sa vyrovnať s Kollárom. (Podrobnejšie o Kollárovom ohlase v zahraničí a medzi slovanskými národami viď v mojej knihe *Slovak Language and Literature,* str. 131-148).

Jeho pravý profil a miesto v slovenskej literatúre a v národe bude možno objektívne zachytiť až vtedy, keď slovenská kultúra bude oslobodená od českého a komunistického útlaku.

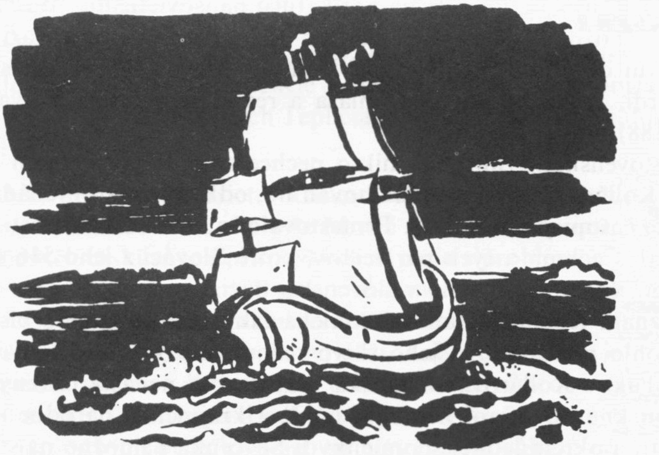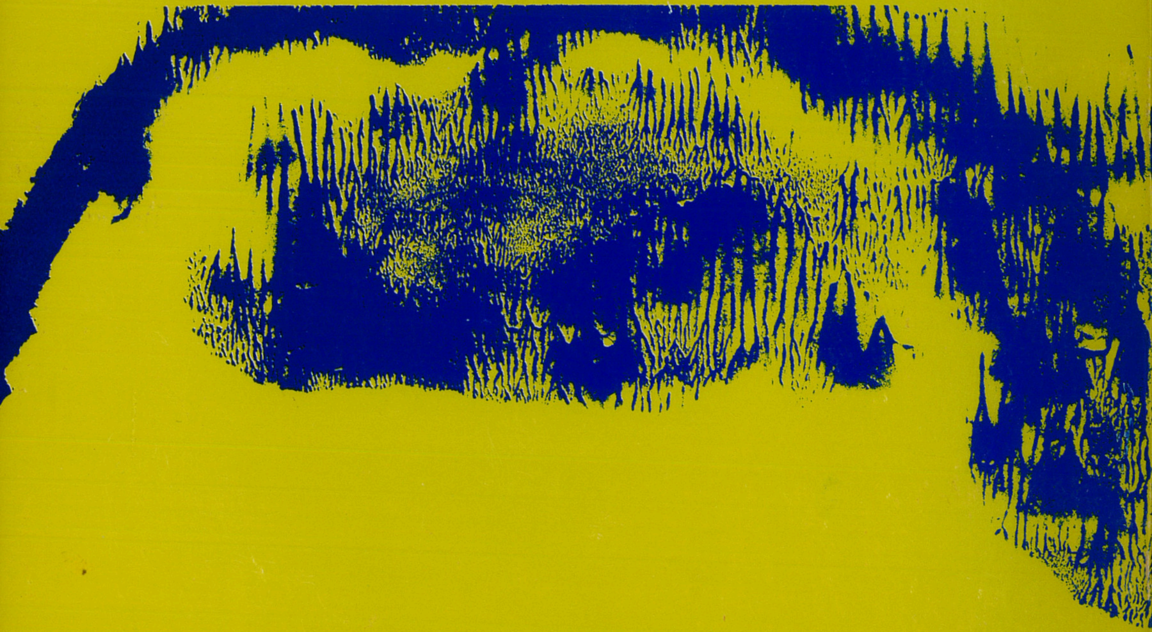J. M. Kirschbaum